ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ
ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

ΕΠΟΠΤΕΙΑ ΤΟΜΟΥ
Καθηγήτρια Ελένη Παπακώστα-Χριστινάκη, Κοσμήτωρ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Επίκουρος Καθηγητής Κωνσταντίνος Ι. Μπελέζος

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ - ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ
Αθηνά Κονταλή

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΗΜΕΡΙΔΑΣ - ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ

ΑΘΗΝΑ 2009

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΤΗΣ ΚΟΣΜΗΤΟΡΟΣ
ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΑΘΗΝΩΝ
ΕΛΕΝΗΣ ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ-ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ

Ο παρών Τόμος περιέχει τα Πρακτικά της Ημερίδας με θέμα «Το μάθημα των Θρησκευτικών στην Εκπαίδευση», που πραγματοποιήθηκε στις 5 Νοεμβρίου του 2008 στη Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Χαίρω ιδιαιτέρως που οι εισηγήσεις της Ημερίδας δημοσιεύονται σε τόσο σύντομο διάστημα, καθώς κύριος σκοπός της είναι να συμβάλει στον επίκαιρο διάλογο για το ζήτημα της θέσεως και διδασκαλίας των Θρησκευτικών στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Θα ήθελα εδώ να τονίσω ότι η προσπάθεια αυτή δεν θα είχε ευοδωθεί, αν δεν υπήρχε η αγαστή συνεργασία μεταξύ των δύο Τμημάτων της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, αλλά και των συναδέλφων από το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Ως εκ τούτου θα ήθελα από καρδιάς να ευχαριστήσω τον Πρόεδρο του Τμήματος Θεολογίας, κ. Νικόλαο Ξεξάκη, Καθηγητή, και το Θεοφιλέστατο Επίσκοπο Αβύδου, Κύριλλο (Κατερέλο), Καθηγητή και Πρόεδρο του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας.

Ο διάλογος που ακολούθησε τις εισηγήσεις των Καθηγητών Κωνσταντίνου Δεληκωσταντή και Εμμανουήλ Περσελή ήταν εξαιρετικά εποικοδομητικός, καθώς έδωσε την ευκαιρία για την έκφραση απόψεων και τη γόνιμη α-

νταλλαγή ιδεών. Η δημοσίευση των Πρακτικών είναι το επόμενο βήμα για τη διεύρυνση του διαλόγου. Προς το σκοπό αυτό εύχομαι ο παρών Τόμος να γίνει αντικείμενο μελέτης και επεξεργασίας τόσο από τους Πανεπιστημιακούς Καθηγητές όσο και από τους συναδέλφους που υπηρετούν στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Ελπίζω μάλιστα ότι οι κρατικές αρχές θα δώσουν τη δέουσα προσοχή στις θέσεις που προβάλλονται εδώ, καθότι μέσω της νηφάλιας και εμπεριστατωμένης έκθεσης απόψεων δύναται να επιτευχθεί η αναβάθμιση του μαθήματος των Θρησκευτικών.

Σε αυτό το σημείο, εξάλλου, θα ήθελα να ευχαριστήσω την Οργανωτική Επιτροπή για το εξαίρετο έργο της καί συγκεκριμένα τον κ. Αθανάσιο Γλάρο, Επίκουρο Καθηγητή, την κα Πανωραία Κουφογιάννη, Επίκουρη Καθηγήτρια, τον κ. Κωνσταντίνο Ζάρρα, Λέκτορα και τον κ. Νικόλαο Ξιώνη, Λέκτορα. Έργο με βαρύνουσα σημασία ήταν και η διαμόρφωση των πορισμάτων της Ημερίδας, την οποία ανέλαβαν οι κ. Κωνσταντίνος Κορναράκης, Επίκουρος Καθηγητής, και κ. Αθανάσιος Μελισσάρης, Επίκουρος Καθηγητής.

Αν και την τελική ευθύνη για την έκδοση του παρόντος Τόμου ανέλαβε η γράφουσα, η ολοκλήρωσή της δεν θα ήταν εφικτή χωρίς τη γενική επιμέλεια της έκδοσης από τον κ. Κωνσταντίνο Μπελέζο, Επίκουρο Καθηγητή στο Τμήμα Θεολογίας. Ο ίδιος, εκτός από την επιλογή των κειμένων του Παραρτήματος, ανέλαβε επίσης να μεταφράσει και να επιμεληθεί την ομιλία του Επίκουρου Καθηγητή του Πανεπιστημίου του Regensburg Thomas Kothmann, με θέμα: «Ο μορφωτικός χαρακτήρας του μαθήματος των Θρησκευτικών στη δημόσια Εκπαίδευση (Ευρωπαϊκό πλαίσιο - Γερμανικό παράδειγμα)», που πραγματοποιήθηκε στη Θεολογική μας Σχολή, στο πλαίσιο των

ευρωπαϊκών προγραμμάτων ERASMUS / SOCRATES, υπό την αιγίδα της Κοσμητείας, και δημοσιεύεται ως δεύτερο μέρος του παρόντος Τόμου. Η ομιλία αυτή αποτέλεσε συνέχεια των πρωτοβουλιών της Σχολής για την προβολή του μαθήματος των Θρησκευτικών και παρουσιάστηκε σε δύο εκδηλώσεις (4-5 Δεκεμβρίου 2008), με την συνεργασία των συναδέλφων Καθηγητών Κωνσταντίνου Δεληκωσταντή και Εμμανουήλ Περσελή, οι οποίοι συντόνισαν τις συζητήσεις, καθώς και του υπεύθυνου των ευρωπαϊκών προγραμμάτων ERASMUS / SOCRATES στο Τμήμα Θεολογίας Κωνσταντίνου Μπελέζου.

Οφείλω, επίσης, να εκφράσω τις πιό βαθιές μου ευχαριστίες στην κα Αθηνά Κονταλή για την επιμέλεια και εκδοτική επεξεργασία των κειμένων του Τόμου, καθώς και στην κα Αμαλία Προκοπίου, Δρ Θ., για τη συμμετοχή της στη δακτυλογράφηση.

Η οικονομική υποστήριξη, τέλος, των Πρυτανικών Αρχών του Πανεπιστημίου Αθηνών ήταν αποφασιστική για την εκτύπωση του Τόμου. Θα ήθελα, ως εκ τούτου, να ευχαριστήσω θερμότατα τον Πρύτανη, Καθηγητή κ. Χρήστο Κίττα, τον Αντιπρύτανη Ακαδημαϊκών Υποθέσεων και Προσωπικού, Καθηγητή κ. Γεώργιο Κρεατσά, τον Αντιπρύτανη Φοιτητικής Μέριμνας, Πολιτισμού και Διεθνών Σχέσεων, Καθηγητή κ. Ιωάννη Καράκωστα, καθώς και τον Αντιπρύτανη Οικονομικού Προγραμματισμού και Ανάπτυξης, Καθηγητή κ. Δημοσθένη Ασημακόπουλο, ο οποίος μας τίμησε με το λόγο και την παρουσία του.

Αθήνα, 21 Μαΐου 2009

Καθηγήτρια Ελένη Παπακώστα-Χριστινάκη
Κοσμήτορας Θεολογικής Σχολής

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ
της Κοσμήτορος Ελένης Παπακώστα–Χριστινάκη

Α΄ ΜΕΡΟΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΗΜΕΡΙΔΑΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ «ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ» (5 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2008)

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΗΜΕΡΙΔΑΣ

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΕΙΣ – ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΙ

Δημοσθένους Ασημακόπουλου
Ελένης Χριστινάκη–Παπακώστα
Ιωάννου Κογκούλη

ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ

Κωνσταντίνου Δεληκωσταντή,
«Το μάθημα των Θρησκευτικών: Ταυτότητα και Προοπτικές»

Εμμανουήλ Περσελή,
«Το μάθημα των Θρησκευτικών σε ευρωπαϊκή διάσταση. Συγκριτικές διαπιστώσεις και προοπτικές»

ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΗΜΕΡΙΔΑΣ

Β΄ ΜΕΡΟΣ

ΕΙΣΗΓΗΣΗ ΣΕ ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΓΙΑ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ERASMUS / SOCRATES (4-5 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2008)

Thomas Kothmann,
«Ο μορφωτικός χαρακτήρας του μαθήματος των Θρησκευτικών στη δημόσια Εκπαίδευση (Ευρωπαϊκό πλαίσιο - Γερμανικό παράδειγμα)»

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ
Εγκύκλιοι - Επιστολές

Α΄ ΜΕΡΟΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΗΜΕΡΙΔΑΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

«ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ»

(5 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2008)

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΟΣΜΗΤΕΙΑ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

ΗΜΕΡΙΔΑ

«Το μάθημα των Θρησκευτικών
στην Εκπαίδευση»

Τετάρτη, 5 Νοεμβρίου 2008

Κεντρικό Αμφιθέατρο Θεολογικής Σχολής, ΕΚΠΑ
Πανεπιστημιόπολη, Άνω Ιλίσια

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΗΜΕΡΙΔΑΣ

5:30 μ.μ. Έναρξη Ημερίδας

Προσφωνήσεις – Χαιρετισμοί

6:00-6:30 μ.μ. Κωνσταντίνος Δεληκωσταντής, Καθηγητής: «Το μάθημα των Θρησκευτικών: Ταυτότητα και Προοπτικές»

6:30-7:00 μ.μ. Εμμανουήλ Περσελής, Καθηγητής: «Το μάθημα των Θρησκευτικών σε ευρωπαϊκή διάσταση. Συγκριτικές διαπιστώσεις και προοπτικές»

7:00-7:30 μ.μ. Διάλειμμα

7:30-8:30 μ.μ. Συζήτηση – Πορίσματα Ημερίδας

Τιμητική Επιτροπή

Ελένη Παπακώστα-Χριστινάκη, Κοσμήτωρ Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών
Νικόλαος Ξεξάκης, Πρόεδρος Τμήματος Θεολογίας
Θεοφιλέστατος Επίσκοπος Αβύδου Κύριλλος Κατερέλος, Πρόεδρος Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας

Οργανωτική Επιτροπή

Αθανάσιος Γλάρος, Επίκουρος Καθηγητής
Πανωραία Κουφογιάννη, Επίκουρη Καθηγήτρια
Κωνσταντίνος Ζάρρας, Λέκτορας
Νικόλαος Ξιώνης, Λέκτορας

Υπεύθυνοι πορισμάτων

Κωνσταντίνος Κορναράκης, Επίκουρος Καθηγητής
Αθανάσιος Μελισσάρης, Επίκουρος Καθηγητής

Γραμματεία

Μαρία Αναγνωστάκη
Αθηνά Κονταλή
Αμαλία Προκοπίου

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΕΙΣ - ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΙ

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ

ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΝΤΙΠΡΥΤΑΝΗ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟ

Εκλεκτοί ομιλητές, αγαπητοί σύνεδροι,

Αποτελεί για μένα εξαιρετικά μεγάλη χαρά και τιμή να χαιρετήσω την έναρξη των εργασιών της Ημερίδας: «Το μάθημα των Θρησκευτικών στην Εκπαίδευση».

Μάθημα της Αρετής, του Καλού και της Ηθικής είναι τα Θρησκευτικά. Είναι μάθημα «πολιτισμού του προσώπου» με διαχρονική και πανανθρώπινη παιδευτική αξία, με προσφορά στην ανθρωπιστική παιδεία και στη θεμελίωση – ανάπτυξη μιας γνήσιας πνευματικότητας. Κάθε κεφάλαιο των Θρησκευτικών εμπεριέχει πρωτεύοντα και κρίσιμα του βίου ζητήματα και νοήματα ουσιαστικά και θεμελιώδη.

Τι πρέπει όμως να κάνει ο διδάσκων το μάθημα αυτό στα σχολεία, ώστε να ανεβάσει τα Θρησκευτικά στο επίπεδο που τους αξίζει;

Πρώτα απ' όλα να πλησιάζει τα παιδιά με εγκάρδιο νου, και νοημοσύνη έμψυχη, να τα βοηθάει να λειτουργούν ως πρόσωπα, να τα ενδυναμώνει ως πρόσωπα, να καλλιεργεί και να εμπλουτίζει την ύπαρξή τους.

Να εξοικειώνει τα παιδιά με φιλόκαλες αντιλήψεις και στάσεις ζωής και να τα βοηθήσει να υιοθετήσουν φιλόκαλη συμπεριφορά στη ζωή τους.

Να εγχαράσσει με τη στάση του στο χαρακτήρα των παιδιών ήθος χρηστό και φιλόθεο τουτέστιν ενάρετο, φιλάνθρωπο και φιλόκοσμο.

Να συμφιλιώνει τα παιδιά με τους συμμαθητές τους που προέρχονται από διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα, να τα βοηθάει να σχετιστούν μαζί τους.

Να φέρνει τα παιδιά σε σχέση με τη φιλοκαλία των άλλων θρησκειών μέσα σε ατμόσφαιρα καταλλαγής και αλληλοπεριχώρησης.

Να βοηθάει τα παιδιά με τη στάση του να βλέπουν τις θρησκείες όχι μόνο ως την αγωνιώδη προσπάθεια του ανθρώπου για νοηματοδότηση της ζωής του, αλλά και ως βήματα συνεννόησης, φιλίας, συναδέλφωσης και αλληλεγγύης των λαών. Ως βήματα πολιτισμού.

Να δημιουργεί στο σχολείο παιδαγωγική ατμόσφαιρα τέτοια που να ευνοεί την ελεύθερη και προσωπική συνάντηση του μαθητή με το Χριστό.

Να αναδεικνύει την ωραία μορφή του Χριστού, το Κάλλος του προσώπου Του, να διαλέγεται με τα παιδιά για το πραγματικό νόημα της ωραιότητας, να περνάει όμορφα τα κατά Χριστόν νοήματα των πραγμάτων.

Να γνωρίζει στα παιδιά τις ωραίες μορφές των Αγίων της Εκκλησίας.

Να τα εξοικειώνει με την πνευματικότητα της Ορθοδοξίας, με την προσευχή της Ανατολικής Εκκλησίας, με τον πλούτο της νηπτικής και ησυχαστικής παράδοσης, να τους μιλήσει για τους μυστικούς της Θεολογίας μας αλλά και τους μυστικούς κάθε Θεολογίας και τον πόθο τους για ένωση με τον Αγαπημένο τους. Έρως και Εραστόν ήταν και είναι ο Θεός για τους μυστικούς όπου γης. Κατάλυμα των ανθρωπίνων ερώτων ο Χριστός, και κατά Νικόλαο Καβάσιλα.

Κυρίες και Κύριοι σύνεδροι,

Η διαμάχη που έχει ξεσπάσει τα τελευταία χρόνια για το θέμα του χωρισμού Εκκλησίας και Πολιτείας, με το επιχείρημα κυρίως της συνταγματικά κατοχυρωμένης θρησκευτικής ελευθερίας και της δήθεν εναρμόνισης της ελληνικής νομοθεσίας με ρυθμίσεις του ευρωπαϊκού δικαίου, έχει τροφοδοτήσει μια έντονη αντιπαράθεση για την αναγκαιότητα και τη μορφή του μαθήματος των Θρησκευτικών στην Εκπαίδευση στην Ελλάδα. Πολλοί υποστηρίζουν, ότι το μάθημα των Θρησκευτικών αποτελεί «πισωγύρισμα» για μια Ευρωπαϊκή χώρα, που πρέπει δήθεν να ακολουθήσει το παράδειγμα των υπολοίπων Ευρωπαϊκών χωρών, οπότε ή να καταργηθεί ή στην χειρότερη περίπτωση να διδάσκονται τα Θρησκευτικά ως θρησκειολογία, ξεκομμένα από το εκκλησιαστικό φρόνημα και την ένταξή τους σε ένα ορισμένο δόγμα.

Το πρόβλημα που έχει ανακύψει στην πατρίδα μας για το μάθημα των Θρησκευτικών δεν εδράζεται σε επιχειρήματα που αφορούν την πρακτική άλλων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στο μεγαλύτερο κράτος της Ευρώπης, τη Γερμανία, τα Θρησκευτικά είναι υποχρεωτικά, και μάλιστα κατ' ευθείαν από το Σύνταγμα, και ομολογιακά, και μάλιστα αυστηρότερα ομολογιακά από ότι στην Ελλάδα. Οι πολεμούντες τα Θρησκευτικά προσπαθούν να βρουν αφορμές και προβάλλουν ανυπόστατες αιτιολογίες για την κατάργησή τους ή για την αλλαγή του χαρακτήρα τους. Όπως στη Γερμανία έτσι και στην Ελλάδα, το μάθημα των Θρησκευτικών αποτελεί πραγμάτωση της θρησκευτικής ελευθερίας του πολίτη, ο οποίος έχει συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα να ενημερωθεί για την πίστη του και να «μορφωθεί» μ' αυτήν. Το Κράτος δεν μπορεί να απέχει από τον παροχικό χαρακτήρα που έχουν τα ατομικά δι-

καιώματα, όπως αυτά προκύπτουν από την ενεργό συμμετοχή του στην υλοποίηση της θρησκευτικής ελευθερίας έξω αλλά και μέσα στο κρατικό σχολείο.

Θα ήθελα, όμως, να μου επιτρέψετε να ερμηνεύσω και να εξηγήσω τον λόγο για τον οποίο προσωπικά πιστεύω ότι το μάθημα των Θρησκευτικών πρέπει να μείνει μέσα στο χώρο της εκπαίδευσης και γενικότερα της διδακτικής διαδικασίας.

Ως εκπαιδευτικός, αλλά κυρίως ως γονιός, έχω να παρατηρήσω ότι το εν λόγω μάθημα είναι:

Ένα βιωματικό μάθημα που προσφέρει ένα τρόπο ζωής ο οποίος είναι συνδεδεμένος με πανανθρώπινες αξίες, όπως Ελευθερία, Ειρήνη, Δικαιοσύνη, Φιλανθρωπία, Ισότητα.

Ένα μάθημα που στηρίζει έννοιες, όπως η αγάπη προς τον συνάνθρωπο, η συγγνώμη, η συγχώρεση, η μετάνοια, η υπομονή, ο σεβασμός.

Ένα μάθημα που ενδιαφέρεται για το περιβάλλον, για την μόλυνση και τον σεβασμό στα υλικά αγαθά, καθώς και την δίκαιη κατανομή τους σε όλο το ανθρώπινο γένος.

Ένα μάθημα που διδάσκει την αγωνιστική διάθεση και την μη υποταγή στον καταπιεστή, στον κατακτητή, στον άδικο, στον πλεονέκτη.

Ένα μάθημα που βλέπει το μαθητή ως πρόσωπο και τον προετοιμάζει για το κοινωνικό σύνολο, επενδύοντας σε αξίες διαχρονικές και πανανθρώπινες, χωρίς να νοιάζεται για τις επιδόσεις του μαθητή και χωρίς να διακρίνει τα παιδιά σε καλούς και κακούς μαθητές.

Νομίζω ότι το μάθημα των Θρησκευτικών είναι απαραίτητο περισσότερο από κάθε άλλη φορά στην σημερινή μας εποχή, μια εποχή, που διακρίνεται για τον χρησιμοθηρισμό, την καταναλωτική μανία, την υλιστική διάθεση,

την έλλειψη μέτρου, την παντελή απαξίωση σε αξίες και ιδανικά που ορίζουν τον άνθρωπο και την κοινωνία του.

Η σημερινή παιδεία περισσότερο από κάθε άλλη φορά έχει ανάγκη από τις αλήθειες και τα μηνύματα που πραγματεύεται το μάθημα των Θρησκευτικών, γιατί έχει ανάγκη τον πλουραλισμό, την άλλη οπτική γωνία, την άλλη ιδέα.

Διαφορετικά, η παιδεία αποκτά ένα μονοδιάστατο χαρακτήρα και στόχο, που καταδεικνύει πενία πνευματική, κοινωνική υστέρηση, ευπάθεια σε ψυχικές ασθένειες, και ίσως το χειρότερο όλων ακατανόητη πορεία ζωής.

Κυρίες και κύριοι σύνεδροι,

Με ιδιαίτερη ικανοποίηση χαιρετίζω τη σημερινή επιστημονική σας συνάντηση, που αναδεικνύει την αξία και τον πολύπλευρο χαρακτήρα του μαθήματος των Θρησκευτικών, συντελώντας στην ουσιαστική βελτίωση του παρεχόμενου εκπαιδευτικού έργου.

Τελειώνοντας, θα ήθελα να τονίσω ότι οι Πρυτανικές αρχές βλέπουν με ιδιαίτερη χαρά τέτοιες πρωτοβουλίες και δραστηριότητες και να ευχηθώ καλή επιτυχία στις εργασίες του Συνεδρίου σας.

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΟΣΜΗΤΟΡΑ
ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΕΛΕΝΗ ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ–ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ

Μακαριώτατε Αρχιεπίσκοπε Αθηνών και πάσης Ελλάδος,
Κύριε Αντιπρύτανη,
Κύριε Κοσμήτορα του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης,
Κύριοι Κοσμήτορες,
Αγαπητοί Ομότιμοι Καθηγητές,
Αγαπητοί Συνάδελφοι,
Κύριοι Σύνεδροι,

Ως Κοσμήτωρ της Θεολογικής Σχολής θα ήθελα να σας καλωσορίσω και να σας ευχαριστήσω για την παρουσία σας στην Ημερίδα μας με θέμα: «Το μάθημα των Θρησκευτικών στην Εκπαίδευση». Οι εισηγητές είναι αναγνωρισμένοι στον τομέα της Διδακτικής του μαθήματος των Θρησκευτικών και οι εισηγήσεις τους, νομίζω ότι θα θέσουν το πλαίσιο για το σημαντικότερο μέρος της Ημερίδας μας, το διάλογο. Προς αυτό το στόχο, σας παρακαλώ να καταθέσετε τις απόψεις, τις εμπειρίες και τις τοποθετήσεις σας. Μόνο μέσω της πολυφωνίας και της γόνιμης ανταλλαγής απόψεων, δύναται να προσεγγισθεί το ζήτημα και να δοθούν κάποιες εφαρμόσιμες λύσεις.

Η Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών από την ίδρυσή της, το 1837, πέραν του επιστημονικού της έργου, έχει επιδείξει ενεργό συμμετοχή στα ζητήματα που αναφύονται στην Ελληνική κοινωνία. αυτό οφείλεται στο ατελείωτο ενδιαφέρον της τόσο για την επιστημονική όσο και για την πνευματική καλλιέργεια των Ελλήνων. Προάγει την έρευνα, αλλά σέβεται και την μακραίωνη παράδοση της ίδιας της Θεολογίας, όπως αυτή διαμορφώθηκε από λαϊκούς και κληρικούς, εντός και εκτός των κόλπων της Εκκλησίας. Θεωρώ, λοιπόν, ότι και αυτή η ημερίδα εντάσσεται στην προαναφερθείσα δράση και είναι αναμενόμενη απόρροια του κοινωνικού χαρακτήρα της Θεολογίας ως ανθρωπιστικής επιστήμης. Θα ήθελα σε αυτό το σημείο να κάνω κάποιες παρατηρήσεις και επισημάνσεις.

Η Ελληνική κοινωνία έχει στενούς και άρρηκτους δεσμούς με τη Θεολογία, αλλά και την Ορθόδοξη πνευματικότητα. Δεν ομιλώ απλώς για την ιστορική συμβολή της Εκκλησίας στον αγώνα για την απελευθέρωση, αλλά για την ουσία του βίου του Έλληνα. Η θρησκευτική μας παράδοση είναι εμφανής παντού, σε ορολογία και λέξεις της Ελληνικής Γλώσσας, παροιμιώδεις εκφράσεις, καλλιτεχνικά έργα και λοιπά. Μέρος δε του ιδιαίτερου χαρακτήρα του ελληνικού τοπίου αποτελούν τα αμέτρητα παρεκκλήσια, ενώ η λειτουργική ζωή της Εκκλησίας αντανακλάται άμεσα σε παραδοσιακά έθιμα. Τα παραπάνω τα αναφέρω ακροθιγώς, χωρίς να εισέρχομαι στις σημαντικές ιστορικές συγκυρίες που τα διαμόρφωσαν, εξάλλου, είναι το παρόν για το οποίο καλούμεθα να συζητήσουμε.

Ερωτώ λοιπόν: Είναι δυνατόν στο πλαίσιο μιάς ολοκληρωμένης παιδείας να εξαιρέσουμε τη γνώση και την αντίληψη του κοινωνικού γίγνεσθαι; Έχουμε το δικαίωμα

να αποξενώσουμε τον μαθητή από τη δυνατότητα αντίληψης των δυναμικών σχέσεων πνευματικότητας και Ελληνικής κοινωνίας; Νομίζω πως όχι. Η παρουσία ενός μαθήματος, αυτού των Θρησκευτικών, συμβάλλει τόσο στην εγκύκλια παιδεία που οφείλει να παρέχει το κράτος στους πολίτες του, αλλά και στην επιστημονικώς κατοχυρωμένη προσφορά γνώσεων. Η παρουσία ενός θεσμοθετημένου και αρμοδίως ελεγχόμενου μαθήματος από το Κράτος εξασφαλίζει και την επιστημονική εγκυρότητά του: σε ζητήματα ευαίσθητα όπως η πνευματική καλλιέργεια δεν είναι δυνατό να μεταθέσει κανείς την ευθύνη της εκπαίδευσης σε τρίτους φορείς ή στην καλή προδιάθεση παραγόντων εκτός του εκπαιδευτικού συστήματος. Οι Θεολογικές Σχολές της χώρας εγγυώνται ακριβώς αυτό, την επιστημονική κατάρτιση των φοιτούντων σε αυτές. Δεν μπορούμε, λοιπόν, να αποκλείσουμε τους χιλιάδες αποφοίτους των από την εκπαιδευτική διαδικασία. Αντιθέτως πρέπει να τους ενσωματώσουμε σε αυτή και να αξιοποιήσουμε την κριτική σκέψη και τις ιδιαίτερες οπτικές γωνίες που προσφέρουν σε διάφορα ζητήματα.

Εξάλλου το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα καλείται να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις της κοινωνίας σε εθνικό και σε διεθνές επίπεδο. Πρέπει να αναζητηθεί η χρυσή τομή μεταξύ της ιδιοσυγκρασίας της ελληνικής πραγματικότητας, αλλά και των απαιτήσεων της διεθνούς κοινότητας. Η ανθρωπιστική παιδεία προσφέρει τη βάση επί της οποίας δύναται ο μαθητής να αναπτύξει κριτική σκέψη. Ιδιαίτερα δε το μάθημα των θρησκευτικών συνενώνει την παράδοση, την πνευματικότητα και προκαλεί την κριτική σκέψη. Κατά αυτό τον τρόπο συμβάλλει στη διαμόρφωση του ήθους, αλλά και στην εξοικείωση του μαθητή με την ιδιοσυγκρασία της ελληνικής πραγματικότητας. Δεν αποτελεί επιβολή, αλλά αφορμή για τη διάνοιξη

νέων οριζόντων και ουσιαστική κατανόηση του παρελθόντος, αλλά και του παρόντος. Αποστέρηση της πνευματικής έκφανσης του ελληνικού πολιτισμού συνεπάγεται την ελλιπή κατανόησή του.

Πιστεύω πως, αν προσεγγίσουμε αυτόν τον προβληματισμό με νηφαλιότητα, θα γίνει κατανοητό ότι το μάθημα των Θρησκευτικών είναι απαραίτητο εφόδιο. Μέσω της ορθής αναβάθμισής του δύναται να ενισχύσει τους δεσμούς με την Ελληνική κοινωνία, αλλά και να προάγει την κατανόηση των διαπολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων. Σε κάθε περίπτωση η γνώση της ιδιαίτερης πνευματικής κληρονομιάς του Ελληνισμού συμβάλλει στην ενίσχυση του μαθητή και όχι στο δογματισμό. Αν λοιπόν αναλογιστούμε τα στοιχεία του σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού, θα διαπιστώσουμε ότι το μάθημα των Θρησκευτικών δεν είναι ζήτημα που αφορά μία συγκεκριμένη ομάδα, αλλά όλους όσους μετέχουν της ελληνικής παιδείας. Πώς θα γίνουν κατανοητά στο μαθητή τα ιδιαίτερα στοιχεία και σύμβολα της ελληνικής κοινωνίας, αν του αποστερήσουμε έναν από τους βασικότερους παράγοντες που τα διαμόρφωσαν; Με αυτό το ερώτημα θα κλείσω το χαιρετισμό μου και, σοβαρά προβληματισμένη για τις εξελίξεις, θα ευχηθώ τα πορίσματα της ημερίδας να είναι γόνιμα, εφαρμόσιμα και να δώσουν ουσιαστικές απαντήσεις στο φλέγοντα προβληματισμό.

Καλωσορίσατε, λοιπόν, και πάλιν .

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ

ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΗΤΟΡΑ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ Α.Π.Θ. ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΙΩΑΝΝΗ ΚΟΓΚΟΥΛΗ

Μακαριώτατε, Θεοφιλέστατε, Σεβαστοί πατέρες, Κύριε Αντιπρύτανη, Κυρία συνάδελφε Κοσμήτορα, Κύριε Πρόεδρε του Τμήματος Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής Αθηνών, Κυρία Αναπληρώτρια Πρόεδρε του Τμήματος Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας της θεολογικής Σχολής του Α.Π.Θ., Σεβαστοί Ομότιμοι Καθηγητές, Κυρίες και κύριοι συνάδελφοι, Κυρίες και κύριοι σύνεδροι,

Καθώς σήμερα μου δίδεται η ευκαιρία να χαιρετίσω, ως Κοσμήτορας της Θεολογικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, την Ημερίδα της Θεολογικής Σχολής Αθηνών με θέμα: «Το μάθημα των Θρησκευτικών στην Εκπαίδευση», τα όσα εν μέσω καλοκαιριού έλαβαν χώρα σχετικά με το μάθημα αυτό, μου δημιουργούν συναίσθημα χαρμολύπης. Αισθάνομαι χαρά, γιατί βρίσκομαι εν μέσω αγαπητών συναδέλφων και όχι μόνο αλλά, και λύπη γιατί τα εν λόγω γεγονότα, αποκάλυψαν την ύπαρξη μερίδας απογόνων των ηρωικών ραγιάδων που ως σύγχρονοι νεογενίτσαροι πολεμούν όχι απλά το πολύπαθο μάθημα των Θρησκευτικών, αλλά την ελληνορθόδοξα προσανατολισμένη Παιδεία μας.

Στόχος κάποιων φαίνεται ότι είναι η μετάλλαξη της ιδιοπροσωπίας ημών των σύγχρονων Ελλήνων, η οποία και καλλιεργείται ή πρέπει να καλλιεργείται στο χώρο της υποχρεωτικής εκπαίδευσης και όχι μόνο. Και επειδή κυκλοφορεί η άποψη πως το πρόβλημα που ατυχώς δημιουργήθηκε το καλοκαίρι με το μάθημα των Θρησκευτικών αντιμετωπίστηκε με την τελευταία εγκύκλιο του Υπουργείου, επισημαίνω ότι στην εν λόγω εγκύκλιο δεν αναφέρεται ρητά πως το συγκεκριμένο μάθημα είναι υποχρεωτικό για τους ορθόδοξους μαθητές. Αλλά το πιο σημαντικό είναι το εξής: αυτό που σήμερα παρατηρούμε είναι ότι τα ελληνόπουλα και όχι τα παιδιά των οικονομικών μεταναστών είναι εκείνα που ζητούν απαλλαγή από το μάθημα των Θρησκευτικών. Για το μείζον αυτό πρόβλημα η ελληνική κοινωνία, παρά τη φαινομενική σιωπή της, έχει ευαισθητοποιηθεί και διακατέχεται από έντονη ανησυχία. Αυτό φαίνεται, εκτός των άλλων, και στις μετά το καλοκαίρι του 2008 δημοσκοπήσεις, όσο και αν αυτό κάποιοι επιχειρούν να το αποσιωπήσουν. Μάλιστα όσοι πιστεύουν πως το πρόβλημα αυτό με την πάροδο του χρόνου θα ξεχαστεί κάνουν σοβαρό λάθος.

Η τοποθέτηση κάποιων ότι η «άσκηση του δικαιώματος δεν πρέπει να συνοδεύεται από την υποχρέωση αποκάλυψης, έστω και αρνητικά (λ.χ. «δεν είμαι χριστιανός ορθόδοξος», των θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων των μαθητών και μαθητριών» δεν εξηγεί, γιατί, για παράδειγμα, στη Γερμανία δεν παραβιάζονται τα προσωπικά δεδομένα, όταν ο Γερμανός γονιός δηλώνει πως το παιδί του θα παρακολουθήσει τον Ρωμαιοκαθολικό ή Προτεστάντη ή Ορθόδοξο θεολόγο. Κανείς δεν μας λέγει πώς συμβαίνει στον ελληνικό χώρο να επιτρέπεται με βάση την ποσόστωση σε Έλληνες μουσουλμάνους, με δήλωση του θρησκεύματός τους, να εισάγονται άνευ εξετάσεων στα Πανεπιστήμια;

Επίσης, πώς επιτρέπεται σε Έλληνες μουσουλμάνους και πάλι με ποσόστωση, χωρίς ΑΣΕΠ, να διορίζονται ως δημόσιοι υπάλληλοι; Πού είναι εδώ τα «προσωπικά δεδομένα»;

Προσωπικά δε θα κουραστώ να επαναλαμβάνω ότι είναι άχρηστο το σχολείο που απλά καθιστά τους μαθητές «ρεζερβουάρ» πληροφοριών και δεν προσφέρει σ' αυτούς Παιδεία με την τρισυπόστατη διάστασή της ως εκπαίδευση, μόρφωση και ηθική καλλιέργεια. Σημειώνω, επίσης, πως δεν υπάρχει ουδέτερη γνώση, ενώ παράλληλα η άχρωμη ηθική οδηγεί τον νέο σε καταστάσεις ανασφάλειας, απάθειας και απροσάρμοστης συμπεριφοράς. Οι υπηρετούντες στο συνδικαλισμό γνωρίζουν πως η «αποκαθήλωση» της Ορθόδοξα προσανατολισμένης Παιδείας στο ελληνικό σχολείο ξεκίνησε με τη μετάλλαξη άλλων μαθημάτων.

Δεν εμμένω τούτη τη στιγμή στο γεγονός ότι το μάθημα των Θρησκευτικών είναι ένα μάθημα που, εκτός των άλλων, στοχεύει στην καλλιέργεια της ανεκτικότητας, στην προώθηση της αλληλογνωριμίας των πολιτισμών, στην υποβοήθηση της ανάπτυξης ολοκληρωμένης προσωπικότητας στους μαθητές. Ούτε εμμένω διεξοδικά σε αναλυτικά προγράμματα και διδακτικά βιβλία, όπως για παράδειγμα στα βιβλία «Η γλώσσα μου» στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, όπου, με κείμενα αναιμικά, αποτυπώνεται μια παγκοσμιοποιημένη καθημερινότητα, ή στα βιβλία Νεοελληνικής γλώσσας του Γυμνασίου, στα οποία, κατά τους επιστήμονες του Συλλόγου «Ο Μέγας Βασίλειος», υπάρχουν «προκλητικές λεπτομερείς περιγραφές σκηνών συναισθηματισμού, εκφράσεις χυδαίες και βλάσφημες, χωρίς σεβασμό σε πρόσωπα ιερά και αξίες σεβαστές αιώνων» (Φεβρουάριος 2007).

Θα εμμείνω για λίγο μόνο στα βιβλία της Ιστορίας. Εδώ φαίνεται να μη «διασφαλίζεται πλήρως η επιστημο-

νική βάση και η αντικειμενικότητα», όπως αυτό το ζητούν από τα βιβλία του πολύπαθου μαθήματος των Θρησκευτικών, και μάλιστα, προκειμένου, όπως λένε να μην «προκαλέσουν», την μεταλλάσσουν. Αρθρογραφώντας φαίνεται να αρνούνται την ελληνικότητα ημών των βλαχόφωνων Ελλήνων στους οποίους, μεταξύ των άλλων, ανήκουν οι σύζυγοι του Πρωθυπουργού και του Υπουργού Παιδείας. Για να καταλάβει κανείς ότι στον τόπο μας η ιστορία παρουσιάζεται με παραμορφωτικούς φακούς σημειώνω κάτι που αποκρύπτεται επισταμένα ιδιαίτερα από τους βορειοελλαδίτες Έλληνες. Στις 14 Μαΐου του 1941 με την ανοχή των Γερμανών οι Βούλγαροι έκαναν την προσάρτηση της Ανατολικής Μακεδονίας και Δυτικής Θράκης στο Βουλγαρικό κράτος. Μέχρι σήμερα η ενέργεια αυτή της παράνομης προσάρτησης δεν έχει αρθεί. Ούτε ποτέ οι Βούλγαροι ζήτησαν συγγνώμη γι' αυτή τους την ενέργεια.

Η πληροφόρηση για τη δική μας παράδοση και ζωή και η προσφορά στα παιδιά σχετικών μ' αυτήν εμπειριών είναι αναγκαία για ΟΛΟΥΣ τους μαθητές που ζουν στον ελλαδικό χώρο. Έτσι, για παράδειγμα, στη Θεσσαλονίκη, παράλληλα με το Φίλιππο και τον Μέγα Αλέξανδρο, για τη σωστή κοινωνική ένταξη των μαθητών, είναι αναγκαίο να γνωρίσουν τον άγιο Δημήτριο, τους αγίους Κύριλλο και Μεθόδιο κ.λπ. Επίσης, παράλληλα με τη Βεργίνα, πρέπει να γνωρίσουν την Αχειροποίητο, την Παναγία Χαλκέων, την Αγία Σοφία.

Προσωπικά, πιστεύω επιπλέον πως για να διευρυνθεί η γνωστική ικανότητα των μαθητών της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, χάρη της ανάπτυξης της πνευματικής και κοινωνικής συνείδησής τους, το μάθημα των Θρησκευτικών πρέπει να διδάσκεται σ' όλες τις τάξεις του Δημοτικού σχολείου, όπως αυτό συμβαίνει σε χώρες του εξωτε-

ρικού, για παράδειγμα στη Γερμανία, και μάλιστα από εξειδικευμένους θεολόγους καθηγητές.

Ο όλος προβληματισμός που αναπτύσσεται από τους πολέμιους άμεσα του μαθήματος των Θρησκευτικών και έμμεσα της ελληνορθόδοξα προσανατολισμένης αγωγής καταλήγει στην πρόταση πως «*επιβάλλεται άμεσα να προχωρήσει ο χωρισμός εκκλησίας και πολιτείας*». Για όλους αυτούς σημειώνω πως, αφού τόσο πολύ θέλουν τον εν λόγω χωρισμό ας απαιτήσουν από τους τριακοσίους εθνοπατέρες και εθνομητέρες της βουλής να αποφασίσει για το θέμα αυτό Ο ΚΥΡΙΑΡΧΟΣ ΛΑΟΣ και να διενεργηθεί ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑ. Ο κυρίαρχος ελληνικός λαός πρέπει γι' αυτό και για άλλα πολλά με ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑΤΑ να μπορεί να αποφασίζει και όχι κάποιοι άλλοι με «δημοκρατικά» τερτίπια να παίρνουν κρίσιμες αποφάσεις γι' αυτόν, χωρίς αυτόν. Αν κάποτε οι εξωγενείς και ενδογενείς δυνάμεις καταφέρουν να πραγματοποιηθεί «ο χωρισμός εκκλησίας και πολιτείας», αυτό που θα πληγωθεί βαρύτατα και θα υποστεί ανεπανόρθωτη μετάλλαξη θα είναι το Γένος μας. Η Εκκλησία θα παραμείνει αλώβητη.

Και κάτι ακόμη. Ας συνειδητοποιήσουν, ιδιαίτερα οι νεογενίτσαροι, πως οι υπεύθυνοι της Πολιτείας και της Εκκλησίας υπηρετούν τον ίδιο λαό και μάλιστα με κίνητρο την πληθωρική αγάπη προς αυτόν. Ας βιώσουν πως αυτό που χρειάζεται ο λαός μας σήμερα είναι να βλέπει τους διακόνους τόσο της Πολιτείας όσο και της Εκκλησίας, όταν μπαίνουν στην πολιτική ή εκκλησιαστική αντίστοιχα διακονία πλούσιοι, με το τέλος της διακονίας τους να φεύγουν φτωχοί και να μη χρησιμοποιούν τα δύο είδη της διακονίας για ίδιο πλουτισμό. Παράλληλα, ας εντρυφήσουν στον ορισμό που ο άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος για τη δικαιοσύνη, όταν γράφει: «Δικαιοσύνη δε μη πλέον ζητείν έχειν· της δ' ισότητος έκβασις, τούτ' αδικία».

Με τις σκέψεις αυτές εύχομαι, ως Κοσμήτορας της Θεολογικής Σχολής του Α.Π.Θ. Θεσσαλονίκης, κάθε επιτυχία στην παρούσα Ημερίδα.

ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ

-1-

ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ
(ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ)

ΤΟΥ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΔΕΛΗΚΩΣΤΑΝΤΗ
ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ

ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

Μετά τον αιώνα των ατελείωτων πειραματισμών στον χώρο της αγωγής, των μεταρρυθμίσεων και των αντιμεταρρυθμίσεων στην εκπαίδευση, του κυκεώνα των παιδαγωγικών ερευνών και θεωριών, των αναρίθμητων παιδαγωγικών δημοσιευμάτων και εν μέσω πρωτοφανών κλυδωνισμών στον ζωτικό αυτόν για την κοινωνία χώρο, φαίνεται ότι το σχολείο επιβιώνει ως ένα σημαντικό κομμάτι της ζωής και της μοίρας των παιδιών μας, ως χώρος διάσωσης της παιδικής ηλικίας, φαίνεται ότι αναγνωρίζεται ακόμη η παιδαγωγική αποστολή του.

Το σχολείο αντιστέκεται και σήμερα στη μετατροπή του σε εκπαιδευτήριο, σε χώρο μετάδοσης πληροφοριών και απλώς χρηστικής γνώσης. Και στις σύγχρονες ανοικτές και πλουραλιστικές κοινωνίες μας, μέσα στη διογκούμενη σύγχυση των αξιών και την κρίση της ελευθερίας, δεν είναι δυνατόν να αμφισβητηθεί η καταλυτική και αναγκαία συμβολή της σχολικής αγωγής στον αξιολογικό προσανατολισμό της νέας γενιάς. Ίσως ποτέ η αγωγή αξιών και η παιδεία ελευθερίας να μην αποτελούσαν τέτοια ζωτική ανάγκη όσο σήμερα.

Σε αυτό το σύγχρονο παιδευτικό τοπίο καλείται και το μάθημα των Θρησκευτικών να επιτελέσει το δύσκολο, αλλά καθοριστικής σημασίας έργο του, σε μια εποχή όπου η θρησκεία φαίνεται να αναβιώνει ως δύναμη ζωής και να

προβάλλονται οι αναντικατάστατες –ανθρωπολογικά, πνευματικά, πολιτισμικά, κοινωνικά– λειτουργίες της.

Αναμφίβολα η σχολική θρησκευτική αγωγή συμβάλλει στους γενικότερους ανθρωπιστικούς στόχους της εκπαίδευσης και ενισχύει τον παιδαγωγικό προσανατολισμό του σχολείου. «Όποιος συζητά για το μάθημα των Θρησκευτικών, αυτός αναφέρεται στην παιδαγωγική αποστολή του σχολείου»[1], γράφει η Annette Schavan. Ο Wolfgang Huber συμπληρώνει επιγραμματικά: «Ήλθε η ώρα να κατανοήσουμε ότι για το σχολείο η Ηθική είναι τόσο σημαντική όσο και τα Αγγλικά, ότι η καλλιέργεια της πολιτιστικής μνήμης είναι ισάξια της Πληροφορικής, ότι τα Θρησκευτικά είναι τόσο σπουδαία όσο και τα Μαθηματικά»[2]. Η αγωγή ή η παιδεία εμφανίζονται εδώ ως εξίσου σημαντικές όσο και η μετάδοση πληροφοριών, και ο αξιολογικός προσανατολισμός ως εξίσου αναγκαίος, όπως και η απόκτηση δεξιοτήτων.

Αν ισχύει αυτό, αν η σχολική θρησκευτική αγωγή είναι φορέας πνεύματος παιδείας μέσα στην εκπαίδευση, τότε είναι προφανές ότι απειλείται άμεσα η ανθρωπιστική διάσταση του σχολείου, όταν συρρικνώνεται ή υποβαθμίζεται το μάθημα των Θρησκευτικών. Χωρίς ίχνος κατανόησης για την αλήθεια αυτή, κάποιοι παιδαγωγοί και διανοούμενοι εξακολουθούν να θεωρούν το μάθημα αυτό πεδίο ιδεολογικού διαποτισμού και ασυμβίβαστο με τους στόχους του σύγχρονου σχολείου.

---

[1] A. Schavan, «Wozu brauchen wir noch einen Religionsunterricht?», *Lebendige Katechese* (Νοέμβριος 2002), τεύχος 2, 65-67, 65-66.

[2] Βλ. W. Huber, «So wichtig wie Mathematik. Warum wir an den öffentlichen Schulen einen konfessionellen Religionsunterricht brauchen», *Zeitzeichen* 2 (Οκτώβριος 2002), 44-47.

1. Ελληνικό καλοκαίρι.

Είναι γεγονός ότι το θέμα της σχολικής θρησκευτικής αγωγής βρίσκεται στη χώρα μας μονίμως στην επικαιρότητα. Κάποια δημοσιεύματα με ιδεολογική σφραγίδα, κάποιο σκάνδαλο στην Εκκλησία ή ένα τυχαίο συμβάν, ξεσπάσματα φονταμενταλισμού και θρησκευτικού φανατισμού όπου γης, δικαστικές αποφάσεις κ.λπ. προκαλούν κατά κανόνα σχόλια και αντιδράσεις κατά του μαθήματος των Θρησκευτικών. Το καλοκαίρι που πέρασε, η αφορμή για να θυμηθούμε το μάθημα προήλθε άμεσα από το ΥΠ.Ε.Π.Θ., το οποίο μας αιφνιδίασε με τις αποπροσανατολιστικές του εγκυκλίους για τη δυνατότητα απαλλαγής για όλους τους μαθητές από το θρησκευτικό μάθημα χωρίς υποχρέωση αιτιολόγησης. Η πρώτη εντύπωση ήταν ότι άνοιγε εδώ ο ασκός του Αιόλου, ότι όχι μόνον δεν λυνόταν κανένα ουσιαστικό πρόβλημα, αλλά προστίθεντο νέα προβλήματα στα ήδη υπάρχοντα.

Το μάθημα από υποχρεωτικό φαίνεται ότι μετατρεπόταν σε προαιρετικό, και, ενώ μάλλον κρινόταν ως ομολογιακό – ορθόδοξο, είχαν και οι ορθόδοξοι μαθητές το δικαίωμα απαλλαγής από τη παρακολούθησή του, χωρίς υποχρέωση αλλά και δυνατότητα να διδαχθούν εναλλακτικό μάθημα. Οι θεολόγοι καθηγητές πάγωσαν, μεσούντος του θέρους, αφού θιγόταν άμεσα η σχολική υπόστασή τους και το διδακτικό τους έργο. Οι καλοκαιρινές εγκύκλιοι του ΥΠ.Ε.Π.Θ. προκάλεσαν αναστάτωση, δημιούργησαν ένα κλίμα φορτισμένο και πολεμικό, το οποίο, ως γνωστόν, δεν ευνοεί τον νηφάλιο και σοβαρό διάλογο.

Την προχειρότητα του ΥΠ.Ε.Π.Θ. μιμήθηκαν και διάφοροι αρθρογραφούντες στον τύπο, μέχρι και καθηγητές Πανεπιστημίου, για τους οποίους το μάθημα των Θρη-

σκευτικών δεν είναι –δεν μπορεί προφανέστατα να είναι– τίποτε άλλο παρά οι αναμνήσεις τους γι'αυτό από τα παιδικά και νεανικά τους χρόνια σε κάποιο σχολείο, σε κάποια γωνιά της Ελλάδος!

Ο καθηγητής Γιώργης Γιατρομανωλάκης[1], από τη γειτονική Φιλοσοφική Σχολή, έκανε λόγο για το μάθημα των Θρησκευτικών ως «ένα μάθημα πλήρως απαξιωμένο, για ευσεβείς και μη», ως μάθημα που διαθέτει έντονο δογματικό και κατηχητικό χαρακτήρα και σημείωνε ειρωνικά ότι «το μάθημα των Θρησκευτικών δεν είναι πια και το μέγα πρόβλημα της παιδείας και της Εκπαίδευσής μας». Και καταλήγει με την εξής δήλωση: «Τα Θρησκευτικά έχουν εκ των πραγμάτων καταργηθεί. Αλλά εμείς δεν το βλέπουμε. Τουναντίον επιμένουμε». Για να μας πείσει ότι το μάθημα των Θρησκευτικών είναι τελείως άχρηστο, ο κ. Γιατρομανωλάκης δεν παρέλειψε να μνημονεύσει και τη «μακαρίτισσα τη γιαγιά του, που (αν και) δεν πήγε ούτε καν δημοτικό, και βαθιά πίστη διέθετε και, το κυριότερο, ήταν πολύ καλός άνθρωπος».

Ο καθηγητής Χρήστος Γιανναράς[2], με τη σειρά του, διατύπωσε την άποψη ότι αν «οι αξιωματούχοι του κλήρου στην Ελλάδα διασώζουν εκκλησιαστική συνείδηση, θα έπρεπε να απαιτήσουν από τη πολιτεία την κατάργηση του μαθήματος των Θρησκευτικών στα σχολεία», αφού με αυτό η Εκκλησία της Ελλάδος «εκχώρησε ζωτικό της λειτούργημα, την κατήχηση των παιδιών και των εφήβων, σε έμμισθους υπαλλήλους του κράτους, εκπαιδευμένους σε κρατικές «Θεολογικές Σχολές».

---

[1] Γ. Γιατρομανωλάκης, «Δηλώσεις και μετάνοιες», *Το Βήμα*, 10.08.2008.

[2] Χ. Γιανναράς, «Να καταργηθεί το μάθημα των Θρησκευτικών», *Η Καθημερινή*, 07.09.2008.

Και τι αντιπροτείνει ο καθηγητής; «Στη θέση του μαθήματος των Θρησκευτικών το υπουργείο Παιδείας θα μπορούσε να θεσμοθετήσει μάθημα ικανό να πληροφορήσει τον μαθητή και να τον εξοικειώσει με τα κίνητρα των αναζητήσεων που συγκρότησαν την παράδοση πολιτισμού των Ελλήνων. Η λογική ενός τέτοιου μαθήματος υποχρεωτικού για όλους τους μαθητές (άσχετα με διαφορές θρησκευτικές, φυλετικές, ιδεολογικές) θα μπορούσε να συνοψιστεί στην ακόλουθη πρόταση: Κάθε παιδί που τελειώνει την εγκύκλια εκπαίδευση σε ελληνικό σχολείο, οφείλει να γνωρίζει ποια μεταφυσική γέννησε τον Παρθενώνα, το άγαλμα, την τραγωδία και ποια μεταφυσική γέννησε την Αγια-Σοφιά, τη βυζαντινή Εικόνα, τη βυζαντινή λειτουργία. Σπουδάζοντας στο σχολείο ποια 'γιγαντομαχία περί της ουσίας' οδήγησε σε αυτές τις κορυφαίες εκφάνσεις πολιτισμού των Ελλήνων, δεν σημαίνει και ότι υποχρεώνεται το παιδί να ασπαστεί συγκεκριμένη μεταφυσική πρόταση».

Ωραία όλα αυτά, αλλά ο κ. Γιανναράς λησμονεί ότι το μάθημα των Θρησκευτικών και τα σχολικά εγχειρίδια (βιβλίο μαθητή, βιβλίο δασκάλου) έχουν αλλάξει σημαντικά τις τελευταίες δεκαετίες και ότι ο μαθητής δεν μένει απληροφόρητος για τα θέματα, τα οποία ο κ. καθηγητής θεωρεί σημαντικά, ότι τέλος πάντων, το μάθημα των Θρησκευτικών δεν είναι κατήχηση και δεν υποκαθιστά το κατηχητικό έργο της Εκκλησίας.

Βέβαια, στις εγκυκλίους του ΥΠ.Ε.Π.Θ. οι Θεολογικές Σχολές αντέδρασαν νηφάλια με γενικές συνελεύσεις και επιστολές προς αυτό, και ακόμη πιο ήπια απάντησε η επίσημη Εκκλησία. Οι ιθύνοντες της σχολικής θρησκευτικής αγωγής του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου έστειλαν περιεκτικό και τεκμηριωμένο υπόμνημα προς τον Υπουργό Παιδείας. Στα κείμενα αυτά παρουσιάζεται με υπευθυνό-

τητα η σύγχρονη ταυτότητα και η προσφορά του μαθήματος των Θρησκευτικών, χωρίς να αποσιωπώνται τα προβλήματα, και εκφράζεται η προθυμία για συνεργασία με το Υπουργείο για όλα τα ανακύπτονται θέματα σχετικά με το μάθημα.

2. Η ταυτότητα και το μέλλον του μαθήματος.

Αναμφισβήτητα, τις τελευταίες δεκαετίες το μάθημα των Θρησκευτικών άλλαξε πρόσωπο. Έχει αποβάλει σημαντικά τον κατηχητικό του χαρακτήρα, δεν είναι μονοφωνικό ή στενά ομολογιακό, δεν είναι χώρος μύησης σε μια κλειστή θρησκευτική παράδοση. Είναι μάθημα παιδαγωγικό, γνωσιακό, μάθημα που αποβλέπει στον θρησκευτικό εγγραματισμό των μαθητών, αγωγή ανοικτοσύνης προς το διαφορετικό, μια έστω σύντομη περιήγηση στο πολύχρωμο παγκόσμιο θρησκευτικό τοπίο. Σαφέστατα το μάθημα των Θρησκευτικών δεν είναι ένα νεκρό, απολιθωμένο κομμάτι της σχολικής πραγματικότητας. Διαβάζουμε: «Από το 1985, το μάθημα των Θρησκευτικών είχε μια ενδιαφέρουσα αλλά άγνωστη όπως φαίνεται στους περισσότερους πορεία. Κινούμενο, δηλαδή, στα όρια ενός κανονικού σχολικού μαθήματος, αναμόρφωσε τους σκοπούς του, σύμφωνα με τις συνταγματικές προβλέψεις.

Στοχεύοντας στην ενημέρωση των μαθητών γύρω από την υφή του θρησκευτικού φαινομένου, τη γνωριμία τους με τον χριστιανισμό, την κριτική και ελεύθερη τοποθέτησή τους, την αξιοποίηση των θρησκευτικών γνώσεων για την προσωπική τους καλλιέργεια, την ευαισθητοποίησή τους απέναντι στον σύγχρονο προβληματισμό, την κατανόηση του οικουμενικού μηνύματος του χριστιανισμού κ.ά., το μάθημα απέκτησε σαφή παιδαγωγικό προσανατολισμό και άρχισε να απομακρύνεται με σταθερά βήματα από τον κατηχητισμό και τις αποκλειστικότητες

του παρελθόντος. Όλοι αυτοί οι στόχοι βέβαια υπηρετήθηκαν από τις αλλαγές των Αναλυτικών Προγραμμάτων και των σχολικών βιβλίων»[1].

Το μάθημα των Θρησκευτικών σήμερα όταν οργανώνεται και διδάσκεται σωστά μπορεί να προσφέρει πολλά. Αναφέρουμε ενδεικτικά ότι:

- Καθιστά δυνατή την πρόσβαση στο πανανθρώπινο φαινόμενο θρησκεία και μια κριτική αξιολόγησή του.
- Μαθαίνει τα παιδιά να μην ταυτίζουν τη θρησκεία με συντηρητισμό και σκοταδισμό και να ανακαλύπτουν τις επαναστατικές δυνάμεις που αυτή περικλείει.
- Βοηθά τα παιδιά να αντιμετωπίζουν τα σύγχρονα παραθρησκευτικά φαινόμενα, να διακρίνουν τη γνήσια πίστη από το θρησκευτικό φανατισμό, η απόρριψη του οποίου είναι κεντρικό στοιχείο της ώριμης και κριτικής θρησκευτικότητας.
- Προωθεί, με την παρουσίαση της ποικιλίας των θρησκειών και την προβολή του σεβασμού της ιδιαιτερότητας και του «διαφορετικού», την ανάπτυξη του πνεύματος της διαπολιτισμικότητας.
- Ευαισθητοποιεί τους νέους για τα μεγάλα κοινωνικά προβλήματα, την κοινωνική αδικία, την οικολογική κρίση, τον πόλεμο, για τη θρησκευτική διάσταση των μεγάλων αυτών προβλημάτων.
- Καλλιεργεί το πνεύμα της ειρήνης μεταξύ των θρησκειών και τονίζει τη συμβολή τους στη θεμελίωση του «παγκόσμιου ήθους», του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και της προάσπισης των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

---

[1] Ό. Γριζοπούλου / Π. Καζλάρη, «Τα Θρησκευτικά πέρα από τον κατηχητισμό», *Η Καθημερινή*, 28.09.2008.

- Βοηθά τα παιδιά να αναπτύξουν αισθητήριο για τα ουσιώδη της ζωής, για την ομορφιά, το μυστήριο, για τη διάσταση του βάθους.
- Προάγει την κριτική σκέψη και τη φιλοσοφική διάθεση, γιατί φέρνει τους νέους αντιμέτωπους με τα πιο κρίσιμα ερωτήματα της ανθρώπινης ύπαρξης.
- Μαθαίνει τα παιδιά να μην υποκύπτουν στους αλλοτριωτικούς μηχανισμούς της σύγχρονης κοινωνίας.
- Δίνει απαντήσεις στα μεγάλα υπαρξιακά προβλήματα και στις βαθιές αναζητήσεις μέσα από το χριστιανισμό, συμβάλλοντας έτσι στην καλλιέργεια του ήθους της ελευθερίας.
- Αναδεικνύει τη θεμελιώδη αξία και τον ανθρωπιστικό πυρήνα της ορθόδοξης παράδοσης: τον πολιτισμό του προσώπου, την προτεραιότητα της σχέσης απέναντι στην ευδαιμονιστική αυτοπραγμάτωση, του κοινοτισμού απέναντι στον ακοινώνητο δικαιωματισμό. Το μάθημα των Θρησκευτικών είναι μάθημα σχεσιακού πολιτισμού, αγωγή αξιών έναντι του πολιτισμού του έχειν, του ατομοκεντρισμού και του ευδαιμονισμού.
- Προβάλλει τον ρόλο της θρησκείας ευρύτερα για τη διαμόρφωση του πολιτισμού και ειδικότερα τη σημασία της Ορθοδοξίας για τον ελληνικό πολιτισμό, αλλά και για τον ευρωπαϊκό και τον «πολιτισμό της ανθρωπότητας».
- Βοηθά το μαθητή να ανακαλύψει και να αγαπήσει την πολιτιστική μας κληρονομιά και να κατανοήσει το πνεύμα που βρίσκεται πίσω από την Αγια-Σοφιά, τη βυζαντινή εικόνα, τη θεία Λειτουργία κ.λπ.
- Βοηθά τους νέους να κατανοήσουν τη σημασία του δικού τους προσωπικού αγώνα για έναν καλύτερο και δικαιότερο κόσμο.

Αν όλα αυτά έχουν έστω και ψιχία αληθείας, τότε πού βρίσκεται το πρόβλημα; Είναι σαφές, ότι δύσκολα μπο-

ρούμε να αγνοήσουμε τις αλλαγές στην σύγχρονη ελληνική κοινωνία: την προϊούσα πολυπολιτισμική σύνθεση του μαθητικού πληθυσμού, τις ιδιαίτερες ευαισθησίες των πολιτών για τα δικαιώματα του ανθρώπου και για τα «προσωπικά δεδομένα», το ευρωπαϊκό κεκτημένο κ.ά. Αναρωτιούνται κάποιοι, σε ποιο βαθμό συμβιβάζεται με την ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης η παρουσία στο σχολείο ενός μαθήματος που αναφέρεται, έστω και με τον παιδαγωγικά πιο σύγχρονο τρόπο, πρωτίστως στον χριστιανισμό ή καλύτερα στην Ορθοδοξία. Από την άλλη: Δεν θα έπρεπε ένα μάθημα, το οποίο προσφέρει ή μπορεί να προσφέρει όλα τα παραπάνω, να είναι υποχρεωτικό για όλους τους μαθητές στο ελληνικό σχολείο;

Αν αυτά που ανέφερα δεν είναι υποχρεωτικά, τότε τίποτε άλλο δεν έχει νόημα να είναι υποχρεωτικό! Η λογική μας είναι σαφής: Είναι παράλογο, στη σύγχρονη κοινωνία της «επιστροφής των θεών», οι μαθητές να μην παρακολουθούν υποχρεωτικά μάθημα Θρησκευτικών με εμφανές ανθρωπιστικό και μορφωτικό περιεχόμενο.

Στη συνεχιζόμενη συζήτηση στα θέματα αυτά διατυπώνονται ενδιαφέρουσες προτάσεις. Τρία μοντέλα οργάνωσης ενός σύγχρονου θρησκευτικού μαθήματος είναι σήμερα τα κυρίαρχα:

Α) Το ομολογιακό μάθημα, όπως εφαρμόζεται π.χ. σε ομοσπονδιακά κρατίδια της Γερμανίας. Οργανώνεται με τη συνεργασία και τη συνευθύνη κράτους και Εκκλησιών ή θρησκευτικών κοινοτήτων, ενώ για όσους δεν παρακολουθούν τέτοιο μάθημα προβλέπεται υποχρεωτικό εναλλακτικό μάθημα.

Είναι γεγονός ότι με ένα τέτοιο μοντέλο λύνονται κάποια προβλήματα και αποτρέπονται οι τριβές, πιστεύω όμως ότι, τελικά, δημιουργούνται και ποικίλες δυσλειτουργίες. Πολύ σωστά τοποθετείται το θέμα αυτό στο Υ-

πόμνημα του Συμβούλου και των δύο Παρέδρων του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου (4.9.2008) προς τον Υπουργό Παιδείας: «Με τη διδασκαλία ενός καθαρά ομολογιακού μαθήματος, που θα είναι εκ των πραγμάτων προαιρετικό, ή κάθε θρησκείας σε χωριστή τάξη, μπορεί να εμφανιστεί στα σχολεία ένα πρωτόγνωρο για την Ελλάδα φαινόμενο, αυτό της θρησκευτικής ομοσπονδοποίησης του σχολείου.

Η θρησκευτική ομοσπονδοποίηση του σχολείου μπορεί να οδηγήσει μεσοπρόθεσμα ή μακροπρόθεσμα στην εκχώρηση της ευθύνης του θρησκευτικού μαθήματος από την Πολιτεία στις επιμέρους θρησκευτικές κοινότητες. Θα είναι η χειρότερη εξέλιξη, δεδομένης της μόνιμης ροπής των θρησκειών και των Εκκλησιών προς τον φονταμενταλισμό και την παραδοσιοκρατία. Αν τούτο συσχετιστεί με το δεδομένο ιστορικό γεγονός ότι στα Βαλκάνια και στην νοτιοανατολική Ευρώπη η θρησκεία υπήρξε σχεδόν πάντα παράγων εθνογένεσης, απαιτείται να μελετηθούν σε βάθος οι ποικίλες παράμετροι ενός τέτοιου εγχειρήματος».

Από τη δική μου σκοπιά, επιθυμώ να σημειώσω δύο πράγματα:

α) Δεν είναι παιδαγωγικώς ορθό οι μαθητές και οι μαθήτριες να χωρίζουν την ώρα που διδάσκονται Θρησκευτικά. β) Ομολογικοποίηση σημαίνει μείωση των ωρών διδασκαλίας του μαθήματος. Προφανώς, δέκα χρόνια είναι πολλά για τη διδασκαλία μιας θρησκείας! γ) Η στροφή στο ομολογιακό μάθημα αποτελεί μάλλον οπισθοδρόμηση σε σύγκριση με το ελληνικό κεκτημένο στο μάθημα των Θρησκευτικών.

Β) Το θρησκειολογικό μάθημα. Η μετατροπή του μαθήματος των Θρησκευτικών σε θρησκειολογικό μάθημα, με την έννοια της ουδέτερης περιγραφής ή της αντικειμενικής, συγκρητικής παρουσίασης των θρησκειών, για να

λυθούν ποικίλα προβλήματα που σχετίζονται με την αρχή της θρησκευτικής ελευθερίας και του πλουραλισμού, της προϊούσας πολυπολισμικής και πολυθρησκευτικής σύνθεσης του μαθητικού πληθυσμού, δεν αποτελεί αναβάθμιση του μαθήματος και, πολύ λιγότερο, δεν είναι λύση, αφού σίγουρα οδηγεί και αυτή στη συρρίκνωση του μαθήματος και στη μείωση των ωρών διδασκαλίας του. Ένα τέτοιο μάθημα θα διδασκόταν ίσως από ένα χρόνο στο Δημοτικό, το Γυμνάσιο και το Λύκειο.

Πέρα από αυτό, το θρησκειολογικό μάθημα δεν είναι, τελικά, η δέουσα απάντηση στο φαινόμενο της πολυπολιτισμικότητας, την οποία προφανώς ερμηνεύει ως ένα άνευρο πλουραλισμό ταυτοτήτων και ως μια αδιάφορη συνύπαρξη των διαφορετικών. Όπως σημειώνει η Annette Schavan, στο σχολείο δεν βοηθούμε τους νέους προσφέροντας απλώς πληροφορίες για όλες τις θρησκείες, με τον τρόπο με τον οποίο εκτίθενται τα διάφορα αγαθά σε ένα σουπερμάρκετ. «Δεν είναι δυνατόν να δίνουμε στους νέους ανθρώπους απλώς ένα ποτπουρί κοσμοθεωριών, χωρίς να τους παρέχουμε κριτήρια επιλογής και απόφασης»[1].

Τα θρησκευτικά ερωτήματα είναι βαθιές υπαρξιακές αναζητήσεις που συγκλονίζουν την ανθρώπινη ύπαρξη. Είναι, λοιπόν, φυσικό, ακόμη και η πιο αντικειμενική ενημέρωση για τις θρησκείες να μην μπορεί να καλύψει τον βαθύτερο σκοπό του θρησκευτικού μαθήματος. Είναι βέβαιο ότι το θρησκειολογικό μάθημα δεν προκαλεί τη νοημοσύνη, την κριτική ικανότητα, την ελευθερία και την ευαισθησία των παιδιών αρκετά, δεν τα φέρνει αντιμέτωπα με τα έσχατα ερωτήματα της ανθρώπινης ύπαρξης, δεν

---

[1] A. Schavan, «Wozu brauchen wir noch einen Religionsunterricht?», 67.

αξιοποιεί, δηλαδή, πλήρως τις δυνατότητες που περικλείει το θρησκευτικό μάθημα. Είναι σαν να προσφέρει κανείς σε κάποιον που πεινά, ένα κατάλογο φαγητών και σε αυτόν που διψά, μια περιγραφή των ιδιοτήτων του νερού. Πέρα από αυτό, με μία μινιμαλιστική παρουσίαση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των θρησκειών, για να μη θιγεί ο «διαφορετικός» συμμαθητής, δεν προσεγγίζεται ορθά το φαινόμενο της θρησκευτικής πίστης και οδηγούμαστε σε συγκρητισμούς.

Γ) Το λεγόμενο «πολιτιστικό» και «βιβλικό» μάθημα: Συζητείται, ακόμη, η ενδιαφέρουσα πρόταση του μακαριστού καθηγητή Νίκου Ματσούκα[1], που εκφράστηκε πριν 20 περίπου χρόνια και επαναδιατυπώθηκε το 2001, σύμφωνα με την οποία το μάθημα των Θρησκευτικών πρέπει να παρέχει στη νέα γενιά «τα αγαθά της ελληνορθόδοξης παράδοσης», όπως τα φιλολογικά μαθήματα προσφέρουν τα «αγαθά του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού», με δεδομένο ότι κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει ότι στη «μία ελληνική παράδοση ανήκουν αυτά τα δύο κλαδιά».

Την πρόταση αυτή εξειδικεύει ο Παντελής Καλαϊτζίδης[2], σε μια προσπάθεια να βρεθεί, μετά το «αναπόφευκτο ιστορικό τέλος του κατηχητικού-ομολογιακού μαθήματος», ένα μάθημα Θρησκευτικών συμβατό με τις αρχές του σύγχρονου σχολείου, αλλά όχι άνευρο θεολογικά. Η λύση είναι η οργάνωση των Θρησκευτικών ως πολιτιστικού μαθήματος, συγκεκριμένα ως μαθήματος ορθόδοξου πολιτισμού, το οποίο, αφού η Ορθοδοξία συνδιαμόρφωσε την ταυτότητά μας, θα πρέπει να διδάσκεται σε όλους τους μαθητές, ανεξαρτήτως θρησκείας και ιδεολογίας,

---

[1] Ν. Ματσούκας, «Μια άλλη διάσταση του θρησκευτικού μαθήματος», *Καθ' οδόν*, (Δεκέμβριος 2001), 17, 15-20, 17.

[2] Π. Καλαϊτζίδης, «Τα Θρησκευτικά ως πολιτιστικό μάθημα», *Σύναξη* (Απρίλιος – Ιούνιος 2000), τεύχος 74, 69-83, 69.

εφόσον αυτοί χρήζουν κοινωνικοποίησης στην σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα.

Τον «αναπροσανατολισμό» του μαθήματος των Θρησκευτικών, ενόψει των σύγχρονων κοινωνικών πολιτικών και πολιτιστικών δεδομένων, με σκοπό τη νομιμοποίηση της παρουσίας του στη σύγχρονη ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πραγματικότητα, θεωρεί αναγκαία ο Σταύρος Ζουμπουλάκης[1], ο οποίος προτείνει την οργάνωσή του ως «βιβλικού» μαθήματος. «Το μάθημα των Θρησκευτικών, αν θέλει να κατακτήσει μια νόμιμη και σταθερή θέση στα σχολικά προγράμματα, πρέπει να γίνει βιβλικό μάθημα. Αντικείμενο διδασκαλίας να είναι η Βίβλος, Παλαιά και Καινή Διαθήκη»[2]. Έτσι παίρνουμε στα σοβαρά το γεγονός ότι «το σχολείο δεν ήταν ποτέ, και δεν είναι πολύ περισσότερο σήμερα, Εκκλησία»[3].

Ο Σταύρος Ζουμπουλάκης διευκρινίζει ότι η πρότασή του δεν ταυτίζεται με το μοντέλο του «πολιτιστικού» μαθήματος, αφού στο τελευταίο η διδασκαλία μιας ομολογίας απλώς αντικαθίσταται με τη διδασκαλία ενός «πολιτισμού», του «πολιτισμού της ορθόδοξης Ανατολής»[4].

Έχω την εντύπωση ότι η πρόταση Ματσούκα – Καλαϊτζίδη και Ζουμπουλάκη έχει βρει απήχηση. Το πολιτισμικό περιεχόμενο της Ορθοδοξίας και η ευρύτητα της βιβλικής σκέψης αξιοποιούνται ήδη παιδευτικά – μορφωτικά στο μάθημα των Θρησκευτικών, χωρίς όμως να γίνεται η σχολική θρησκευτική αγωγή αποκλειστικά μάθημα πολιτισμού ή βιβλικό μάθημα.

---

[1] Στ. Ζουμπουλάκης, «Τα Θρησκευτικά ως βιβλικό μάθημα», *Νέα Εστία* (Δεκέμβριος 2000), τεύχος 1729, 1020-1026.

[2] *Ό.π.*, 1022.

[3] *Ό.π.*, 1023.

[4] *Ό.π.*, 1025.

3. Τι ποιητέον;

Σε αυτό το πλαίσιο, η δική μου άποψη είναι η εξής: Είναι σαφές ότι το σύγχρονο ανοικτό μάθημα των Θρησκευτικών ενσωματώνει τα θετικά στοιχεία του ομολογιακού, του θρησκειολογικού, του πολιτιστικού και του βιβλικού μοντέλου. Το πρόβλημά μας δεν είναι σήμερα η αύξηση της θρησκειολογικής ύλης ή η διεύρυνση του πολιτισμικού περιεχομένου του θρησκευτικού μαθήματος. Με κάποια παραπάνω θρησκειολογικά κεφάλαια ή με διδασκαλία, για ένα έτος, του μαθήματος με έμφαση στη θρησκειολογική θεματική, η σχολική θρησκευτική αγωγή δεν γίνεται Θρησκειολογία.

Το κεντρικό θέμα είναι εδώ τα «ομολογιακά» χαρακτηριστικά, ό,τι κι αν αυτό σημαίνει, τα οποία αναπόφευκτα μπορεί να επικαλεσθεί κάποιος αντιρρησίας, εφόσον ο κορμός του μαθήματος είναι η Ορθοδοξία, έστω και κάτω από τον τίτλο: «Πολιτισμός της Ορθοδοξίας». Γι' αυτό είναι δύσκολο, να μην προβλεφθεί η δυνατότητα απαλλαγής από το μάθημα για σοβαρούς λόγους θρησκευτικής συνείδησης. Πρόκειται για το πιο περίπλοκο σημείο, γιατί επιχειρήματα σοβαρά έχει και η άλλη πλευρά. Ούτως ή άλλως, σε τέτοια καίρια θέματα το διακύβευμα δεν είναι «όλα ή τίποτα».

Η στάση μας εδώ δεν πρέπει να είναι αμυντική. Και η άλλη πλευρά υπερασπίζεται το πιο πολύτιμο αγαθό: την ελευθερία! Οφείλουμε να αποδεχθούμε την πικρή αλήθεια, ότι το μάθημα των Θρησκευτικών θα μπορέσει να καθιερωθεί ως υποχρεωτικό για όλους, μόνον αν μετατραπεί σε θρησκειολογικό, και, φυσικά, συρρικνωθεί. Εννοείται ότι αυτό είναι απευκταίο.

Αυτό που μπορεί να γίνει στην υπάρχουσα κατάσταση είναι το εξής: Το μάθημα πρέπει να εμπλουτίζεται συνε-

χώς, λαμβάνοντας υπόψη τα νέα πολιτιστικά και κοινωνικά δεδομένα, με θρησκειολογική ύλη, με φιλοσοφικές θεωρήσεις στις μεγάλες τάξεις, με αναφορές στη συμβολή της θρησκείας και ιδιαίτερα της Ορθοδοξίας στον πολιτισμό, στον ανθρωπισμό και στην υπόθεση της δικαιοσύνης και της ειρήνης, στην προστασία του περιβάλλοντος.

Η σχολική θρησκευτική αγωγή οφείλει να αποτελεί, ως παιδεία ελευθερίας, πρόκληση για τους καλοπροαίρετους ετερόδοξους, ετερόθρησκους ή άθρησκους κηδεμόνες και ώριμους μαθητές να την αποδεχθούν. Οι συζητήσεις που έχω με μάχιμους θεολόγους εκπαιδευτικούς, χωρίς να διαθέτω έγκυρες στατιστικές, είναι ενθαρρυντικές και τιμούν τους συναδέλφους. Όπου τα νέα βιβλία παρουσιάζουν κενά ή δεν ανταποκρίνονται στο πνεύμα της ανοικτοσύνης, οι δάσκαλοι και οι θεολόγοι καθηγητές οφείλουν να βάζουν τη δική τους σφραγίδα.

Τα πιο μεγάλα προβλήματα αντιμετωπίζει σήμερα το μάθημα των Θρησκευτικών στο Δημοτικό Σχολείο. Γνωρίζετε, ότι οι χιλιάδες νέων δασκάλων, αποφοίτων των Π.Τ.Δ.Ε., οι οποίοι αναλαμβάνουν τη σχολική θρησκευτική αγωγή των παιδιών μας, έχουν έλθει, στα πλαίσια των πανεπιστημιακών τους σπουδών, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων, σε επιδερμική επαφή ή ακόμη χειρότερα, δεν έχουν ασχοληθεί καν με τον θεολογικό γνωστικό χώρο και τη Διδακτική των Θρησκευτικών, ένα αντικείμενο πολύπλοκο και με πολλές ιδιαιτερότητες, η αντιμετώπιση των οποίων προϋποθέτει την άρτια θεωρητική και πρακτική θρησκειοπαιδαγωγική κατάρτιση του εκπαιδευτικού[1].

---

[1] Βλ. Κ. Δεληκωσταντής, «Το μάθημα των Θρησκευτικών στο Δημοτικό Σχολείο μεταξύ Παιδαγωγικής και Θεολογίας», *ΕΕΘΣΠΑ* 41(2006) 185-194.

Για το μάθημα των Θρησκευτικών οφείλει, όμως, να ισχύει ό,τι είναι λογικό να ισχύει και για τη διδασκαλία των άλλων μαθημάτων στο Δημότικο Σχολείο: Να μην κληθεί, μελλοντικά, κανείς εκπαιδευτικός να διδάξει ένα αντικείμενο, το οποίο να μην περιλαμβάνεται στο Πρόγραμμα Σπουδών των Π.Τ.Δ.Ε., το οποίο είναι λογικό να οργανώνεται με αναφορά στις ανάγκες του Δημοτικού Σχολείου. Ενώ, όμως, για ορισμένα μαθήματα ή ειδικές επιστήμες υπάρχει, σε μερικά Π.Τ.Δ.Ε., στρατιά διδασκόντων, για το θρησκειοπαιδαγωγικό μάθημα όχι μόνον δεν υπάρχει ούτε ένα μέλος ΔΕΠ, αλλά ούτε φαίνεται, στον προγραμματισμό θέσεων, να επιδεικνύεται ενδιαφέρον για κάλυψη αυτού του κενού.

Εφόσον, λοιπόν, η μεγάλη πλειοψηφία των νέων δασκάλων δεν έχει πανεπιστημιακή θεολογική και θρησκειοπαιδαγωγική κατάρτιση, είναι φυσικό και γι' αυτόν τον σημαντικό λόγο, να μην υπάρχει σε αυτούς ενδιαφέρον για τη σωστή οργάνωση του μαθήματος των Θρησκευτικών. Έτσι υποβαθμίζεται και γίνεται πάρεργο, ενάντια στο Σύνταγμα, στους Νόμους και στα Αναλυτικά Προγράμματα, ενάντια στον όρκο, στην επαγγελματική δέσμευση και στον παιδαγωγικό ρόλο του δασκάλου, ένα σημαντικό μάθημα.

Στα Δημοτικά μας, λοιπόν, πρέπει να γίνουν πολλά και εκεί είναι ανάγκη να παρέμβει το ΥΠ.Ε.Π.Θ. δυναμικά. Η μόνη λύση εδώ είναι ο διορισμός θεολόγων δασκάλων ειδικότητας. Εκτός κι αν δεν είναι το μάθημα των Θρησκευτικών για το Υπουργείο τόσο σημαντικό για τα παιδιά μας όσο η Ξένη Γλώσσα, η Μουσική, τα Καλλιτεχνικά, η Γυμναστική και η Πληροφορική!

Επίλογος.

Η σχολική θρησκευτική αγωγή αποτελεί για το εκπαιδευτικό μας σύστημα κατάκτηση, την οποία είμαστε υποχρεωμένοι να οργανώνουμε με βάση τα νέα παιδαγωγικά δεδομένα και τις απαιτήσεις του σύγχρονου σχολείου, να προβάλλουμε την ιδιαίτερη φυσιογνωμία της ως χώρου διάσωσης του «πολιτισμού του προσώπου», να αναδεικνύουμε τις πολλαπλές παιδευτικές της λειτουργίες, την υπαρξιακή, μορφωτική, κοινωνική, πολιτιστική της διάσταση, τη συμβολή της στη διαμόρφωση της ταυτότητας της νέας γενιάς μέσα στον πλουραλιστικό κόσμο μας κ.ά. Χωρίς να υπάρχει ανάγκη, προς το παρόν, να αλλάξει το σχετικό θεσμικό πλαίσιο, το ζητούμενο είναι σήμερα η ενίσχυση της παρουσίας του μαθήματος των Θρησκευτικών στο σύγχρονο σχολείο. Είναι προφανές ότι στην Ελλάδα η σχολική θρησκευτική αγωγή πρέπει να ανταποκρίνεται και να αντανακλά τη θρησκευτική σύνθεση του ελληνικού λαού. Αυτό δεν θίγει και δεν μπορεί να θίγει τη θρησκευτική ελευθερία των μη ορθοδόξων, η προάσπιση της οποίας είναι κατοχυρωμένη συνταγματικά.

Η μελέτη της Ορθόδοξης παράδοσης αποκαλύπτει σε όλους τους καλόπιστους ανθρώπους έναν αδαπάνητο θησαυρό, μια ανεξάντλητη πηγή κεντρικών αληθειών για τον άνθρωπο και την ελευθερία του. Μας ανοίγει τα μάτια να δούμε την ομορφιά και το βάθος των όντων, και παράλληλα μας κινητοποιεί να αντιστεκόμαστε στη χρησιμοθηρία, στον ακόρεστο ηδονισμό, στην ιδέα μιας αποκλειστικά τεχνικής προόδου, στην εκμετάλλευση της φύσης και της ανθρώπινης φύσης. Η Ορθοδοξία απηχεί αναζητήσεις μιας μοναδικής ποιότητας ζωής και πνευματικότητας, οι οποίες, σε μια εποχή μεγάλων ανθρωπολογικών και ηθικών διλημμάτων, όπως η δική μας, έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα. Ίσως ένα σωστά οργανωμένο μάθημα των

Θρησκευτικών στα σχολεία της χώρας μας να μην ήταν ποτέ τόσο απαραίτητο όσο στις μέρες μας.

Για να επιτευχθεί η αναβάθμιση της σχολικής θρησκευτικής αγωγής είναι απαραίτητη η συμβολή της Παιδαγωγικής Επιστήμης, η οποία έχει σημειώσει σημαντικές προόδους στο θέμα της οργάνωσης του σχολείου και των μέσων διδασκαλίας και στην οποία τώρα ανοίγονται νέες δυνατότητες με την είσοδο των νέων τεχνολογιών στην εκπαίδευση. Όμως, μέχρι σήμερα, η στάση της Παιδαγωγικής απέναντι στο μάθημα των Θρησκευτικών χαρακτηρίζεται από επιφυλακτικότητα και από ιδεολογικές προκαταλήψεις. Είναι σαφές ότι, χωρίς τη στήριξη της Παιδαγωγικής, η από τη φύση της πολύπλοκη σχολική θρησκευτική αγωγή θα αντιμετωπίζει και στο μέλλον ακόμη περισσότερα προβλήματα.

Η σχολική θρησκευτική αγωγή δεν ωφελήθηκε ιδιαίτερα από τη σύγχρονη «επιστροφή των θεών», η οποία φαίνεται ότι σταμάτησε μπροστά στις κλειστές πύλες των σχολείων. Καταλαβαίνετε ότι δεν είναι δυνατόν, στο αμφιθέατρο αυτό, να λύσουμε τα προβλήματα του μαθήματος των Θρησκευτικών, στον πολλαπλασιασμό των οποίων συνέβαλε το ΥΠ.Ε.Π.Θ. με τις πρόσφατες εγκυκλίους του. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι επιτρέπεται να εφησυχάζουμε, ελπίζοντας ότι, όπως στην περίπτωση του πολιτικού γάμου, ελάχιστοι ορθόδοξοι Έλληνες –γονείς και μαθητές– θα επιλέξουν την απαλλαγή από το μάθημα των Θρησκευτικών. Οι «καθαρές λύσεις» δεν είναι δυνατόν να ευδοκιμήσουν, αφού ο γόρδιος δεσμός της παιδείας δεν λύνεται με το σπαθί του Μεγαλέξανδρου. Λύσεις υπάρχουν, είναι όμως πάντοτε γεμάτες εντάσεις, πάντοτε πρόσκαιρες, έστω και αν κάποιες από αυτές είναι μακροβιότερες.

Είναι βέβαιο ότι στο δύσκολο έργο της παίδευσης ή εξανθρωπισμού μας, θα είναι και στο μέλλον πολύτιμη η συμβολή της ορθής σχολικής θρησκευτικής αγωγής και θα παραμείνει σημαντικό και απαιτητικό το έργο του θεολόγου στο σχολείο. Η θρησκευτική αγωγή αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, το πιο δύσκολο κομμάτι της αγωγής και το μάθημα των Θρησκευτικών θέτει τις μεγαλύτερες απαιτήσεις τόσο στον διδάσκοντα όσο και στον μαθητή[1]. Οι θεολόγοι εκπαιδευτικοί πρέπει να αγωνιστούμε για τη διάσωση των διαχρονικών, ανθρωποποιητικών στοιχείων του παιδαγωγικού μας έργου, της «σωκρατικής σταθεράς» στο λειτούργημά μας. Να αναπτύξουμε ανοιχτοσύνη, θεολογική και παιδαγωγική φαντασία, για να προσεγγίσουμε τον σύγχρονο μαθητή και τις ευαισθησίες του. Να μεριμνούμε με περισσή φροντίδα, ώστε τα Θρησκευτικά να έχουν τα χαρακτηριστικά μιας σύγχρονης παιδευτικής διαδικασίας. Το μάθημα των Θρησκευτικών πρέπει και μπορεί να πλαταίνει τις καρδιές και να ανοίγει τους ορίζοντες και όχι να κλείνει τον καθένα μας στην ακοινώνητη ιδιαιτερότητά του.

Σε κάθε περίπτωση, το θέμα της σχολικής θρησκευτικής αγωγής είναι πολυδιάστατο και απαιτεί από όλους μας σοβαρή αντιμετώπιση, σαφώς σοβαρότερη από την καλοκαιρινή παρέμβαση του ΥΠ.Ε.Π.Θ.

---

[1] Βλ. Κ. Δεληκωσταντής, «Η σχολική θρησκευτική αγωγή σήμερα. Παιδευτικές λειτουργίες, δυσκολίες, προοπτικές», *ΕΕΘΣΠΑ* 40(2005) 263-272.

-2-

ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΣΕ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ

(ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΕΣ ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ)

ΤΟΥ
ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΠΕΡΣΕΛΗ
ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΣΕ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΕΣ ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

Μέχρι τα μέσα περίπου του 20ού αιώνα στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες η σχολική θρησκευτική αγωγή αντλούσε κατά κανόνα το περιεχόμενό της αποκλειστικά και μόνο από τη χριστιανική θρησκευτική διδασκαλία και παράδοση. Σκοπός της σχολικής θρησκευτικής αγωγής ήταν να καταστήσει τους παιδαγωγουμένους γνώστες των δογμάτων και των ηθικών παραγγελμάτων της χριστιανικής θρησκείας.

Σύμφωνα με την κυριαρχούσα παιδαγωγική θεωρία του 19ου και του πρώτου μισού του 20ού αιώνα, η κατοχή ενός ποσού θρησκευτικής και ηθικής γνώσης, που επιτυγχανόταν κυρίως με την απομνημόνευση, οδηγούσε αυτόματα στην ηθική βελτίωση των παιδαγωγουμένων[1]. Η σχεδόν αποκλειστική διδασκαλία των χριστιανικών δογμάτων και της χριστιανικής ηθικής ευνοείτο από την κατά το μάλλον ή ήττον θρησκευτική ομοιογένεια των ευρωπαϊκών λαών. Οι λαοί αυτοί, παρά τις ομολογιακές τους διαφορές, ήταν στη συντριπτική τους πλειοψηφία χριστιανοί.

---

[1] Πρβλ. γενικά M. L. Bigge, *Learning theories for teachers*, New York: Harper & Row, fourth edition, 1982· και ελληνική μετάφραση με τον τίτλο: M. L. Bigge, *Θεωρίες μάθησης για εκπαιδευτικούς*, επιμ. Ν. Ράπτης και μτφρ. Α. Κάντας και Α. Χαντζή, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 1990, ιδιαίτερα το κεφάλαιο

Επιπλέον, τα πολιτικά συστήματα υποστήριζαν τον παραπάνω σκοπό της σχολικής θρησκευτικής αγωγής, για το δικό τους ασφαλώς συμφέρον. Οι εκάστοτε δηλαδή κυβερνώντες ενδιαφέρονταν να δημιουργήσουν, διαμέσου της εκπαίδευσης και της θρησκείας, νομοταγείς και ηθικούς πολίτες-υπηκόους.

Η σχολική θρησκευτική αγωγή με τον υπερτονισμό της ηθικής διάστασης του χριστιανισμού μέσω της απαίτησης όπως οι παιδαγωγούμενοι υπακούουν και εφαρμόζουν ασυζητητί τις διάφορες χριστιανικές ηθικές εντολές, αποτελούσε ιδανικό ουραγό στις πολιτειακές επιθυμίες των κυβερνώντων για τη δημιουργία πολιτών-υπηκόων[1].

Κάτω από το συγκεκριμένο κλίμα και η επιστημονική-ακαδημαϊκή θεολογία συνηγορούσε, κατά κανόνα, σε μια συστηματική-σχολαστική και άκρως ηθική διαπραγμάτευση των χριστιανικών αληθειών. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να μεταφέρεται στη σχολική διδακτική πράξη το αφηρημένο, συστηματικό και ηθικό πνεύμα της ακαδημαϊκής θεολογίας, μέσω των διδασκόντων τη χριστιανική διδασκαλία, καθώς και μέσω των σχολικών εγχειριδίων που οι παιδαγωγούμενοι ήταν υποχρεωμένοι να μελετούν[2].

Αν η παραπάνω σύντομη ανάλυση αντιπροσωπεύει επαρκώς την εικόνα της ευρωπαϊκής σχολικής θρησκευτικής αγωγής, όπως αυτή παρουσιαζόταν μέχρι περίπου τα μέσα του 20ού αιώνα, το ίδιο θα πρέπει να ισχυριστούμε και για την ελληνική σχολική θρησκευτική αγωγή. Η μό-

---

[2] Πρβλ. W. Boyd & E. J. King, *The history of Western education*, London: Adam & Charles Black, eleventh edition, 1975.

[2] Πρβλ. πρόχειρα για τις επικρατούσες θεολογικές και φιλοσοφικές τάσεις στην Ευρώπη του 19ου αιώνα: A. R. Vidler, *The Church in an age of revolution. 1789 to the present day*, Penguin Books, 1961, σ. 22 εξ. Επίσης, J. Richmond, *Faith and philosophy*, London: Hodder & Stoughton, σ. 49 εξ.

νη διαφορά είναι ότι στην Ελλάδα η παραπάνω εικόνα της σχολικής θρησκευτικής αγωγής εξακολουθεί να παραμένει σχεδόν αναλλοίωτη μέχρι σήμερα.

Είναι γεγονός ότι και στην Ελλάδα, ήδη από την επαναστατική περίοδο του 1821, ιδιαίτερα όμως κατά την εποχή του Καποδίστρια και αμέσως μετά την εγκαθίδρυση της βαυαρικής μοναρχίας και τη δημιουργία του νεοελληνικού κράτους (1833), η σχολική θρησκευτική αγωγή καταλαμβάνει κεντρική θέση στ' αναλυτικά προγράμματα της σχολικής εκπαίδευσης[1]. Και στην Ελλάδα η σχολική θρησκευτική αγωγή απέβλεψε και μέχρι σήμερα αποβλέπει στη μετάδοση των δογμάτων και των ηθικών παραγγελμάτων του χριστιανισμού. Όμως, για διαφορετικούς ιστορικοκοινωνικούς λόγους απ' αυτούς που ίσχυαν στην υπόλοιπη Ευρώπη, το περιεχόμενο της ελληνικής σχολικής θρησκευτικής αγωγής αντλήθηκε αποκλειστικά από τη χριστιανική Ορθόδοξη διδασκαλία και παράδοση.

Παρ' όλ' αυτά, η σχολική θρησκευτική διδακτική πράξη και στην Ελλάδα διακρίθηκε για τη συστηματική-ακαδημαϊκή, αφηρημένη δομή και τον έντονο ηθικό χαρακτήρα και προσανατολισμό της. Ο προσανατολισμός αυτός δε θα μπορούσε εύκολα να χαρακτηριστεί ότι συνδεόταν οργανικά με τη μυστηριακή ζωή και την πνευματικότητα του Ορθόδοξου χριστιανισμού[2].

---

[1] Βλ. σχετικές αναλύσεις στο Ε. Π. Περσελής, *Εξουσία και θρησκευτική αγωγή στην Ελλάδα του 19ου αιώνα. Ιστορική και παιδαγωγική θεώρηση του ρόλου της Εκκλησίας, του κράτους και της διανόησης στη διαμόρφωση της σχολικής θρησκευτικής αγωγής*, Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη, 1997.

[2] Περισσότερα γι' αυτό το θέμα βλ. Ε. Π. Περσελής, *Χριστιανική αγωγή και σύγχρονος κόσμος. Θέματα θεωρίας και πράξης της χριστιανικής αγωγής*, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, 1994, κυρίως σ. 147-161.

Σημερινή κατάσταση της ελληνικής σχολικής θρησκευτικής αγωγής.

Ως γνωστόν, μετά την πτώση της επτάχρονης δικτατορίας (1974) και μέχρι την πλήρη ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση (1981), αλλά και εξαιτίας αυτής της ένταξης, πραγματοποιήθηκαν και πραγματοποιούνται ακόμη ορισμένες αλλαγές στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα της κατώτερης και μέσης βαθμίδας.

Παρά τις αλλαγές, όμως, αυτές το περιεχόμενο και οι σκοποί της σχολικής θρησκευτικής αγωγής φαίνεται ότι εξακολουθούν να είναι οι ίδιοι με αυτούς του 19ου και του πρώτου μισού του 20ού αιώνα. Και σήμερα δηλαδή, η σχολική θρησκευτική αγωγή έχει διπλό σκοπό: α) να μεταδώσει τις βιβλικές, ιστορικές, δογματικές και ηθικές αλήθειες του Ορθόδοξου χριστιανισμού· και β) να καταστήσει τους παιδαγωγουμένους ενεργά και δραστήρια μέλη της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Ορισμένες αλλαγές, που σημειώθηκαν τα τελευταία χρόνια στα σχολικά εγχειρίδια της θρησκευτικής αγωγής, αναφέρονται κυρίως στη μορφή ή στην προτίμηση μιας θεολογικής προσέγγισης έναντι μιας άλλης (π.χ. κηρυγματική ή κοινωνική) για τη διαπραγμάτευση των επί μέρους διδακτικών ενοτήτων και τίποτα περισσότερο. Στην πραγματικότητα το περιεχομένο και οι σκοποί της σχολικής θρησκευτικής αγωγής δεν έχουν μεταβληθεί ουσιαστικά εδώ και πολλές δεκατίες[1].

Επιπλέον παρατηρείται ότι τόσο οι σχεδιαστές των αναλυτικών προγραμμάτων της σχολικής θρησκευτικής αγωγής όσο και οι περισσότεροι συγγραφείς των διδακτι-

---

[1] Βλ. Ε. Π. Περσελής, *ό.π.*, κυρίως σ. 199-228. Επίσης, Ε. Π. Περσελής, *Κατήχηση και παιδεία. Μελετήματα χριστιανικής θρησκευτικής αγωγής*, Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη, 2003, σ. 157-173.

κών εγχειριδίων επιδεικνύουν ασυγχώρητη άγνοια των σύγχρονων πορισμάτων της παιδαγωγικής ψυχολογίας και των συναφών επιστημών. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να δημιουργούνται σοβαρά προβλήματα κατανόησης του περιεχομένου των σχολικών εγχειριδίων εκ μέρους των παιδαγωγουμένων[1].

Διερωτάται λοιπόν κανείς, αφού οι παιδαγωγούμενοι δεν κατανοούν πλήρως αυτά που διδάσκονται, πώς είναι δυνατόν να παρακινηθούν στην εφαρμογή τους; Η απάντηση σ' αυτό το ερώτημα προϋποθέτει, νομίζω, την παραδοχή και εφαρμογή στην πράξη ενός σύγχρονου παιδαγωγικού αιτήματος, σύμφωνα με το οποίο δεν αρκεί η συστηματική παρουσίαση των χριστιανικών αληθειών χωρίς την ενεργό συμμετοχή των παιδαγωγουμένων στον καθοριμό των επί μέρους στοιχείων, που συνθέτουν το περιεχόμενο της χριστιανικής διδασκαλίας και συμπεριφοράς (π.χ. δόγματα, σύμβολα, εμπειρίες, τελετές, τέχνη, διοίκηση, ηθική και χριστιανική συμπεριφορά γενικότερα).

Η σημερινή ελληνική σχολική θρησκευτική αγωγή έχει ακόμη πολύ δρόμο να διανύσει, έτσι ώστε να επιτύχει μια λειτουργία που θα ανταποκρίνεται αποτελεσματικά στις σύγχρονες μορφωτικές και κοινωνικές απαιτήσεις. Μια λειτουργία δηλαδή, που δε θα ευνοεί παιδαγωγικούς αναχρονισμούς, περιορίζοντας ασφυκτικά το διάλογο και την κριτική σκέψη, ούτε θα εξυπηρετεί εθνικοκεντρικές και σαφώς μονομερείς πολιτικές επιλογές, χρησιμοποιώντας

---

[1] Βλ. Ε. Π. Περσελής, *Χριστιανική αγωγή και σύγχρονος κόσμος. Θέματα θεωρίας και πράξης της χριστιανικής αγωγής*, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, 1994, κυρίως σ. 203-205 και 229-244· του ίδιου, *Σχολική θρησκευτική αγωγή. Μελετήματα*, Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη, 1998, σ. 76-116· του ίδιου, *Κατήχηση και παιδεία*, Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη, 2003, σ. 165-170.

αντιμορφωτικές μεθόδους και τρόπους πεισματικού αποκλεισμού της διδασκαλίας και των συστατικών στοιχείων και εκδηλώσεων των μεγάλων θρησκευτικών παραδόσεων της ανθρωπότητας.

Γι' αυτό και τα πολλά και δικαιολογημένα παράπονα που εκφράζονται, μεταξύ των άλλων, εκ μέρους των παιδαγωγουμένων σχετικά με το περιεχόμενο και ιδιαίτερα για τις μεθόδους διδασκαλίας και τα σχολικά εγχειρίδια της θρησκευτικής αγωγής[1].

Συστατικά στοιχεία της σύγχρονης ευρωπαϊκής παιδείας και σχολική θρησκευτική αγωγή.

Σε αντίθεση με τη σύγχρονη ελληνική σχολική θρησκευτική διδακτική θεωρία και πράξη, η αντίστοιχη ευρωπαϊκή έχει να επιδείξει πλούσια και ρεαλιστικά επιτεύγματα. Ώθηση στην αλλαγή προσανατολισμού της θρησκευτικής αγωγής σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες έδωσαν κυρίως οι ραγδαίες κοινωνικές αλλαγές που συνέβησαν από τη δεκαετία του 1960 και μετά στη Βόρεια Αμερική και το μεγαλύτερο μέρος της Βόρειας και Δυτικής Ευρώπης.

Νέοι τρόποι σκέψης και συμπεριφοράς καθορίζουν πλέον το ρόλο του ευρωπαίου πολίτη. Οι τρόποι αυτοί είναι τις περισσότερες φορές αποτέλεσμα των νέων δεδομένων που εμφανίζονται μεταπολεμικά στο ευρωπαϊκό προσκήνιο. Μερικά απ' αυτά τα δεδομένα είναι: Περισσότερη ανάγκη για δημοκρατική διακυβέρνηση των ευρωπαϊκών κοινωνιών και ενίσχυση των δημοκρατικών θεσμών και διαδικασιών, ιδιαίτερα μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ανάπτυξη έντονου μεταναστευτικού ρεύματος εντός και εκτός της Ευρώπης, το οποίο διοχετεύεται κυρίως στις

[1] Βλ. σχετικά Ε. Π. Περσελής, *ό.π.*, κυρίως σ. 287-296.

πλέον ανεπτυγμένες βόρειες και δυτικές ευρωπαϊκές χώρες (Σκανδιναυικές χώρες, Μ. Βρετανία, Γαλλία, Γερμανία κ.ά.). Οι μετανάστες προέρχονται συνήθως από χώρες με διαφορετική γλώσσα, πολιτισμό και θρησκεία. Ανάπτυξη της τεχνολογίας και των μαζικών μέσων επικοινωνίας. Σημαντικές πρόοδοι σε όλους τους επιστημονικούς τομείς (αστροφυσική, βιολογία, ιατρική, κοινωνιολογία, ανθρωπολογία, παιδαγωγικές επιστήμες κ.λπ.).

Σ' αυτά τα δεδομένα θα πρέπει να προστεθεί η οικονομική ανάκαμψη πολλών ευρωπαϊκών κρατών κατά τη δεκαετία του 1950 αλλά και η οικονομική κρίση, η οποία εμφανίζεται κατά τα μέσα της δεκαετίας του 1970, λόγω της πετρελαϊκής κρίσης στη Μέση Ανατολή. Εξάλλου, τα προβλήματα της ανεργίας, των αστέγων, του αναλφαβητισμού, των πασχόντων από καρκίνο ή aids, η μόλυνση του περιβάλλοντος, ο σκληρός εμπορικός ανταγωνισμός μεταξύ Αμερικής, Ιαπωνίας, Κίνας και πολλών ευρωπαϊκών κρατών, το θέμα της εξωτερικής ασφάλειας των κρατών, του πυρηνικού αφοπλισμού και η διεθνής τρομοκρατία και το εμπόριο ναρκωτικών, αποτελούν ελάχιστα μόνο παραδείγματα από εκείνα που εντάσσονται στον πολυσύνθετο και ποικιλόμορφο κοινωνικό περίγυρο της Ευρώπης.

Κάτω απ' αυτό το κλίμα οι χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης –και γενικά της ευρωπαϊκής ηπείρου– τις τελευταίες κυρίως δεκαετίες επένδυσαν και εξακολουθούν να επενδύουν σε ένα καθοριστικό παράγοντα ανάπτυξης και προόδου. Ο παράγοντας αυτός είναι η γνώση, όπως αυτή διαμορφώνεται και υλοποιείται στη σύγχρονη κοινωνία της πληροφορίας. Και αυτό, γιατί αποτελεί πλέον κοινή πεποίθηση των ιθυνόντων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των ηγετών άλλων ευρωπαϊκών χωρών, ότι με βάση τη γνώση και την παιδεία / μόρφωση και εκπαίδευση, που

απορρέουν από τη χρήση και καλλιέργεια αυτής της γνώσης, ο σημερινός ευρωπαίος πολίτης θα είναι σε θέση να υπερβεί τις ποικίλες δυσκολίες που προκαλούνται από τις παραπάνω ενδεικτικά αναφερθείσες νέες κοινωνικοοικονομικές προκλήσεις που αντιμετωπίζει η ανθρωπότητα[1].

Μέσα στο πλαίσιο αυτό η ευρωπαϊκή σχολική θρησκευτική αγωγή αποκτά νέο ρόλο και διαστάσεις, καθώς προσπαθεί να εναρμονιστεί στα νέα μορφωτικά και κοινωνικοοικονομικά δεδομένα. Σκοπός αυτής της εναρμόνισης και προσαρμογής είναι να βοηθηθούν οι παιδαγωγούμενοι μέσω της σχολικής θρησκευτικής αγωγής να συνειδητοποιήσουν πρώτιστα ότι είναι άνθρωποι που οφείλουν ν' αντιμετωπίζουν τη ζωή, τον εαυτό τους, το συνάνθρωπο και τη φύση με αγάπη, στοργή και εμπιστοσύνη, με ελπίδα και αισιοδοξία, με καταλλαγή, φιλαλληλία και φιλανθρωπία, με αμεροληψία, αλτρουϊσμό και δικαιοσύνη, με σεβασμό, λεπτότητα και ανοχή, με δέος, θαυμασμό και ευαισθησία κ.λπ.

Με άλλα λόγια, η σχολική θρησκευτική αγωγή αποκτά ένα νέο ρόλο, όπου, μέσω του περιεχομένου της και του τρόπου προσφοράς του, θα συμβάλει στο να αναδειχθεί η πνευματική διάσταση της ανθρώπινης κατάστασης και αναζήτησης. Στο νέο αυτό ρόλο οι θρησκευτικές παραδόσεις έχουν να προσφέρουν σημαντικά διδάγματα και παραδείγματα για την ουσία και τους τρόπους με τους οποίους η ανθρωπότητα διαχρονικά και συγχρονικά αναφέρεται στη δημιουργική οντολογική και υπερβατική δύναμη. Μια δύναμη, η οποία ωθεί και ενισχύει τον άνθρωπο να υπερβαίνει διαρκώς τη ζωώδη φύση του και τελικά να

---

[1] Πρβλ. *Λευκό Βιβλίο για την εκπαίδευση και την κατάρτιση. Διδασκαλία και εκμάθηση: Προς την κοινωνία της γνώσης*, Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Βρυξέλλες, 29.11.1995.

προσβλέπει και να ενεργεί με κριτήριο την αναζήτηση του εξαγιασμού και της θέωσής του.

Σύγχρονοι πρόοδοι της ευρωπαϊκής σχολικής θρησκευτικής αγωγής.

Η ευρωπαϊκή σχολική θρησκευτική αγωγή, όπως ήδη ελέχθη, προσάρμοσε τις τελευταίες δεκαετίες το περιεχόμενο και τους σκοπούς της στα νέα κοινωνικά και εκπαιδευτικά δεδομένα. Ειδικότερα, προσπαθεί να συντονίσει το περιεχόμενό της με τις δημοκρατικές αρχές, τις οποίες η σχολική εκπαίδευση οφείλει να καλλιεργεί.

Προκειμένου να επιτύχει αυτό η θρησκευτική αγωγή έχει διευρύνει, όχι πάντοτε με ευκολία, το περιεχόμενό της με την πολυδιάστατη και αντικειμενική παρουσίαση και εξέταση –εκτός του χριστιανισμού, η διδασκαλία του οποίου κατέχει ομολογουμένως την κεντρική και κυριαρχούσα θέση στ' αναλυτικά προγράμματα των περισσσοτέρων ευρωπαϊκών κρατών– και των άλλων θρησκειών της ανθρωπότητας. Οι άλλες, δηλαδή, θρησκείες, όπως και ο χριστιανισμός, εξετάζονται από ποικίλες πλευρές, ανάλογα πάντοτε με την ηλικία και τα ενδιαφέροντα των διδασκομένων. Έτσι, κάθε θρησκεία εξετάζεται από τη σκοπιά των δογμάτων της, των διηγήσεων, των συμβόλων, της τέχνης, της τελετουργίας, της εμπειρίας (βιώματος), της ηθικής, και της κοινωνικής και προσωπικής συμπεριφοράς των πιστών της. Με αυτό τον τρόπο επιδιώκεται δια του σχολείου, η απόκτηση εκ μέρους των παιδαγωγουμένων της απαραίτητης θρησκευτικής γνώσης και της ικανότητας για κρίση, σεβασμό, διακριτικότητα και

ανοχή απέναντι στις θρησκευτικές πεποιθήσεις και τη θρησκευτική συμπεριφορά των ανθρώπων[1].

---

[1] Βλ. επιλεκτικά τ' ακόλουθα δημοσιεύματα που αφορούν κυρίως την αγγλική εμπειρία: E. Cox, *Changing aims in religious education*, London: Routledge & Kegan Paul, 1966· Schools Council Working Paper 36, *Religious education in secondary schools*, London: Evans/Methuen Educational, 1971· J. M. Hull, *The Act unpacked. The meaning of the 1988 Education Reform Act for religious education*, The University of Birmingham and the Christian Education Movement, 1989· J. M. Hull, *Mishmash. Religious education in multi-cultural Britain. A study in metaphor*, Birmingham Papers in Religious Education No 3. The University of Birmingham and the Christian Education Movement, 1992· *The non-statutory national framework for religious education*, London: Qualifications & Curriculum Authority/ Department for Education & Science, 2004· J. Maybury & G. Teece, «Learning from what? A question of subject focus in religious education in England and Wales», *Journal of Beliefs and Values*, 26 (2005), 2,179-190. Βλ., όμως, και για άλλες ευρωπαϊκές χώρες τα παρακάτω: K. E. Nipkow, «Religious education in Germany: Developments and problems», *British Journal of Religious Education*, 1 (1979) , 4, 126-135· M. De Wilde, «Religion and education in France today», *Religious Education*, 74 (1979), 1, 87-93· F. Anhell, «Το μάθημα των θρησκευτικών στα Αυστριακά σχολεία σήμερα», *Κοινωνία. Δελτίον της Πανελληνίου Ενώσεως Θεολόγων*, ΚΓ' (1980), 3, 236-259, μτφρ. Γ. Τσανανάς· G. Schmitt, «Teaching religion in German secondary schools», *Religious Education*, 77 (1982), 1, 88-100· P. Schreiner, «A religious education in the schools of Europe», EEF–NET. *Newsletter for Education and Ecumenical Formation* – World Council of Churches, No 15, December 2004, 7-10· Ρ. Ντεμπρέ, *Η διδασκαλία της θρησκείας στο ουδετερόθρησκο σχολείο. Υπόμνημα στον υπουργό Εθνικής Παιδείας της Γαλλίας Ζακ Λανγ*, 2002, πρόλογος Ζ. Λανγκ, μτφρ. Γ. Καράμπελας, επίμετρο Π. Καλαϊτζίδης, Αθήνα: Εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2004· J. Lähnemann (εκδ.), *Visionen wahr machen Interreligiöse Bildung auf dem Prüfstand. Referate und Ergebnisse des Nürnberg Forums 2006*, Hamburg: EB-Verlag, 2007· R. Jackson, S. Miedema, W. Weisse, J.-P. Williame (εκδ.), *Religion and education in Europe: Developments, contexts and debates*. Religious diversity and education in Europe, Vol. 3: Münster: Waxmann Verlag, 2007. Επίσης, βλ. Ε. Π. Περσελής, *Σχολική θρησκευτική αγωγή. Μελετήματα*, Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη, 1998, σ. 16-28. Πρβλ. και Γ. Χ. Σωτηρέλης, *Θρησκεία*

Ταυτόχρονα, όμως, η ευρωπαϊκή σχολική θρησκευτική αγωγή προσπαθεί, ήδη από τη μικρή ηλικία, να βοηθήσει τους παιδαγωγουμένους να εκφράσουν ορισμένες θεμελιώδεις απορίες και αναζητήσεις, που απασχολούν τον άνθρωπο όλων των εποχών (π.χ. τι είναι Θεός, ποιος δημιούργησε τον κόσμο, γιατί υπάρχει ο θάνατος κ.λπ). Επιπλέον, η θρησκευτική αγωγή δεν παραμελεί να παρακινεί τους παιδαγωγουμένους να επισημαίνουν το μυστήριο, το δέος, το θαυμασμό κ.λπ., που προκαλεί το σύμπαν και η φύση μέσα στην οποία ζούμε και κινούμαστε.

Με άλλα λόγια, η θρησκευτική αγωγή προσπαθεί να ευαισθητοποιήσει τους παιδαγωγουμένους, ώστε ν' αντιλαμβάνονται και να εκτιμούν εκείνα τα στοιχεία που έχουν σχέση με τις βαθύτερες υπαρξιακές, εμπειρικές και αισθητικές αναζητήσεις του ανθρώπου που ζει και κινείται μέσα στον κόσμο και τη φύση και συνυπάρχει με τα άψυχα αντικείμενα και τα έμψυχα υποκείμενα που τον περιβάλλουν. Σ' αυτή τη διαδικασία η αναγωγή στην ύψιστη υπερφυσική πραγματικότητα, που ενσαρκώνεται με ποικίλους τρόπους στις διάφορες θρησκευτικές παραδόσεις, θα πρέπει να θεωρηθεί ότι είναι όχι μόνο αναπόφευκτη αλλά και αναγκαία[1].

και εκπαίδευση κατά το Σύνταγμα και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση. Από τον κατηχητισμό στην πολυφωνία, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1993, ιδιαίτερα σ. 325-386 όπου γίνεται διεξοδική αναφορά –κυρίως σε υποσημειώσεις– για το νομικό καθεστώς που διέπει τη θέση του μαθήματος των θρησκευτικών στα εκπαιδευτικά συστήματα διαφόρων ευρωπαϊκών χωρών. Επίσης, Ε. Ζαμπέτα, *Σχολείο και θρησκεία*, Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο, 2003.

[1] Βλ. ενδεικτικά: Schools Council Working Paper 44, *Religious education in primary schools*, London: Evans/ Methuen Educational, 1972 · Religious education in primary schools. *Discovering an approach*, London: Macmillan Education, 1977· E. Cox, *Problems and possibilities for religious education*, London: Hodder & Stoughton, 1983.

Η σχολική θρησκευτική διδακτική πράξη προχωρεί ακόμη παραπέρα. Προσφέρει τρόπους και μέσα, έτσι ώστε να συσχετίζει το διδασκόμενο θρησκευτικό υλικό με τα σύγχρονα υπαρξιακά και κοινωνικά προβλήματα που απασχολούν τον άνθρωπο γενικά και ιδιαίτερα τον αναπτυσσόμενο άνθρωπο. Θέματα, όπως η πνευματική αναζήτηση, ο ανθρώπινος πόνος, η φτώχεια, η κοινωνική αδικία, η εκμετάλλευση και ο βιασμός της φύσης και του περιβάλλοντος κ.ά, εξετάζονται υπό το φως της διδασκαλίας και παράδοσης των διαφόρων θρησκειών, τόσο από άποψη διαχρονική όσο και συγχρονική.

Σ' όλη αυτή τη διαδικασία, οι παιδαγωγούμενοι ενθαρρύνονται να εκφράζουν τις απόψεις τους και να επιλέγουν και να δικαιολογούν ένα τρόπο ζωής και συμπεριφοράς που μπορεί να είναι εμποτισμένος από τις ιδιαιτερότητες της οικογενειακής θρησκευτικής ανατροφής και του στενού κοινωνικού περιβάλλοντος. Ταυτόχρονα, όμως, τίποτα δεν αποκλείει τη δυνατότητα οι παιδαγωγούμενοι να αναδείξουν, μέσα από την αναζήτηση και το διάλογο, ένα βαθιά θρησκευτικό εαυτό που θα προσδιορίζεται από την ελεύθερη κρίση, επιλογή και συμπεριφορά αυτών των ίδιων[1].

---

[1] Βλ. για τις πιο πρόσφατες διδακτικές τάσεις στη θρησκευτική αγωγή του αγγλικού εκπαιδευτικού συστήματος: J. Hammond, D. Hay et. al., *New methods in religious education teaching: An experiential approach*, Harlow, Essex, UK: Oliver & Boyd, 1990· M. Grimmitt, J. Grove, J. Hull & L. Spencer, *A gift to the child: Religious education in the primary school*, Hemel Hempstead, UK: Simon & Schuster, 1991· J. Hull, «A gift to the child: A new pedagogy for the teaching religion to young children», *Religious Education*, 91 (1996), 2, 172-188· R. Jackson, *Religious education. An interpretive approach*, London: Hodder & Stoughton, 1997· R. Jackson, «The Warwick religious education project: An interpretive approach to religious education», *Religious Education*, 94 (1999), 2, 201-216· M. Grimmitt (εκδ.), *Pedagogies of religious education: Case studies in the research and development*

Προοπτικές της ελληνικής σχολικής θρησκευτικής αγωγής.

Απ' όσα ελέχθησαν παραπάνω, νομίζω ότι εγείρονται ορισμένα ερωτήματα που αφορούν το μέλλον της ελληνικής σχολικής θρησκευτικής αγωγής.

Μερικά από τα ερωτήματα αυτά μπορεί να είναι τ' ακόλουθα: είναι δυνατόν η σχολική θρησκευτική αγωγή στην Ελλάδα να παραμένει απαθής μπροστά σε όσα συμβαίνουν στον ευρωπαϊκό εκπαιδευτικό χώρο; Θα εξακολουθεί να σκοπεύει αποκλειστικά και μόνο στη μετάδοση ιστορικής και θεολογικής, κατά κανόνα, γνώσης για τον Ορθόδοξο χριστιανισμό; Υπάρχουν θεολογικοί λόγοι που εμποδίζουν τη θρησκευτική αγωγή να διευρύνει τους σκοπούς της και να προσαρμοστεί στα σύγχρονα κοινωνικά και εκπαιδευτικά δεδομένα; Εάν διευρυνθούν το περιεχόμενο και οι σκοποί της ελληνικής σχολικής θρησκευτικής αγωγής, είναι δυνατόν να προκληθεί αλλοίωση της έως τώρα προσφοράς της στην ελληνική κοινωνία;

Μια διεξοδική απάντηση στα παραπάνω ερωτήματα ασφαλώς εκφεύγει των ορίων αυτής της εισήγησης. Περιορίζομαι, λοιπόν, να επισημάνω τ' ακόλουθα:

Η ελληνική σχολική θρησκευτική αγωγή οφείλει να επανεξετάσει τους σκοπούς της και εν μέρει το περιεχόμενό της. Αυτό σημαίνει ότι δεν αρκεί η θρησκευτική αγωγή να σκοπεύει μόνο στη μετάδοση θρησκευτικής γνώσης, χωρίς να λαμβάνει υπόψη της τις ποικίλες διαστάσεις που συνθέτουν το θρησκευτικό φαινόμενο.

---

of good pedagogic practice in religious education, Great Wakering, Essex, UK: McCrimmons, 2000· A. Wright & A.-M. Brandom (εκδ.), *Learning to teach religious education in the secondary school*, London: Routledge Falmer, 2001· R. Jackson, *Rethinking religious education and plurality. Issues in diversity and pedagogy*, London: Routledge Falmer, 2004.

Με άλλα λόγια, η ελληνική σχολική θρησκευτική αγωγή θα πρέπει να διευρύνει τους σκοπούς της, έτσι ώστε η έως τώρα μεμονωμένα προσφερόμενη βιβλική, ιστορική, δογματική, λειτουργική και ηθική Ορθόδοξη χριστιανική γνώση να ενσωματωθεί σε νέες διδακτικές ενότητες. Οι ενότητες αυτές θα υπογραμμίζουν, ανάλογα με την ηλικία των παιδαγωγουμένων προς τους οποίους απευθύνονται, το δογματικό, αφηγηματικό, εμπειρικό, ηθικό, τελετουργικό, αισθητικό και κοινωνικό περιεχόμενο του Ορθόδοξου χριστιανισμού.

Η πολυδιάστατη αυτή οργάνωση του περιεχομένου της Ορθόδοξης χριστιανικής διδασκαλίας και παράδοσης θα πρέπει να προσφέρεται κάθε φορά με τέτοιο τρόπο, ώστε οι παιδαγωγούμενοι να μπορούν να εκφράζονται, να δημιουργούν, να εξετάζουν και να κρίνουν προσωπικά και συλλογικά βιώματα μέσα από την προσωπική τους αναζήτηση και τη ζωή και το έργο θρησκευτικών προσωπικοτήτων, καταστάσεων, θεσμών, αντικειμένων και πραγμάτων[1].

Μια τέτοια διεύρυνση των σκοπών και κατ' ακολουθίαν προσφοράς της Ορθόδοξης διδασκαλίας και παράδοσης ανταποκρίνεται σ' ένα σύγχρονο παιδαγωγικό αίτημα, της προσαρμογής, δηλαδή, της θρησκευτικής διδασκαλίας στις εμπειρίες και τα ενδιαφέροντα των παιδαγωγουμένων. Επίσης, είναι δυνατόν να εκπληρώνει τις επιθυμίες και τις προσδοκίες της πλειοψηφίας, τουλάχιστον, του ελληνικού λαού. Και αυτό, γιατί η διδασκαλία και παράδοση της Ορθόδοξης Ελληνικής Εκκλησίας όχι μόνο δεν παραγνωρίζεται, αλλ' αντίθετα αναβαθμίζεται. Επιδιώκεται, δηλαδή, οι παιδαγωγούμενοι να καταστούν

---

[1]Πρβλ. Ε. Π. Περσελής, *Σχολική θρησκευτική αγωγή. Μελετήματα*, Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη, 1998, σ. 108-111.

ικανοί να συνειδητοποιήσουν αποτελεσματικότερα τη θρησκευτική παράδοση του τόπου τους, διαμέσου μιας σφαιρικής και πολυδιάστατης διδασκαλίας στα σχολεία[1].

Επιπλέον, σε μια «Ευρώπη χωρίς σύνορα», στην οποία ασφαλώς ανήκει και η Ελλάδα, θα ήταν μεγάλη παράλειψη ο αποκλεισμός από τα ελληνικά σχολεία της διδασκαλίας των άλλων χριστιανικών ομολογιών αλλά και των άλλων θρησκειών. Ο Έλληνας και η Ελληνίδα πολίτης, που ταυτόχρονα είναι και πολίτης της Ευρωπαϊκής Ένω-

---

[1] Για τις σχετικά πρόσφατες προτάσεις που αναφέρονται στη διεύρυνση του περιεχομένου του μαθήματος των θρησκευτικών στην Ελλάδα πρβλ.. Π. Καλαϊτζίδης, «Τα θρησκευτικά ως πολιτιστικό μάθημα», *Σύναξη*, τχ. 74 (2000), 69-83· του ιδίου, «Το θρησκευτικό μάθημα στην εποχή της πολυπολιτισμικότητας. Θεολογικά-πολιτιστικά δεδομένα και προϋποθέσεις αλλαγής παραδείγματος», *Καθ' Οδόν. Περιοδική έκδοση του Θεολογικού Συνδέσμου*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Παρατηρητής, τχ. 17 (2001), 39-50· Ι. Σ. Πέτρου, «Το μάθημα των θρησκευτικών στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα», *Καθ' Οδόν*, τχ. 17 (2001), 29-37· του ίδιου, «Το μάθημα των θρησκευτικών και η κοινωνικοποίηση των μαθητών», *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, νέα σειρά, Τμήμα Θεολογίας*, τόμ. 14 (2004), σ. 221-232· Στ. Ζουμπουλάκης, *Ο Θεός στην πόλη. Δοκίμια για τη θρησκεία και την πολιτική*, Αθήνα: Εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2002, ιδιαίτερα το δοκίμιο: «Τα θρησκευτικά ως Βιβλικό μάθημα», σ. 107-123· Ό. Γριζοπούλου, «Γύρω από το διάλογο για το μάθημα των θρησκευτικών. Κάποιες επισημάνσεις», *Σύναξη*, τχ. 83 (2002), 61-73· Σ. Αθανασοπούλου-Κυπρίου, «Η θρησκευτική αγωγή στα όρια της δημόσιας λογικής», *Νέα Εστία*, 159 (2006), τχ. 1789, 993-1002· Π. Καλαϊτζίδης, «Για το διάλογο των θρησκειών και των πολιτισμών στο μάθημα των θρησκευτικών. Σχόλια και προτάσεις για το χαρακτήρα και τη διδακτική πράξη του θρησκευτικού μαθήματος στην υπό διαμόρφωση πολυπολιτισμική ελληνική κοινωνία», *Νέα Παιδεία. Κείμενα παιδευτικού προβληματισμού*, τχ. 121 (2007), σ. 121-141· Π. Καραμούζης, *Πολιτισμός και διαθρησκειακή αγωγή. Η συγκριτική διδακτική των θρησκειών και της θρησκευτικότητας στο σύγχρονο σχολείο*, Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, 2007.

σης, οφείλει να έχει κατάλληλη ενημέρωση για το τι και πώς πιστεύουν οι συμπολίτες του στην «Ευρώπη χωρίς σύνορα», στην «Ευρώπη των πολιτών». Την ενεμέρωση αυτή οφείλει να τη λάβει στο σχολείο και μάλιστα μέσω της θρησκευτικής αγωγής. Οπωσδήποτε, όμως, σε μια τέτοια αγωγή την κεντρική και κυριαρχούσα θέση θα πρέπει να έχει η διδασκαλία της Ορθόδοξης χριστιανικής θρησκείας και παράδοσης.

Προκειμένου, όμως, το σχολείο ν' ανταποκριθεί σε μια τέτοια απαίτηση είναι ανάγκη να πραγματοποιηθεί διεύρυνση του περιεχομένου της σχολικής θρησκευτικής αγωγής. Εκτός, δηλαδή, της διδασκαλίας του Ορθόδοξου χριστιανισμού και του χριστιανισμού γενικότερα, θα πρέπει να διδάσκονται στο σχολείο και οι άλλες θρησκευτικές παραδόσεις, σύμφωνα με τον τρόπο που υποδείχτηκε παραπάνω. Θα πρέπει, όμως, να τονιστεί ότι η διδασκαλία των άλλων θρησκειών στη δημόσια εκπαίδευση δε σημαίνει υποτίμηση ή απόρριψη της παραδεδομένης θρησκευτικής πίστης και παράδοσης του τόπου μας.

Αντίθετα, η αντικειμενική διδασκαλία των άλλων θρησκειών, μαζί ασφαλώς με τη χριστιανική διδαχή, συντελεί στην ορθή εκτίμηση και αξιολόγηση από τους παιδαγωγουμένους της θρησκευτικής παράδοσης και εμπειρίας των άλλων λαών γενικά και της δικής τους ιδιαίτερα[1].

[1] Πρβλ. και τη *Σύσταση του Συμβουλίου της Ευρώπης* (Recommendation 1720/2005) που απευθύνεται προς τα μέλη της Διυπουργικής Επιτροπής των 47 κρατών -μελών του. Σύμφωνα με τη σύσταση αυτή, οι αρμόδιοι υπουργοί των κρατών-μελών θα πρέπει να ενδιαφερθούν οι κυβερνήσεις τους να διασφαλίσουν τις προϋποθέσεις, ώστε μέσω της σχολικής θρησκευτικής αγωγής και γενικά των θρησκευτικών σπουδών να ενθαρρύνονται οι παιδαγωγούμενοι μεταξύ των άλλων: «*1. Ν' ανακαλύπτουν τις θρησκείες των οποίων οπαδοί ζουν στη δική τους χώρα, καθώς και σε γειτονικές χώρες. Να συνειδητοποιούν ότι ο καθένας και η καθεμιά έχει το δικαίωμα να πιστεύει ότι η δική του/της*

θρησκεία αποτελεί την "αληθινή πίστη", καθώς και ότι όσοι άνθρωποι πιστεύουν σε διαφορετικές θρησκείες ή που δεν έχουν θρησκεία, δεν είναι διαφορετικοί ως ανθρώπινες υπάρξεις. 2. Η ιστορία των κυριότερων θρησκειών, καθώς και η επιλογή να μην έχει κάποιος/κάποια θρησκεία θα πρέπει ν' αντιμετωπίζονται με πλήρη αμεροληψία. 3. Θα πρέπει οι παιδαγωγούμενοι να εφοδιάζονται με μορφωτικά εργαλεία, τα οποία θα τους καταστήσουν ικανούς να αισθάνονται αρκετά ασφαλείς όταν επιχειρούν να προσεγγίσουν υποστηρικτές φανατικών θρησκευτικών πρακτικών. 4. Δεν πρέπει να γίνεται υπέρβαση της διαχωριστικής γραμμής μεταξύ των ορίων του πολιτισμού και της λατρείας, ακόμη και σε μια χώρα που η θρησκεία είναι η "επικρατούσα". Δε γίνεται λόγος για ενστάλαξη πίστης, αλλά να συνειδητοποιήσουν οι παιδαγωγούμενοι γιατί οι θρησκείες είναι οι πηγές της πίστης εκατομμυρίων ανθρώπων. 5. Οι διδάσκοντες αυτού του είδους τις θρησκευτικές σπουδές χρειάζεται να έχουν ειδική κατάρτιση. Θα πρέπει να είναι διδάσκοντες με ειδίκευση στις πολιτισμικές ή λογοτεχνικές σπουδές. Όμως, ειδικευμένοι διδάσκοντες σε άλλο γνωστικό πεδίο θα μπορούν να καταρτιστούν υπεύθυνα για μια τέτοια αγωγή. 6. Η πολιτεία θα πρέπει να ενδιαφερθεί για την κατάρτιση των εκπαιδευτικών της θρησκευτικής αγωγής και να σχεδιάσει αναλυτικά προγράμματα, τα οποία οφείλουν να προσαρμοστούν στις ιδιαιτερότητες κάθε μιας χώρας χωριστά και σύμφωνα με την ηλικία των παιδαγωγουμένων. Κατά το σχεδιασμό αυτών των προγραμμάτων, το Συμβούλιο της Ευρώπης θα συμβουλευτεί όλους τους εμπλεκόμενους φορείς, συμπεριλαμβανομένων και των αντιπροσώπων των θρησκευτικών κοινοτήτων» (παράγραφος 14 της Σύστασης).

Το περιεχόμενο της παραπάνω *Σύστασης* χρήζει οπωσδήποτε εκτενούς κριτικής προσέγγισης, την οποία επιφυλάσσομαι να πράξω προσεχώς. Μια πρόσφατη, σύντομη και αρκετά αποσπασματική κριτική προσέγγιση της Σύστασης επιχειρείται από τον Η. Χ. Φραγκόπουλο, «Περί των αρχών του θρησκευτικού μαθήματος στα σχολεία της Ευρώπης. (Η Οδηγία 1720/2005 του Συμβουλίου της Ευρώπης)», *Κοινωνία. Δελτίο της Πανελληνίου Ενώσεως Θεολόγων*, ΜΗ΄ (2005), τχ. 4, 341-346. Πάντως, θα πρέπει εδώ να λεχθεί ότι, γενικά κρινόμενη η *Σύσταση*, αποτελεί ένα κείμενο, το περιεχόμενο του οποίου δε θα πρέπει να μας αφήσει αδιάφορους.

Η υπογράμμιση της επιτακτικής ανάγκης διεύρυνσης του περιεχομένου της σχολικής θρησκευτικής αγωγής προς την κατεύθυνση

Νομίζω, εξάλλου, ότι και θεολογικοί λόγοι συνηγορούν υπέρ της γνώσης εκ μέρους των χριστιανών του τι και πώς πιστεύουν οι συνάνθρωποί τους. Η πίστη των χριστιανών στη δημιουργία του κόσμου και του ανθρώπου από το Θεό-Πατέρα, η δια του Ιησού Χριστού πρόσληψη από αγάπη της ανθρώπινης σάρκας για τη σωτηρία όλων των ανθρώπων, καθώς και η πίστη στην καθοδηγητική αποστολή και προστασία του Αγίου Πνεύματος υπέρ του κόσμου και των ανθρώπων, επιβάλλει, αν όχι αγάπη, τουλάχιστον σεβασμό, διακριτικότητα και ανοχή απέναντι στους συνανθρώπους που πιστεύουν σε κάτι διαφοερετικό απ' ό,τι οι χριστιανοί.

Στην προκειμένη περίπτωση, οι λόγοι του αγίου Γρηγορίου Ναζιανζηνού, που αναφέρονται στην αξία της παιδείας και της γνώσης που δεν είναι αποκλειστικά χριστιανική, μπορεί να έχουν εφαρμογή και στη στάση την οποία ο χριστιανός πρέπει να επιδεικνύει απέναντι στα διαφορετικά θρησκευτικά πιστεύω των συνανθρώπων του. Αναφέρει, μεταξύ των άλλων ο Γρηγόριος: «Δεν πρέπει, λοιπόν, να καταδικάζωμεν την (έξωθεν) παιδείαν επειδή

μιας ολοκληρωμένης, υπεύθυνης και συμπαθούς προσέγγισης των κυριότερων θρησκευτικών παραδόσεων της ανθρωπότητας, αποτελεί ένα σημείο το οποίο οφείλουμε να λάβουμε σοβαρά υπόψη. Και αυτό, γιατί μια τέτοια πράξη συμβάλλει θετικά στην αξίωση των καιρών για μια μορφωτική παρουσίαση του πανανθρώπινου θρησκευτικού φαινομένου και της πνευματικότητας που άμεσα συνδέεται με αυτό. Αυτού του είδους η προσέγγιση θα βοηθήσει τους παιδαγωγουμένους να συλλάβουν πρώτιστα το βαθύτερο νόημα της ύπαρξής τους και την ατομική και κοινωνική διάσταση της θρησκευτικής εμπειρίας. Ταυτόχρονα θα τους εφοδιάσει με τις κατάλληλες γνώσεις και δεξιότητες για να αντιμετωπίζουν τις αυξανόμενες παγκόσμιες πλέον προκλήσεις του θρησκευτικού φανατισμού και της μισαλλοδοξίας, καθώς και τις διάφορες εθνοκεντρικές αντιλήψεις περί θρησκευτικής και εθνικής μοναδικότητας, αποκλειστικότητας και υπεροχής.

αρέσει αυτό εις μερικούς· αλλά οφείλομεν να θεωρώμεν ως ανοήτους και αγραμμάτους όσους κατ' αυτόν τον τρόπον σκέπτονται, διότι αυτοί θα επεθύμουν να είναι όλοι γενικώς όμοιοί των, ώστε μέσα εις την γενικήν αμάθειαν να καλύπτεται ο ιδιωτικός των βίος, και να αποφεύγουν τον έλεγχον της απαιδευσίας των»[1].

Από τα παραπάνω, νομίζω ότι καταδεικνύεται πλέον ότι η διεύρυνση του περιεχομένου και των σκοπών της ελληνικής σχολικής θρησκευτικής αγωγής όχι μόνο δε θα αλλοιώσει την έως τώρα προσφορά της στην ελληνική κοινωνία, αλλ' αντίθετα θα την αυξήσει. Οι Έλληνες πολίτες, οι οποίοι ταυτόχρονα είναι και πολίτες της Ευρώπης, οφείλουν να μην υστερούν ως προς τις θρησκευτικές γνώσεις και ευαισθησίες των συμπολιτών τους των άλλων ευρωπαϊκών κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ακόμη, οι Έλληνες και οι Ελληνίδες πολίτες, οι οποίοι θα είναι συνειδητοί γνώστες της πλούσιας Ορθόδοξης χριστιανικής παράδοσης, θα μπορούν να την προβάλλουν οποτεδήποτε σε κάθε ενδιαφερόμενο, χωρίς φανατισμό, ηττοπάθεια ή μισαλλοδοξία.

Επιπλέον, όσοι Έλληνες και Ελληνίδες πολίτες είναι ενεργά μέλη της Ορθόδοξης Ελληνικής Εκκλησίας οφείλουν να καταδεικνύουν με τη γνώση και το παράδειγμά τους προς όλους τους συμπολίτες τους στην Ευρώπη ότι το Ορθόδοξο χριστιανικό λειτουργικό και μυσταγωγικό-αναγωγικό βίωμα και η πνευματικότητά τους αποτελούν μια από τις σπουδαιότερες προτάσεις απελευθέρωσης του ανθρώπου από τα δεσμά της υλικής ευημερίας και εξάρτησης και του καθημερινού άγχους.

[1] Γρηγορίου Θεολόγου, *Επιτάφιος εις τον μέγαν Βασίλειον*. Εισαγωγή-κείμενον-μετάφρασις-σχόλια: Γ. Δ. Μεταλληνός, Αθήναι: Εκδόσεις Γρηγόρη, χ.χ. σ. 37.

Ασφαλώς, την καλλιέργεια και προβολή αυτής της προοπτικής και ιδιαιτερότητας θα πρέπει, μεταξύ των άλλων, να επιδιώκει μια σύγχρονη ελληνική σχολική θρησκευτική αγωγή. Ο βαθμός, όμως, αποδοχής της από τους παιδαγωγουμένους θα εξαρτηθεί σημαντικά και από το κατά πόσο ενδιαφέρεται να αποποιηθεί κάθε σχέση που θα την χαρακτήριζε ότι εμμένει σε μια άγονη και ανώφελη αποκλειστικότητα σωτηρίας του ανθρώπου.

Ο άνθρωπος της μετανεωτερικής εποχής (δηλαδή της εποχής που τώρα ζούμε) σίγουρα αρνείται αποκλειστικότητες, βεβαιότητες και επιβολές που περιορίζουν την προσωπική του ελευθερία και προτιμά να έχει το δικαίωμα να επιλέγει με τρόπο υπεύθυνο και κριτικό τη θρησκευτική στάση και συμπεριφορά που του αρμόζει. Αν η ελληνική σχολική θρησκευτική αγωγή λάβει σοβαρά υπόψη της αυτή τη διάσταση, τότε θα μπορεί να προσβλέπει σε μια ουσιαστική μορφωτική προσφορά που οπωσδήποτε θα εκτιμηθεί δεόντως από τους σημερινούς άκρως απαιτητικούς παιδαγωγουμένους.

ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΗΜΕΡΙΔΑΣ

Το σχολείο αντιστέκεται και σήμερα στην μετατροπή του σε εκπαιδευτήριο στις σύγχρονες ανοικτές και πλουραλιστικές κοινωνίες. Ίσως ποτέ η αγωγή αξιών και η παιδεία ελευθερίας να μην αποτελούσαν τόσο ζωτική ανάγκη. Στο σύγχρονο παιδαγωγικό τοπίο καλείται και το μάθημα των Θρησκευτικών να επιτελέσει το δύσκολο, αλλά καθοριστικής σημασίας έργο του. Απειλείται άμεσα η ανθρωπιστική διάσταση του σχολείου.

Αναμφισβήτητα τις τελευταίες δεκαετίες το μάθημα των Θρησκευτικών άλλαξε πρόσωπο. Δεν είναι ένα νεκρό, απολιθωμένο κομμάτι της σχολικής πραγματικότητας. Καθιστά δυνατή την πρόσβαση στο πανανθρώπινο φαινόμενο θρησκεία και μια κριτική αξιολόγησή του. Μαθαίνει τα παιδιά να μην ταυτίζουν τη θρησκεία με συντηρητισμό. Βοηθά τα παιδιά να αντιμετωπίζουν, να διακρίνουν τη γνήσια πίστη από το θρησκευτικό φανατισμό. Προωθεί, την ανάπτυξη του πνεύματος της διαπολιτισμικότητας.

Το μάθημα των Θρησκευτικών είναι μάθημα «πολιτισμού της ανθρωπότητας και ειρήνης». Τονίζει τη συμβολή των θρησκειών για τη θεμελίωση του «παγκόσμιου ήθους», το σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Βοηθά τα παιδιά να αναπτύξουν αισθητήριο για τα ουσιώδη της ζωής, για την ομορφιά, το μυστήριο, για τη διάσταση του βάθους. Προάγει την κριτική σκέψη. Μαθαίνει τα παιδιά να μην υποκύπτουν στους αλλοτριωτικούς μηχανισμούς. Δίνει απαντήσεις στα μεγάλα υπαρξιακά προβλήματα. Προβάλλει το ρόλο της θρησκείας ευρύτερα για τη διαμόρφωση του πολιτισμού. Βοηθά το μαθητή να ανακαλύ-

ψει και να αγαπήσει την πολιτιστική του κληρονομιά. Βοηθά τους νέους να κατανοήσουν τη σημασία του δικού τους προσωπικού αγώνα για έναν καλύτερο και δικαιότερο κόσμο. Συντελεί στο να κατανοήσουμε ότι δύσκολα μπορούμε να αγνοήσουμε τις αλλαγές στην σύγχρονη ελληνική κοινωνία, την προϊούσα πολυπολιτισμική σύνθεση του μαθητικού πληθυσμού, τις ιδιαίτερες ευαισθησίες των πολιτών για τα δικαιώματα του ανθρώπου και τα προσωπικά δεδομένα. Είναι παράλογο στη σύγχρονη κοινωνία οι μαθητές να μην παρακολουθούν υποχρεωτικά μάθημα Θρησκευτικών με εμφανές ανθρωπιστικό και μορφωτικό περιεχόμενο.

Το ομολογιακό μάθημα. Είναι εμφανές ότι με ένα τέτοιο μοντέλο λύνονται κάποια προβλήματα και αποφεύγονται τριβές, πιστεύω όμως ότι τελικά δημιουργούνται. Πολύ ορθά τοποθετείται το θέμα στο πρόσφατο Υπόμνημα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου προς το ΥΠ.Ε.Π.Θ. Η θρησκευτική ομοσπονδοποίηση του σχολείου μπορεί να οδηγήσει μεσοπρόθεσμα ή μακροπρόθεσμα στην εκχώρηση της ευθύνης του θρησκευτικού μαθήματος από την Πολιτεία στις επιμέρους θρησκευτικές κοινότητες. Δεν είναι παιδαγωγικά ορθό οι μαθητές και οι μαθήτριες να χωρίζουν κατά την ώρα που διδάσκονται θρησκευτικά. Ομολογικοποίηση σημαίνει μείωση των ωρών διδασκαλίας του μαθήματος.

Το πολυσυζητημένο θρησκειολογικό μάθημα. Η μετατροπή του θρησκευτικού μαθήματος σε θρησκειολογικό. Δεν είναι λύση και σίγουρα οδηγεί και αυτή στη συρρίκνωση του μαθήματος και σε μείωση των ωρών διδασκαλίας.

Το λεγόμενο πολιτιστικό μάθημα. Συζητείται ακόμη η ενδιαφέρουσα πρόταση του μακαριστού καθηγητή Νίκου Ματσούκα: το μάθημα των Θρησκευτικών πρέπει να πα-

ρέχει στη νέα γενιά τα αγαθά της ελληνορθόδοξης παράδοσης. Το θέμα είναι τα ομολογιακά χαρακτηριστικά, μόνο αν γίνει θρησκειολογικό. Κι αυτό είναι απευκταίον. Το μάθημα πρέπει να διευρύνεται και να εμπλουτίζεται συνεχώς, λαμβάνοντας υπόψη τα νέα πολιτιστικά και κοινωνικά δεδομένα, εμπλουτιζόμενο με θρησκειολογική ύλη και φιλοσοφική θεώρηση και αναφορές στη συμβολή της Θρησκείας και ιδιαίτερα της Ορθοδοξίας στον πολιτισμό. Τα νέα βιβλία παρουσιάζουν κενά. Γνωρίζουμε ότι οι χιλιάδες νέων δασκάλων αποφοίτων Π.Τ.Δ.Ε. οι οποίοι αναλαμβάνουν τη σχολική θρησκευτική αγωγή των παιδιών μας, έχουν έλθει στα πλαίσια εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων, δεν έχουν ασχοληθεί καν, με τον θεολογικό γνωστικό χώρο και τη Διδακτική των Θρησκευτικών. Η μόνη λύση εδώ είναι ο διορισμός θεολόγων ως δασκάλων ειδικότητας.

Η μελέτη της Ορθόδοξης παράδοσης αποκαλύπτει μιάν ανεξάντλητη πηγή κεντρικών αληθειών για τον άνθρωπο και την ελευθερία του. Μας ανοίγει τα μάτια να δούμε την ομορφιά και το βάθος των όντων και παράλληλα μας κινητοποιεί να αντιστεκόμαστε στην χρησιμοθηρία. Η Ορθοδοξία απηχεί αναζητήσεις μοναδικής ποιότητας ζωής και πνευματικότητας. Ίσως ένα σωστά οργανωμένο μάθημα Θρησκευτικών στα σχολεία της Ελλάδας να μην ήταν ποτέ τόσο απαραίτητο όσο σήμερα. Ανοίγονται νέες πρωτόγνωρες δυνατότητες με την είσοδο των νέων τεχνολογιών στην Εκπαίδευση της Παιδαγωγικής, σχολική θρησκευτική αγωγή. Να αναπτύξουμε ανοιχτοσύνη, θεολογική και παιδαγωγική φαντασία για να προσεγγίσουμε τον σύγχρονο μαθητή και τις ευαισθησίες του, στο πλαίσιο μιας σύγχρονης παιδευτικής διαδικασίας.

Β΄ ΜΕΡΟΣ

ΕΙΣΗΓΗΣΗ

ΣΕ ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΓΙΑ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ERASMUS / SOCRATES

(4-5 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2008)

Ο ΜΟΡΦΩΤΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΣΤΗ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ - ΓΕΡΜΑΝΙΚΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ*

του
Thomas Kothmann
Επίκουρου Καθηγητού Χριστιανικής Παιδαγωγικής
και Διδακτικής του Μαθήματος των Θρησκευτικών
στο Πανεπιστήμιο του Regensburg

1. Το ευρωπαϊκό περιβάλλον.

1.1. Η ευρωπαϊκή διαδικασία ενοποίησης δεν αποτελεί μόνον πολιτική και οικονομική πρόκληση, αλλά έχει και μια θρησκευτική-πνευματική διάσταση.

1.2. Το μάθημα των Θρησκευτικών (ΜΘ) στην Ευρώπη. Μερικές παρατηρήσεις.

---

* Η Εισήγηση προέρχεται από διπλή εκδήλωση που πραγματοποιήθηκε στη Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, υπό την αιγίδα της Κοσμητείας, 4 και 5 Δεκεμβρίου 2008 αντίστοιχα. Η εκδήλωση έγινε στο πλαίσιο των Ευρωπαϊκών Προγραμμάτων Erasmus/ Socrates, μετά από πρόσκληση του Επίκ. Καθηγητού *Κωνσταντίνου Ι. Μπελέζου*, κατέστη δε δυνατή χάρη στη συνεργασία των Καθηγητών *Κωνσταντίνου Δεληκωσταντή* και *Εμμανουήλ Περσελή*, οι οποίοι συντόνισαν με επιτυχία τη σχετική συζήτηση. Για την απόδοση του κειμένου από τη γερμανική στην ελληνική συνεργάστηκαν η φιλόλογος *Χριστίνα Φρονίμου*, ΜΑ (§§ 1.1-2), ο Λέκτωρ του Τμήματος Θεολογίας *Δημήτριος Μόσχος* (§§ 2.2.4-5) και ο Επίκ. Καθηγητής *Κωνσταντίνος Μπελέζος* (§§ 2.1-2.2.3, 2.2.6 και 3), ο οποίος είχε την ευθύνη των συναντήσεων και την τελική επιμέλεια της μεταφράσεως.

2. Το ΜΘ στη Γερμανία

2.1. Το ΜΘ, μια ειδικότητα με συνταγματική κατοχύρωση.

2.2. Η σημασία του ομολογιακού ΜΘ στο σχολείο της κοινωνίας της γνώσης με βάση το παράδειγμα της Βαυαρίας.

2.2.1. Το ΜΘ στο σχολείο του αύριο έχει την ανάγκη ενός δεσμευτικού προσανατολισμού.

2.2.2. Το ΜΘ κατέχει μια κριτική λειτουργία: Μόρφωση σημαίνει περισσότερα από το «όλα όσα πρέπει κανείς να γνωρίζει».

2.2.3. Το ΜΘ συνηγορεί υπέρ της βιβλικής παραδόσεως σε μια εποχή πολιτισμικής αμνησίας.

2.2.4. Το ΜΘ μεταδίδει αντιλήψεις συνειδητού πρακτικού προσανατολισμού.

2.2.5. Το ΜΘ προσφέρεται ως εφόδιο ζωής στο βιωματικό περιβάλλον του σχολείου.

2.2.6. Το ΜΘ απαντά εκ του Ευαγγελίου στο ερώτημα περί του νοήματος.

3. Το σχολείο στην κοινωνία της γνώσης είναι υποχρεωμένο να ενδιαφέρεται για το ζήτημα της θρησκείας. Θέσεις υπό μορφή συνόψεως των προηγουμένων.

1. Το Ευρωπαϊκό περιβάλλον.

1.1. Η ευρωπαϊκή διαδικασία ενοποίησης δεν αποτελεί μόνο μία πολιτική και οικονομική πρόκληση, αλλά έχει και μία θρησκευτική-πνευματική διάσταση.

Μέσα σε σύντομο, σχετικά, χρονικό διάστημα βιώσαμε την τεράστια γεωγραφική επέκταση της Ευρωπαϊκής Ένωσης (αριθμεί πλέον 27 κράτη-μέλη), την οποία επέφερε η αποδοχή στους κόλπους της μιας πλειάδας χωρών της Ανατολικής Ευρώπης. Η διαδικασία αυτής της επέκτασης βρίσκεται ακόμη εν εξελίξει, με την ένταξη της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας κατά το προηγούμενο έτος. Έτερο θέμα προβληματισμού –ιδίως από θρησκευτική άποψη– αποτελεί και η τελική έκβαση των συζητήσεων

σχετικά με την ένταξη της Τουρκίας. Η διαδικασία της επέκτασης θέτει την Ευρωπαϊκή Ένωση ενώπιον της κεφαλαιώδους υποχρέωσης για πολιτική, οικονομική και πολιτισμική ενοποίηση. Υπό το φως αυτής της κολοσσιαίας πρόκλησης, τίθεται συχνά το ερώτημα: Ποιο είναι τελικά το στοιχείο που κρατά ενωμένη την Ευρώπη στη νέα αυτή μορφή της, αν εξαιρέσουμε την κοινή αγορά και το κοινό νόμισμα;

Ακόμη και υπό την προϋπόθεση ότι κάθε κράτος-μέλος φέρει το ίδιο την ευθύνη για τον τομέα της εκπαίδευσης στο εσωτερικό του, όπως ορίζει η Συνθήκη του Άμστερνταμ του 1997, ήδη από το 1994 υπάρχει, με πρωτοβουλία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το ευρωπαϊκό Πρόγραμμα με τίτλο *Μία ψυχή για την Ευρώπη. Ηθική και πνευματικότητα*. Σε αυτό το Πρόγραμμα υπάρχει η κατηγορηματική διαπίστωση: «Η οικοδόμηση της Ευρώπης δεν αποτελεί μόνο ένα οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό ζήτημα, αλλά έχει και πνευματική και ηθική διάσταση»[1]. Από τότε και στο εξής, έγινε κοινή συνείδηση των αρμόδιων πολιτικών ότι η κοινή αγορά δεν επαρκεί για να εξασφαλίσει την εσωτερική ενότητα της νέας, πολυπολιτισμικής και πολυθρησκειακής Ευρώπης. Αντιθέτως, απαιτούνται κοινές αξίες και πρότυπα, και σε αυτή τη συνάφεια ο τομέας της εκπαίδευσης δύναται να έχει αξιόλογη συνεισφορά στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης[2].

---

[1] Παρατίθεται στο Peter Schreiner, *Religious Education in Europe. A collection of basic information about RE in European countries*, Münster 2000, 10.

[2] Με αυτήν την προοπτική, άλλωστε, δημιουργήθηκε και το ευρωπαϊκό πρόγραμμα ανταλλαγής φοιτητών Socrates-Erasmus ή το πρόγραμμα Leonardo Da Vinci. LEONARDO DA VINCI ονομάζεται ένα πρόγραμμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενισχυτικό του τομέα της επαγγελματικής κατάρτισης. Στόχος του προγράμματος είναι η, μέσω

Το Νοέμβριο του 2003 το Διαρκές Συμβούλιο των Ευρωπαίων υπουργών Παιδείας αποφάνθηκε επισήμως ότι η διαπολιτισμική εκπαίδευση συνιστά έναν εκ των ων ουκ άνευ παράγοντα για την ομαλή συμβίωση των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ήδη από το 1999 το Συμβούλιο της Ευρώπης είχε αναγνωρίσει, σε έγγραφό του με τίτλο «Θρησκεία και Δημοκρατία», τη θρησκευτική αγωγή ως σημαντική πτυχή της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης[1]. Σε αυτό το έγγραφο προς τα κράτη-μέλη αναφέρεται ότι «*η παιδεία συνιστά το κλειδί για την υπέρβαση της άγνοιας και των προκαταλήψεων. Τα σχολικά και τα πανεπιστημιακά προγράμματα διδασκαλίας, ως υπόθεση πρώτης προτεραιότητας, είναι αναγκαίο να διαμορφωθούν κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να συμβάλλουν στην καλύτερη κατανόηση των διαφορετικών θρησκειών. Υπ' αυτή την άποψη, το [ομολογιακό] μάθημα των Θρησκευτικών (ΜΘ) δεν πρέπει να επισκιάζει το περί θρησκείας μάθημα, της θρησκείας η οποία συνιστά βασικό συστατικό της ανθρώπινης ιστορίας, φιλοσοφίας και πολιτισμού*».

της προώθησης καινοτόμων ευρωπαϊκών προγραμμάτων, ανύψωση της ποιότητας και η ενίσχυση της ευρωπαϊκής διάστασης στις μεθόδους επαγγελματικής κατάρτισης των συστημάτων επαγγελματικής κατάρτισης όλων των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το πρόγραμμα ERASMUS αποτελεί τμήμα του γενικότερου προγράμματος SOKRATES, μιας πρωτοβουλίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης για προώθηση της κινητικότητας και της συνεργασίας των φοιτητών στους τομείς της γενικής και ανώτατης εκπαίδευσης. Το πρόγραμμα αυτό προσφέρει στους φοιτητές τη δυνατότητα της παραμονής στο εξωτερικό και της παρακολούθησης μαθημάτων σε ένα ευρωπαϊκό αδελφοποιητό σχολείο.

[1] Βλ. Gabriella Battani Dragoni, Director General of Education, Culture and Heritage, Youth and Sport at the Council of Europe, στο Council of Europe Publishing (εκδ.), *The religious dimension of intercultural education*, Straßburg 2004, 17.

Τον Οκτώβριο του 2005 το Συμβούλιο της Ευρώπης σε άλλη ανακοίνωσή του προς τα κράτη-μέλη αναφορικά με το θέμα «Εκπαίδευση και Θρησκεία», υπογράμμισε, για μια ακόμη φορά, με κατηγορηματικό τρόπο, τη σημασία της θρησκευτικής αγωγής για τη δημοκρατία, στο πλαίσιο ενός ΜΘ με *θρησκειογνωστικό* χαρακτήρα[1].

---

[1] *Οδηγία 1720*, 4.10.2005:

«5. Η πολιτική και η θρησκεία θα πρέπει να είναι ανεξάρτητες η μία από την άλλη. Παρόλα αυτά, η δημοκρατία και η θρησκεία δε συνιστούν ασυμβίβαστα μεγέθη. Στην πραγματικότητα, είναι ευκταίο να συνεργάζονται αρμονικά για το κοινό καλό. Με την αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων, οι αρχές έχουν τη δυνατότητα να εξαλείψουν πληθώρα καταστάσεων οι οποίες μπορούν να οδηγήσουν σε θρησκευτικό εξτρεμισμό.

6. Η εκπαίδευση είναι απαραίτητη για την αντιμετώπιση της άγνοιας, των στερεοτύπων και της λανθασμένης κατανόησης των διαφόρων θρησκειών. Οι κυβερνήσεις θα έπρεπε να δραστηριοποιηθούν περισσότερο προκειμένου να εξασφαλίσουν την ελευθερία της συνείδησης και της θρησκευτικής ελευθερίας, να καλλιεργήσουν τη θρησκευτική παιδεία, να ενθαρρύνουν το διάλογο με και ανάμεσα στις θρησκείες και να προωθήσουν την πολιτισμική και κοινωνική έκφραση των θρησκειών.

7. Το σχολείο αποτελεί μείζον στοιχείο της παιδείας, της διαμόρφωσης ενός κριτικού πνεύματος στους μελλοντικούς πολίτες και, κατά συνέπεια, του διαπολιτισμικού διαλόγου. Το σχολείο θέτει τα θεμέλια για την ανεκτικότητα, η οποία βασίζεται στο σεβασμό της αξιοπρέπειας κάθε ανθρωπίνου όντος. Η διδασκαλία στο σχολείο της ιστορίας και της φιλοσοφίας των βασικών θρησκειών με μετριοπάθεια και αντικειμενικότητα, καθώς και σεβασμό για τις αξίες της Ευρωπαϊκής Χάρτας των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, καταπολεμά αποτελεσματικά το φανατισμό. Είναι θεμελιώδης η κατανόηση της ιστορίας των πολιτικών συγκρούσεων εν ονόματι της θρησκείας.

8. Η γνώση των θρησκειών αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της γνώσης σχετικά με την ιστορία της ανθρωπότητας και των πολιτισμών. Διαφοροποιείται εξ ολοκλήρου από την πίστη και τη μετοχή σε μια συγκεκριμένη θρησκεία. Ακόμη και τα κράτη, στα οποία επικρα-

Με τα παραπάνω τονίζεται η *διαφωτιστική λειτουργία* που μπορεί να έχει η θρησκευτική αγωγή. Η θρησκευτική αγωγή εξυπηρετεί, δηλαδή, την αναγκαιότητα της μετάδοσης βασικών γνώσεων και πληροφοριών, προκειμένου να αντιμετωπιστεί η άγνοια που προκαλεί ενίοτε φόβο αλλά και προκαταλήψεις για άλλες θρησκείες. Εδώ θα ήταν χρήσιμο να αναφέρουμε ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα από τη Γερμανία. Όπως ανέφερε πριν από λίγο καιρό η γνωστή γερμανική εφημερίδα *Die Zeit*, όταν μία ημέρα άνοιξε για το κοινό η πόρτα της εβραϊκής συναγωγής στη Δρέσδη, προκλήθηκε μεν γενικό ενδιαφέρον, αποκαλύφθηκε ωστόσο και η μεγάλη έλλειψη πληροφόρησης από τη μεριά των πολιτών. Έτσι, όσοι επισκέπτονταν τη συναγωγή έθεταν επανειλημμένως το αποκαλυπτικό ερώτημα: «Η απόσπαση του Ιουδαϊσμού από

τεί μία θρησκεία, θα πρέπει να διδάσκουν τις απαρχές όλων των θρησκειών και όχι να ευνοούν μία ή να ενθαρρύνουν τον προσηλυτισμό.

9. Στην Ευρώπη υπάρχουν διάφορες παράλληλες καταστάσεις. Γενικά μιλώντας, τα εκπαιδευτικά συστήματα –και μάλιστα τα δημόσια σχολεία στα επονομαζόμενα άθρησκα κράτη– είτε δεν αφιερώνουν αρκετούς εκπαιδευτικούς πόρους στη διδασκαλία των θρησκειών είτε –ειδικότερα σε χώρες όπου υφίσταται κρατική θρησκεία και σε ομολογιακά σχολεία– δίνουν έμφαση σε μία μόνο θρησκεία. Κάποια κράτη έχουν απαγορεύσει τα θρησκευτικά σύμβολα στα σχολεία. Οι διατάξεις αυτές βρίσκονται σε συμφωνία με την Ευρωπαϊκή Χάρτα Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων». Βλ. R. Jackson/ S. Miedema/ W. Weisse/ J.-P. Willaime (επιμ.), *Religion and Education in Europa. Developments, Contexts and Debates*, Münster 2007, 59. Πρβλ. στην ίδια συνάφεια το έργο του COGREE, της Συντονιστικής Ομάδας για τη Θρησκευτική Εκπαίδευση στην Ευρώπη (Coordinating Group for Religious Education in Europe), η οποία συστάθηκε το 1999, καθώς και την ICCS, τη Διευρωπαϊκή Επιτροπή για την Εκκλησία και το Σχολείο (Inter-European Commision on Church and School), η οποία συστάθηκε από το 1958.

τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία έγινε πριν ή μετά τη μεταρρύθμιση του Λουθήρου;».

Από την άλλη πλευρά, πέρα από τη μετάδοση των βασικών γνώσεων που προαναφέρθηκαν, γίνεται πολλές φορές λόγος για την ηθική και πολιτισμική σημασία της θρησκευτικής αγωγής. Η θρησκεία διαδραματίζει βαρύνοντα ρόλο στη μετάδοση πρακτικών αρχών συμπεριφοράς, τόσο για την προσωπική ζωή του καθενός όσο και για την οικοδόμηση μιας βιώσιμης κοινωνίας πολιτών. Σε αυτή τη συνάφεια, οι Γερμανοί πολιτικοί μνημονεύουν πολύ συχνά τα λόγια του τέως δικαστή του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου, Wolfgang Böckenförde, ο οποίος, ήδη από το 1967, είχε κάνει την εξής διαπίστωση: *«Η ύπαρξη του φιλελεύθερου, εκκοσμικευμένου κράτους στηρίζεται σε προϋποθέσεις, τις οποίες το ίδιο αδυνατεί να εξασφαλίσει. Αυτός είναι και ο μεγαλύτερος κίνδυνος, στον οποίο βρίσκεται εκείνο εκτεθειμένο για χάρη του φιλελευθερισμού»*[1].

Τούτο σημαίνει ότι το φιλελεύθερο κράτος, λόγω του ότι δεν είναι εξ ορισμού σε θέση να υπαγορεύσει κανονιστικές αρχές θρησκευτικού-υπαρξιακού ή ηθικού χαρακτήρα, επαφίεται –εκτός από τους γονείς και το σχολείο– και στις διάφορες θρησκευτικές κοινότητες, οι οποίες με τη μετάδοση στοιχειωδών ηθικών πεποιθήσεων και κανόνων συμπεριφοράς συμβάλλουν στη διατήρηση της εσωτερικής σταθερότητας της κοινωνίας. Αυτός είναι και ο λόγος που, από πολιτική πλευρά, υπάρχει σε μεγάλο βαθμό ομοφωνία από όλα τα κόμματα ότι το σχολικό ΜΘ δεν πρέπει να κατανοείται λανθασμένα ως προνόμιο

[1] E. W. Böckenförde, "Die Enstehung des Staats als Vorgang der Säkularisation" (1967), στου: ιδίου, *Staat, Gesellschaft, Freiheit. Studien zur Staatstheorie und zum Verfassungsrecht*, Frankfurt 1976, 60.

της Εκκλησίας, αλλά να αξιολογείται θετικά ως ουσιαστική συμβολή στο κοινό καλό του συνταγματικού δημοκρατικού κράτους.

Η ύπαρξη των φιλελεύθερων, πολυπολιτισμικών και πολυθρησκειακών δημοκρατιών εξαρτάται από το γεγονός ότι η κοινωνική συνύπαρξη των διαφορετικών θρησκευτικών και αγνωστικιστικών κοσμοθεωριών και τρόπων ζωής επιτελείται σε μεγάλο βαθμό απρόσκοπτα. Γι' αυτό και το κράτος επενδύει πολλά στην προώθηση της κατανόησης και της ανοχής της διαφορετικότητας. Αυτός είναι κι ο λόγος που υπάρχει αυξανόμενο ενδιαφέρον αναφορικά με τα θέματα της διαπολιτισμικής και διαθρησκειακής αγωγής σε υψηλό πολιτικό επίπεδο. Τα επεισόδια που σημειώθηκαν από τους Μουσουλμάνους στη Γαλλία, την Ολλανδία, αλλά και τη Γερμανία, απέδειξαν περίτρανα ότι η θρησκεία δεν αποτελεί ιδιωτική υπόθεση. Είναι δημόσια υπόθεση το αν η θρησκεία στηρίζει ή παρεμποδίζει την αλληλοκατανόηση. Έτσι δικαιολογείται και η ύπαρξη του ΜΘ στο δημόσιο σχολείο. Για να το θέσουμε αλλιώς, το ΜΘ μέσα σε ένα πλουραλιστικό περιβάλλον έχει δύο θεμελιώδεις στόχους: αφ' ενός, *μιά υψηλότερη και πιο συνειδητή γνώση της πίστης και της ιδιαίτερης θρησκευτικής παράδοσης καθενός* και αφ' ετέρου, *καλύτερη κατανόηση και αξιολόγηση άλλων θρησκευτικών πεποιθήσεων*.

Με αυτές τις εισαγωγικές διαπιστώσεις και παρατηρήσεις δεν φιλοδοξώ να δώσω κάποια οριστική και γενικότερα αποδεκτή επιχειρηματολογία για την αναγκαιότητα της θρησκευτικής αγωγής ή της ύπαρξης του ΜΘ στα σχολεία –κάτι τέτοιο δεν υφίσταται κατά τη γνώμη μου. Επεδίωξα, ωστόσο, να δείξω ότι η «θρησκεία», ως ουσιαστική διάσταση της παιδείας, χρήζει όχι μόνο εθνικού αλλά και ευρωπαϊκού ενδιαφέροντος. Το γεγονός αυτό

αντικατοπτρίζεται και στη συζήτηση που γίνεται αυτόν τον καιρό σε αρκετά κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης αναφορικά με το σχολικό ΜΘ και η οποία δεν αφορά τόσο το αν θα πρέπει να υπάρχει το ΜΘ στα σχολεία όσο με ποιο τρόπο θα ήταν σωστό να οργανωθεί αυτό το μάθημα, έτσι ώστε να είναι περισσότερο αποδοτικό.

1.2. Το ΜΘ στην Ευρώπη. Μερικές παρατηρήσεις.

Γενικός ίσως κανόνας είναι ότι σε όλες σχεδόν τις ευρωπαϊκές χώρες –με την εξαίρεση της Γαλλίας–, το ΜΘ διδάσκεται στα σχολεία, παρά τις επιμέρους διαφορές στην *έκταση* και τον ποικίλλοντα *σχεδιασμό* του. Αν επιχειρήσει κανείς να εξετάσει τις διαφορετικές μορφές οργάνωσης και δη τα διάφορα μοντέλα του ΜΘ στην Ευρώπη, καθίσταται αμέσως σαφές ότι οι διαφορετικές προσεγγίσεις οφείλονται σε ιστορικούς λόγους. Σε αυτή τη διαδικασία διαφοροποίησης του ΜΘ σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν οι συγκεκριμένες ιδιαιτερότητες του κάθε κράτους και οι συναρτήσεις τους. Μεταξύ των παραγόντων που άσκησαν κάποια επίδραση συγκαταλέγονται ο εκάστοτε θρησκευτικός προσανατολισμός, η σχέση πολιτείας και Εκκλησίας (κρατική Εκκλησία, μοντέλο χωρισμού κράτους και Εκκλησίας, ουδετερόθρησκο κράτος), η δομή του εκπαιδευτικού συστήματος (ποσοστό δημόσιων και ιδιωτικών σχολείων)[1], αλλά και οι πολιτικοί συσχετισμοί (συντηρητική, φιλελεύθερη, σοσιαλδημοκρατική ή σοσιαλιστική κυβέρνηση).

---

[1] Πρβλ. το υψηλό ποσοστό ιδιωτικών και ομολογιακών σχολείων, για παράδειγμα, στο Βέλγιο (περισσότερο από 50 %), την Ιρλανδία (περισσότερο από 60 %), την Ολλανδία (περίπου 65 %), την Πορτογαλία (περίπου 10 %), την Ισπανία (περίπου 40 %).

Σε αδρές γραμμές, μπορούμε να διακρίνουμε δύο βασικές στάσεις απέναντι στο ΜΘ:

1. Πρώτον, το ΜΘ *αποτελεί ένα απομεινάρι περασμένων εποχών*, το οποίο στο πλαίσιο ενός θρησκευτικά και κοσμοθεωρητικά ουδέτερου κράτους δεν έχει (πλέον) κανένα λόγο ύπαρξης, ενώ στην καλύτερη περίπτωση μπορεί να προσφέρει μόνο χρήσιμες γνώσεις γενικού και όχι στενά ομολογιακού χαρακτήρα.

2. Για άλλους, το ΜΘ συμβάλλει με ουσιαστικό τρόπο στην *διαμόρφωση ταυτότητας, τον προσωπικό προσανατολισμό και την αλληλοκατανόηση* σε μια εποχή αυξανόμενου πλουραλισμού. Θα επανέλθουμε αργότερα σε αυτά τα επιχειρήματα.

Άκρως διαφωτιστική μπορεί να φανεί μια προσεκτικότερη ματιά στον θρησκευτικό προσανατολισμό των επιμέρους κρατών, καθώς και στη συνεπαγόμενη διαφοροποίηση ως προς τη βαρύτητα του ΜΘ. Συγκεκριμένα, έχει διενεργηθεί εμπειρική έρευνα σε παγκόσμιο επίπεδο σχετικά με τις ώρες που διδάσκεται συνολικά το ΜΘ.

Χώρα	Συνολικός αριθμός ωρών (κατά τη διάρκεια έξι ετών)	Μέσος Όρος χρόνου %
Saudi Arabia	1458	31.0
Yemen	1104	28.2
Qatar	810	15.5
Libyan Arab Jamahiriya	558	14.3
Islamic Republic of Iran	542	13.9
Oman	792	13.8
Iraq	648	13.6
Malaysia	689	12.9
Morocco	660	11.9

Ireland	540	10.9
St. Lucia	585	10.5
Poland	456	10.3
Jordan	513	10.2
Luxembourg	562	10.0
Malta	480	9.9
Kuwait	441	9.7
Palestinian Authority	473	9.5
Kenya	449	9.4
Ghana	500	9.3
United Arab Emirates	405	9.1
Bahrain	438	9.0
Norway	332	8.7
Bavaria / Germany	420	8.5
Syrian Arab Republic	384	8.3
Austria	380	8.2
Egypt	459	8.1
Indonesia	298	7.8
Belgium (French Community)	360	6.9
Bolivia	360	6.7
Mauretania	*	6.5
Namibia	364	6.5
Chile	342	6.5
Finland	228	6.1
Panama	288	5.9
Tunesia	285	5.8
United Republic of Tansania	271	5.6
Algeria	270	5.6
Denmark	240	5.6
United Kingdom	243	5.0
Brazil	240	5.0
Iceland	209	5.0
Ελλάδα	*210*	*4.8*

Romania	170	4.3
Lithuania	143	3.8
Democratic Republic of Kongo	*	3.4
Mauritius	195	3.4
Spain (Valencia)	158	3.3
Sweden	148	3.3
Turkey	144	3.3
Canada (Quebec)	144	2.9
Rwanda	108	2.7
Burundi	123	2.5
Grenada	114	2.4
Slovakia	59	1.4
Dominican Republic	63	1.3
Μέσος όρος	*388,4*	*8.1*
Τυπική απόκλιση	*257,4*	*5.6*

Ο σχετικός πίνακας δείχνει ότι από τα *142 κράτη* που συμμετείχαν στην έρευνα, στα μισά περίπου το ΜΘ έχει υποχρεωτικό χαρακτήρα, δηλαδή σε *73 χώρες*. Σε αυτές τις χώρες, το ΜΘ διδάσκεται τουλάχιστον μία φορά κατά τα πρώτα 9 χρόνια του δημόσιου σχολείου. Σε 54 από αυτές τις χώρες, το μάθημα καταλαμβάνει ένα μέσο αριθμό ωρών, 388,4 διδακτικών ωρών, ή 8,1 % του συνολικού αριθμού διδακτικών ωρών. Στην κορυφή του καταλόγου βρίσκονται οι χώρες που έχουν ένα υψηλό ποσοστό *μουσουλμανικού πληθυσμού*, όπως η Σαουδική Αραβία. Σε αυτή τη χώρα, αναλογεί στο ΜΘ 31 % του συνολικού χρόνου διδασκαλίας ενώ σε οχτώ άλλες –στην πλειοψηφία τους μουσουλμανικές χώρες– ποσοστό 12-15 % του συνολικού χρόνου διδασκαλίας.

Στα κράτη όπου επικρατεί ο *χριστιανικός πληθυσμός* παρατηρείται η τάση να διδάσκεται περισσότερο το ΜΘ

σε κράτη με μεγάλο ποσοστό *Ρωμαιοκαθολικών*, όπως στην περίπτωση της Ιρλανδίας, της Πολωνίας, του Λουξεμβούργου ή της Μάλτας, σε αντίθεση με κράτη όπου επικρατούν οι *Προτεστάντες*, όπως στις σκανδιναβικές χώρες. Ακόμη μικρότερος είναι ο χρόνος που αφιερώνεται στο ΜΘ σε χώρες όπου η πλειοψηφία είναι χριστιανοί *Ορθόδοξοι*, όπως στην Ελλάδα ή τη Ρουμανία. Άραγε αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι στις 'ορθόδοξες' χώρες τη θρησκευτική ανατροφή και αγωγή την αναλαμβάνουν παραδοσιακά και κατά κύριο λόγο η οικογένεια και η Εκκλησία;

Οι ερευνητές ανακάλυψαν με αυτήν την τελευταία έρευνα ότι σε σχέση με 10 χρόνια νωρίτερα, αφιερώνεται πλέον περισσότερος χρόνος διδασκαλίας στο ΜΘ. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η τάση που είχε παρατηρηθεί σε προγενέστερη έρευνα να μειώνεται διαρκώς ο χρόνος διδασκαλίας για το ΜΘ ανεκόπη και μάλιστα αντεστράφη. Παρά το γεγονός ότι η συγκεκριμένη έρευνα φαίνεται να υποστηρίζει μια οιονεί αυξανόμενη βαρύτητα του ΜΘ σε παγκόσμια κλίμακα, δεν συνιστά, ωστόσο, από μόνη της επαρκές επιχείρημα για το θέμα μας, αν δηλαδή πρέπει να διδάσκεται στα σχολεία το ΜΘ.

Για να επανέλθουμε στα ευρωπαϊκά κράτη, μία ακόμη διαφορά θρησκευτικού προσανατολισμού είναι ότι από τη μία πλευρά υπάρχουν άκρως 'θρησκευόμενα' κράτη, όπως η Ρουμανία ή η Πολωνία ενώ από την άλλη, υπάρχουν κράτη τα οποία είναι σε εξαιρετικό βαθμό εκκοσμικευμένα, όπως η Τσεχία, η Ουκρανία ή και τα ομοσπονδιακά κρατίδια της πρώην Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμανίας, όπου μόλις το 25 % του πληθυσμού ανήκει σε κάποια χριστιανική Εκκλησία. Στη Γαλλία, μια χώρα που είναι θρησκευτικά ουδέτερη από το 1905, δεν διδάσκεται καθόλου στα σχολεία το ΜΘ λόγω του αυστηρού διαχωρισμού Εκκλησίας και Πολιτείας, με τον οποίο καταβλήθηκε η

προσπάθεια να περιοριστεί η τεράστια επιρροή της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας στην εκπαίδευση. Κάτι ανάλογο συνέβη στη Σλοβενία και την Αλβανία [χώρες με ρωμαιοκαθολική παλαιότερα επιρροή]. Σε κράτη όπου η επίδραση του προτεσταντισμού είναι μεγάλη, όπως κατά κύριο λόγο στη Σκανδιναβία, παρατηρείται σήμερα πολύ έντονη η τάση το ΜΘ να έχει θρησκειογνωστικό ή θρησκειολογικό χαρακτήρα, ως έκφραση πιθανώς της προτεσταντικής έμφασης στην ελευθερία της συνείδησης[1].

Αν εξετάσει, λοιπόν, κανείς την κατάσταση που ισχύει για το ΜΘ στα ευρωπαϊκά κράτη, μπορεί να καταλήξει στην εξής ευσύνοπτη τυπολογία:

- *ΜΘ με ομολογιακό και υποχρεωτικό χαρακτήρα*. Αυτό ισχύει, π.χ., κατά κανόνα στη Γερμανία (βλ. άρθρο 7 του Συντάγματος· με αίτηση του ενδιαφερόμενου είναι δυνατό να επιλεχθεί, εναλλακτικά προς το ΜΘ, το μάθημα της ηθικής ή της φιλοσοφίας), την Αυστρία ή ακόμη και την Ιταλία (στην Ελλάδα, όπως πληροφορήθηκα, δεν ισχύει πλέον ο δεύτερος χαρακτήρας). Υπεύθυνες για

[1] Ενδιαφέρον προξενεί, επίσης, το γεγονός ότι κράτη με παράδοση κρατικής θρησκείας (όπως η πλειονότητα των σκανδιναβικών κρατών ή ακόμη και η Αγγλία) κλίνουν σήμερα προς ένα μάθημα θρησκειογνωστικού χαρακτήρα. Στην Ιταλία το 93% των παιδιών και των εφήβων παρακολουθεί το ρωμαιοκαθολικό ΜΘ, παρά το γεγονός ότι υποχρεούνται να δηλώσουν σαφώς την προτίμησή τους αυτή. Οι Βάλδιοι, μια προτεσταντική μειονότητα, ακολουθούν για το ΜΘ ένα εξωεκκλησιαστικό σχέδιο. Διεκδικούν για το πλουραλιστικό σχολείο την ύπαρξη του μαθήματος «Οι θρησκείες στην Ιστορία». Το πολωνικό μοντέλο της κατήχησης στο σχολείο συνδέεται στενά με τον έντονο ρωμαιοκαθολικό προσανατολισμό της συγκεκριμένης χώρας. Στην Τσεχία η συμμετοχή στο ρωμαιοκαθολικό (όπως επίσης και στο ευαγγελικό) ΜΘ γίνεται με την ευθύνη μιας δραστήριας μειονότητας γονέων. Οι θρησκευτικές κοινότητες υποχρεούνται να υποβάλλουν αίτηση για το ΜΘ σε κάθε σχολείο ξεχωριστά. Εδώ, όπως επίσης και στην Ουγγαρία, το ΜΘ είναι ένα προαιρετικό κατ' επιλογήν μάθημα.

την κατάρτιση των αναλυτικών προγραμμάτων διδασκαλίας και την επιλογή του διδακτικού προσωπικού είναι οι αναγνωρισμένες από το κράτος θρησκευτικές κοινότητες. Συναφείς με το ΜΘ ειδικότητες στην εκπαίδευση είναι (η κατά περίπτωση ομολογιακά προδιορισμένη Θεολογία), η Θρησκειολογία, η Παιδαγωγική και η Χριστιανική Παιδαγωγική.

- *ΜΘ με ομολογιακό αλλά προαιρετικό χαρακτήρα*. Εδώ κατατάσσονται, λ.χ., η Ισπανία, η Πορτογαλία, το Βέλγιο, το Λουξεμβούργο και η Σλοβακία. Οι μαθητές επιλέγουν από μια ομάδα μαθημάτων μεταξύ του ΜΘ και της ηθικής.
- *ΜΘ με ομολογιακό και υποχρεωτικά προαιρετικό χαρακτήρα*. Εδώ ανήκουν, για παράδειγμα, η Τσεχία, η Ρωσία και η Λεττονία. Σε αυτές τις χώρες, δημιουργείται ιδιαίτερη ειδικότητα για το ΜΘ μόνο έπειτα από αίτηση των γονέων ή των ενδιαφερομένων θρησκευτικών κοινοτήτων.
- *ΜΘ με θρησκειογνωστικό ή θρησκειολογικό και υποχρεωτικό χαρακτήρα*. Η κατηγορία αυτή διακρίνεται, κατά την εκτίμησή μου, σε δύο επιμέρους τύπους:
  - Από τη μία πλευρά, έχουμε το θρησκειογνωστικό ή θρησκειολογικό μάθημα, όπως διδάσκεται στην Αγγλία και την Ουαλία, ή ακόμη και το διαθρησκειακό μάθημα «Θρησκευτικά για όλους» που διδάσκεται στο Αμβούργο[1]. Το εν λόγω μάθημα δεν περιορίζεται στο να είναι απλώς ένα μάθημα σχετικό με τη θρησκεία,

[1] Το μοντέλο αυτό του Αμβούργου συνιστά μία ιδιαιτερότητα στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας: Το ΜΘ διδάσκεται με ευθύνη της Ευαγγελικής Εκκλησίας στην τάξη (μαζί με μουσουλμάνους, βουδιστές, εβραίους, κ.λπ.). Υπάρχει η δυνατότητα απαλλαγής από το μάθημα (η επιλογή ανάμεσα σε ΜΘ και Ηθική είναι δυνατή ήδη από την 9η τάξη).

αλλά στοχεύει στη μετάδοση μιας ουσιαστικής γνώσης για τη θρησκεία, αφορμώμενο και στις δύο περιπτώσεις από την πεποίθηση ότι η θρησκεία συνιστά βασική συνιστώσα της ανθρώπινης ύπαρξης, η οποία μπορεί να κατανοηθεί μέσα από τη γνώση που προσφέρει η αυθεντική συνάντηση και η προς αλλήλους συμπάθεια. Ακόμη και στην περίπτωση κατά την οποία, στο πλαίσιο του μαθήματος, η προσέγγιση των θρησκευτικών παραδόσεων πρέπει να γίνει με αξιολογικά ουδέτερο τρόπο, δεν δίδεται έμφαση στη θρησκεία ως πολιτισμικό αγαθό αλλά ως παράγοντα προσανατολισμού αναφορικά με υπαρξιακά ερωτήματα των μαθητών. Σημαντικό στοιχείο αυτού του μοντέλου μαθήματος, σύμφωνα με το οποίο μαθήτριες και μαθητές με διαφορετικό θρησκευτικό υπόβαθρο (χριστιανοί, μουσουλμάνοι, εβραίοι, βουδιστές, κ.λπ.) διδάσκονται μέσα στην ίδια τάξη, είναι το ερώτημα που αφορά τις θρησκειοθεολογικές προϋποθέσεις, επί τη βάσει των οποίων γίνεται κοινή διδασκαλία. Όσον αφορά τουλάχιστον το μοντέλο του Αμβούργου φαίνεται ότι εδώ η πλουραλιστική θεολογία των θρησκειών (βλ. John Hick κ.ά.) έχει δώσει τις βάσεις, γεγονός όμως που προϋποθέτει μιά κατανόηση της θρησκείας επι τη βάσει κυρίως συγκεκριμένων λειτουργιών.

- Ο δεύτερος τύπος του θρησκειογνωστικού ή θρησκειολογικού μαθήματος ως υποχρεωτικού μαθήματος είναι, αντιθέτως, ένα μάλλον παραδοσιακό ΜΘ. Ως τέτοιο, το μάθημα διδάσκεται στη Ζυρίχη (με τίτλο «Θρησκεία και Πολιτισμός» [1]), όπως επίσης και στη

---

[1] Στο αναλυτικό πρόγραμμα διδασκαλίας υπάρχουν τρεις κατευθύνσεις για το ΜΘ, των οποίων η διάκριση τόσο σε διδακτικό όσο και σε ουσιαστικό επίπεδο μοιάζει ουσιαστική: Είναι η ιστορική-περιγραφική κατεύθυνση, η οποία εξετάζει τις θρησκείες και τα βασικά τους στοιχεία· η κοινωνική-πολιτική προσέγγιση, η οποία ανα-

Δανία, τη Νορβηγία (με τίτλο «Ο χριστιανισμός, οι άλλες θρησκείες και η ηθική διαπαιδαγώγηση») αλλά και στη Σουηδία ή ακόμη και στα δημόσια δημοτικά της Ολλανδίας. Κοινός παρανομαστής όλων αυτών των περιπτώσεων είναι ότι αφορούν μια αποκλειστικά εξωτερική αντιμετώπιση της θρησκείας, μια μάλλον αποστασιοποιημένη δηλαδή εξέταση της θρησκείας και παροχή πληροφοριών περί αυτής. Συναφείς με το μάθημα ειδικότητες είναι εδώ κατά κύριο λόγο οι θρησκειολογικές και οι επιστήμες Αγωγής.

- (Θρησκειογνωστικό ή θρησκειολογικό) ΜΘ, όχι ως αυθύπαρκτη ειδικότητα αλλά ως διάσταση της γενικής παιδείας σε συγκεκριμένα σχολικά μαθήματα (μάθημα γλώσσας, ιστορία, τέχνη) στη Γαλλία[1].

Με ορισμένες παρατηρήσεις ανακεφαλαιωτικού χαρακτήρα, θα κλείσει αυτό το πρώτο μέλος της εισήγησης. Παρά τις διαφορετικές μορφές οργάνωσης του ΜΘ στο εσωτερικό της Ευρώπης, είναι δυνατό να διακρίνουμε ορισμένες κοινές τάσεις, οι οποίες προκύπτουν από τα προγράμματα διδασκαλίας:

φέρεται στη θρησκεία και την κοινωνία, και η υπαρξιακή-κοσμική κατεύθυνση, η οποία αναφέρεται στη θρησκεία και το άτομο.

[1] Αντί της παραπάνω ομαδοποίησης, οι διαφορετικές μορφές του ΜΘ μπορούν να κατηγοριοποιηθούν με τον ακόλουθο τρόπο: α) Το ΜΘ ως εισαγωγή (με κατηχητικό χαρακτήρα) *σε* μία συγκεκριμένη θρησκευτική/ομολογιακή παράδοση· β) το ΜΘ *σχετικά* με τη θρησκεία ως μετάδοση θρησκειογνωστικών στοιχείων· γ) το ΜΘ που προέρχεται *από* τη θρησκεία λαμβάνει σοβαρά υπ' όψη του την ταυτότητα και τα βιώματα των μαθητριών και των μαθητών και τους παρέχει τη δυνατότητα να διαμορφώσουν τη δική τους στάση (να μάθουν από τη θρησκεία). Ή αλλιώς: το ΜΘ σε, σχετικά με και από τη θρησκεία (όπως και το ομολογιακό ΜΘ).

▪ Στην πλειοψηφία των περιπτώσεων γίνεται προσπάθεια να καταρτίζονται προγράμματα με πλουραλιστικό χαρακτήρα, τα οποία λαμβάνουν υπ' όψιν τους τον θρησκευτικό και κοσμοθεωρητικό πλουραλισμό στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες.

▪ Το ΜΘ οφείλει να ευαισθητοποιεί τις μαθήτριες και τους μαθητές αναφορικά με τη θρησκευτική διάσταση της ζωής και του πολιτισμού, και μάλιστα μέσω: α) της μετάδοσης θρησκευτικών γνώσεων και εμπειριών· β) προβληματισμού για ηθικούς κανόνες συμπεριφοράς, οι οποίοι βασίζονται σε θρησκευτικές πεποιθήσεις.

2. Το ΜΘ στη Γερμανία.

2.1. Το ΜΘ, μια ειδικότητα με συνταγματική κατοχύρωση.

Στη Γερμανία δεν υπάρχει κάποια ειδικότητα, η οποία να μπορεί νομικώς να συγκριθεί με το ομολογιακό ΜΘ. Σύμφωνα με το Άρθρο 7, παράγραφος 3 του Συντάγματος, το μάθημα όταν διδάσκεται μπορεί να έχει χαρακτήρα ευαγγελικό, ρωμαιοκαθολικό, μουσουλμανικό, ορθόδοξο ή εβραϊκό. Στο ίδιο σημείο αναφέρεται ότι *«το ΜΘ αποτελεί κανονικό μάθημα των δημόσιων σχολείων με την εξαίρεση των ουδετερόθρησκων σχολείων. Παρά την κρατική εποπτεία, το μάθημα διδάσκεται σε συμφωνία με τις θεμελιώδεις αρχές των θρησκευτικών κοινοτήτων»*.

Τρεις θεμελιώδεις προσδιορισμοί για το ΜΘ διατυπώνονται στο Σύνταγμα:

(1) Το ΜΘ αποτελεί κανονικό μάθημα στα δημόσια σχολεία.

Πιο συγκεκριμένα: Το ΜΘ είναι ένα σχολικό μάθημα για τη διδασκαλία του οποίου στη Στοιχειώδη και Μέση Εκπαίδευση προβλέπονται κατά κανόνα δύο ώρες (εκτός

από τη Γ' και Δ' τάξη της Στοιχειώδους, όπου προβλέπονται τρεις ώρες διδασκαλίας)· επιπλέον, το υποχρεωτικό τούτο μάθημα είναι ισότιμο με τα άλλα σχολικά μαθήματα και λαμβάνεται ισομερώς υπ' όψιν (με εξαίρεση τη Στοιχειώδη Εκπαίδευση) για το εάν θα περάσει ή όχι ο μαθητής την τάξη. Το ΜΘ δεν είναι μάθημα της Εκκλησίας αλλά του κράτους, υπόκειται δε στο σχολικό δίκαιο και την σχολική επίβλεψη. Φορέας είναι το κράτος, που έχει την ευθύνη του οργανωτικού πλαισίου, καθώς και του κόστους. Η επιμέρους, ωστόσο, οργάνωση του μαθήματος δεν επαφίεται στο κράτος. Τουναντίον, το τελευταίο οφείλει να εξασφαλίσει ότι το ΜΘ θα είναι ένα σχολικό μάθημα με την ίδια θέση και μεταχείριση όπως τα άλλα κανονικά μαθήματα.

(2) Το ΜΘ πρέπει να διαμορφώνεται σε συμφωνία με τις βασικές αρχές της αντίστοιχης θρησκευτικής κοινότητας. Τούτο σημαίνει ότι αυτό δεν είναι θρησκειολογικό ούτε διομολογιακό ούτε διαθρησκειακό αλλά ομολογιακό. Ένα διαχριστιανικού χαρακτήρα μάθημα, το οποίο προτείνουν κάποιοι θρησκειοπαιδαγωγοί, κατοχυρώνεται συνταγματικά μόνον εφόσον μία θρησκευτική κοινότητα δηλώνει πως το ΜΘ μιας άλλης θρησκευτικής κοινότητας συμφωνεί ως προς τις βασικές αρχές και θέσεις με τις δικές της. Και τούτο, διότι το ΜΘ –σύμφωνα με την κυρίαρχη αντίληψη της πολιτείας- αναγνωρίζεται από την ομολογιακή ομοιογένεια προγράμματος, διδάσκοντος και διδασκομένων. Μαθητές, πάντως, οι οποίοι ανήκουν σε διαφορετική ή σε καμιά ομολογία έχουν από το 1983 τη δυνατότητα να παρακολουθούν με πλήρη δικαιώματα και υποχρεώσεις το ΜΘ στη Βαυαρία, εφόσον υφίσταται σχετικό αίτημα και άδεια εκκλησιαστική.

(3) Το ΜΘ, όμως, είναι κατ' επιλογήν υποχρεωτικό. Με άλλους λόγους, οι μαθητές έχουν την ευχέρεια να εξαιρε-

θούν και να παρακολουθήσουν αντ' αυτού –και επί τούτου- το μάθημα της Ηθικής. Το ίδιο και οι διδάσκοντες δεν μπορούν να υποχρεωθούν να διδάξουν το θρησκευτικό μάθημα (πρβλ. άρθρο 4 του Συντάγματος).

Το γεγονός ότι το ΜΘ στη Γερμανία έχει -συγκριτικά- μία τόσο ισχυρή θέση αποτελεί κληρονομιά αναγόμενη στην εποχή της Μεταρρυθμίσεως, η οποία εξαρχής έδωσε την αφορμή να συνδεθεί το σχολείο υποχρεωτικά με τη θρησκευτική αγωγή. «Πίσω από τη συγκεκριμένη εξέλιξη βρισκόταν βεβαίως η αντίληψη ότι οι γονείς σε πολλές περιπτώσεις είτε δεν ήθελαν είτε δεν μπορούσαν να αναλάβουν οι ίδιοι τη θρησκευτική αγωγή. Γι' αυτό, όφειλε το σχολείο, δηλαδή η κοινότητα, να αναλάβει –σύμφωνα με τον Λούθηρο- το συγκεκριμένο καθήκον. Εκείνη την εποχή, δεν υπήρχε η σκέψη να οργανωθεί από την ίδια την Εκκλησία το αντίστοιχο ΜΘ. Υπήρχαν βεβαίως κατηχητικές Ομιλίες, αλλά την κύρια ευθύνη την είχε το σχολείο. Αν και δεν προβλέπονταν οι συνέπειες του επελθόντος αργότερα χωρισμού της Εκκλησίας από το Κράτος, μπορεί εντούτοις να διακρίνει κανείς το συνολικότερο ενδιαφέρον της Μεταρρυθμίσεως για τη γενική Παιδεία»[1].

Εν πάση περιπτώσει, το σχολικό ΜΘ κατέχει στη Γερμανία από αιώνες έναν ιδιαίτερο ρόλο, ενώ κατά τον 19ο αιώνα διδασκόταν στη Στοιχειώδη Εκπαίδευση έξι ώρες εβδομαδιαίως. Το Σύνταγμα της Βαϊμάρης του 1919, εκτιμώντας την μέχρι τότε παράδοση, απένειμε στο ΜΘ τη συνταγματική του κατοχύρωση. Η αναθεώρηση του 1949 παραπέμπει σχεδόν κατά λέξη στις προηγούμενες διατάξεις.

[1] Friedrich Schweitzer, «Religiöse Erziehung und Religionsunterricht im internationalen Vergleich», *http://www.rpi-loccum.de,* 2.

Πολύ σπουδαιότερο, ωστόσο, από τις διάφορες νομικές διατάξεις μού φαίνεται το ερώτημα περί της σπουδαιότητας του ΜΘ στο δημόσιο σχολείο. Αυτήν επιθυμώ, στη συνέχεια, περαιτέρω να διευκρινίσω. Για το σκοπό αυτό, παραπέμπω παραδειγματικώς στην κατάσταση που επικρατεί στη Βαυαρία.

2.2. Η σημασία του ομολογιακού ΜΘ στο σχολείο της κοινωνίας της γνώσης με βάση το παράδειγμα της Βαυαρίας.

Στις εποχές των μεγάλων αλλαγών τίθεται συχνά το ερώτημα περί του τί έρχεται. Η μετάβαση στην παγκόσμια κοινωνία της γνώσης, με την ανάγκη για δια βίου εκπαίδευση, αυτοδιαμόρφωση και συνεχή ανανέωση, απαιτεί προφανώς διαφορετικές δεξιότητες από τις εργασιακές διαδικασίες μιας βιομηχανοποιημένης κοινωνίας (που χαρακτηρίζονται από μόνιμη επανάληψη και συνδέονται με συντεταγμένες οδηγίες). Αυτοτέλεια, αυτάρκεια (με την έννοια της ικανότητας να τα βγάζει κανείς πέρα με τον εαυτό του, να αναλαμβάνει την ευθύνη για προσωπικές ενέργειες ή παραχωρήσεις), ομαδικότητα, συναισθηματική ευφυΐα, η ικανότητα να διαχειρίζεται κανείς ίδια και ξένα συναισθήματα, αυτά είναι, σύμφωνα με τον μελλοντολόγο Mathias Horx, τα κύρια γνωρίσματα που οφείλουν να επιδιώξουν όσοι μεγαλώνουν εντός της κοινωνίας της γνώσης. Καθ’ οδόν προς τα εκεί το σχολείο συνιστά έναν νευραλγικό θεσμό, στον οποίο ανατίθενται νέες αρμοδιότητες, εν μέρει δε μέσα από την ολοήμερη απασχόληση, όπως κοινωνική ενεργοποίηση, ορθολογική διαχείριση του ελεύθερου χρόνου ή μέριμνα για τις εργασίες κατ’ οίκον.

Η ομολογία πίστης σε μια αυτοκαθορισμένη και εξατομικευμένη μάθηση παρουσιάζεται εν προκειμένω, και μάλιστα στην περίπτωση της θρησκευτικής διδασκαλίας, τρόπον τινά υποβολιμαία.

Κάποιοι συμπεραίνουν από αυτό ότι ο χρόνος του ΜΘ θα έπρεπε να αξιοποιείται όχι με την έννοια μιας εισαγωγής σε συγκεκριμένη ομολογιακή παράδοση, αλλά μάλλον υπέρ ενός θεωρητικού μαθήματος περί θρησκείας, ή ενός διαθρησκειακού μαθήματος, όπως εν μέρει συμβαίνει στην Ελβετία, στις Σκανδιναβικές χώρες ή την Βρετανία. Στοιχειώδης εισαγωγή στη θρησκεία σημαίνει τότε, να φέρνει κανείς τους μαθητές σε επαφή με τη δυναμική της ελπίδας και του προσανατολισμού των διαφόρων θρησκείων, στο οποίο οι ίδιοι δια του προσωπικού τους αυτοκαθορισμού θα έπρεπε να λάβουν θέση.

Άλλοι πάλι επιχειρηματολογούν σ' αυτή τη συνάφεια εντελώς αντίθετα: Παραπέμπουν ειδικότερα στην τεράστια ανάγκη προσωπικού προσανατολισμού (βίου) στο πλαίσιο μιας υψηλού επιπέδου πολυποικιλότητας, εντός της οποίας το ομολογιακό ΜΘ συμβάλλει κατά τρόπο αναντικατάστατο στην προσωπική αυτοεπιβεβαίωση.

Για να γίνω εδώ πιο συγκεκριμένος, τάσσομαι προσωπικά μέ την τελευταία άποψη, τούτο δέ πρόκειται να γίνεται σαφέστερο κι εν συνεχεία. Το ερώτημα που οφείλουμε τώρα πρωτίστως να απαντήσουμε είναι αυτό του σκοπού και της σημασίας ενός τέτοιου μαθήματος για το σχολείο του αύριο.

2.2.1. Το ΜΘ στο σχολείο του αύριο έχει την ανάγκη ενός δεσμευτικού προσανατολισμού.

Στο χώρο της Ευαγγελικής-Λουθηρανικής Εκκλησίας της Βαυαρίας υπάρχει, εδώ και σαράντα σχεδόν χρόνια,

ένα θεμελιακό για τον χαρακτήρα του ΜΘ στο δημόσιο σχολείο κείμενο, το οποίο με επαρκή θεμελίωση αποσαφηνίζει την ιδιαιτερότητα και την αυτοτέλεια του αντικειμένου τόσο εντός του σχολείου όσο και προς τα έξω. Στο κείμενο αυτό δίνονται κατευθυντήριες αρχές για το ΜΘ, οι οποίες ισχύουν για όλα τα είδη και τις βαθμίδες σχολείων. Οι παραπάνω αρχές πρωτοδιατυπώθηκαν το 1970 (υπό τον τίτλο «Γενικός σκοπός του ΜΘ»). Το 2004 το κείμενο υπέστη νέα επεξεργασία και προσαρμόστηκε στο σήμερα. Οι αρχές αυτές αποτελούν τη βάση για κάθε σχέδιο διδασκαλίας. Το σχετικό κείμενο έχει ως εξής:

Κατευθυντήριες Αρχές για το ΜΘ στη Βαυαρία (2004)[1]

1. Το Ευαγγελικό ΜΘ έχει την ευθύνη, στο πλαίσιο των λοιπών σχολικών μαθημάτων, να υπηρετεί τη βαθύτερη γνωριμία των μαθητών με τη χριστιανική παράδοση στο σύγχρονο κόσμο. Με το ΜΘ αναλαμβάνει η Εκκλησία την ευθύνη της όσον αφορά την Εκπαίδευση σε μία πλουραλιστική κοινωνία και μάλιστα στο χώρο του σχολείου. Τούτο το επιτελεί με ομολογιακή σαφήνεια και οικουμενική ευρύτητα. Το ΜΘ πραγματοποιείται εντός των σχολικών συνθηκών και όρων, και την ευθύνη γι' αυτό έχουν η Εκκλησία και η Πολιτεία από κοινού.

2. Από την ανωτέρω ευθύνη απορρέουν οι εξής σκοποί:

α) Το ΜΘ πληροφορεί και παρέχει ορθό προσανατολισμό όσον αφορά τη χριστιανική παράδοση και τις εβραϊκές της ρίζες· όσον αφορά την Εκκλησία εντός της Ιστορίας και του παρόντος, όσον αφορά τις σχέσεις των χριστιανών

[1] Οι αρχές αυτές εξαρτώνται από τον διατυπωθέντα το 1970 «Γενικό σκοπό του Ευαγγελικού ΜΘ» και αποτελούν συνέχειά του κατά τρόπο κριτικό κι εποικοδομητικό μαζί.

με τις άλλες ομολογίες και θρησκείες, αλλά κι όσον αφορά φιλοσοφικές κι εξωχριστιανικές ερμηνείες περί του ανθρώπου και του κόσμου. Θέλει να προσφέρει στους μαθητές τη δυνατότητα να έχουν μία βιωματική επαφή με τη βιβλική παράδοση.

β) Το ΜΘ διατυπώνει ερωτήσεις και προκλήσεις του καιρού μας, οι οποίες ενθαρρύνουν τους μαθητές σε μία δημιουργική αντιπαράθεση με τη χριστιανική πίστη και πράξη, ώστε να αναπτύξουν οι ίδιοι μέσα από το Ευαγγέλιο προοπτικές για τον προσωπικό τους προσανατολισμό. Εξαιρετικής σπουδαιότητος είναι εδώ η προτροπή να προσέξει κανείς, μέσα από τις σχετικές διδακτικές διαδικασίες, να σεβαστεί την θρησκευτική ανάπτυξη και την κοινωνικοποίηση των μαθητών.

γ) Το ΜΘ προάγει την ανεξαρτησία των μαθητών· επιδιώκει να τους οδηγήσει σε μία προσεκτική και πλήρη υπευθυνότητος ενώπιον του Θεού σχέση με τον άνθρωπο και τον κόσμο. Τους προσφέρει, στο πλαίσιο των σχολικών δυνατοτήτων, βοήθεια και αληθινά εφόδια ζωής. Στο πνεύμα τούτο τους βοηθεί να βρουν εντός του σχολικού περιβάλλοντος χώρο για σιωπή και γιορτή, για προσευχή και λατρεία. Το ΜΘ –χάρη στο χριστιανικό πρότυπο ανθρώπου το οποίο προβάλλει– υποστηρίζει την κοινωνική και επικοινωνιακή διαδικασία μάθησης· προάγει την ανεκτικότητα και την μετάβαση στη θέση του άλλου.

δ) Το ΜΘ εκφράζει το βιβλικό μήνυμα όχι μόνον ως ιστορικό δεδομένο, αλλά θέλει ταυτόχρονα να είναι ανοιχτό στην προσωπική πρόσκληση του Θεού προς τον άνθρωπο. Επιδιώκει να βοηθήσει τους μαθητές, προσφέροντάς τους προσβάσεις στην πίστη, αλλά και να τους ενισχύει να προσδιορίσουν τη δική τους θέση στη χριστιανική κοινότητα. Οι μαθητές ενθαρρύνονται να ξεπεράσουν την καταθλιπτική

καθημερινή εμπειρική πραγματικότητα, επιλέγοντας μία ζωή που λαμβάνει νόημα ελπίδος από τη χριστιανική πίστη.
3. Το ΜΘ διαμορφώνεται σήμερα μετά από μία ποικιλία θεωρήσεων και μεθόδων. Αποστολή του είναι να ανταποκρίνεται σε μία πολυδιάστατη διδασκαλία και μάθηση. Σε ένα περιβάλλον όπου συνδυάζεται η εμπειρία της πραγματικότητας με την εξήγηση της πίστεως, διδάσκοντες και διδασκόμενοι συναντώνται κατά το μάθημα ως πρόσωπα με την Ιστορία που αγγίζει τον καθένα με το δικό του τρόπο. Έτσι το ΜΘ, καθιστώντας γεγονός την εμπιστοσύνη προς το Θεό, εμπεριέχει την κατάφαση των ανθρωπίνων ορίων κάθε διαδικασίας μάθησης ή διδασκαλίας, καθώς και τη δυνατότητα να ξεκινά κανείς και πάλι από την αρχή.

Στα επόμενα θα ήθελα να σχολιάσω τις αρχές αυτές και να δείξω τη σημασία τους για το σχολείο όχι μόνο της Βαυαρίας, επειδή θεωρώ ότι το περιεχόμενο τους μπορεί να χρησιμοποιηθεί και σε διαφορετική συνάφεια.

2.2.2. Το ΜΘ κατέχει μια κριτική λειτουργία: Μόρφωση σημαίνει πολύ περισσότερα από το «όλα όσα πρέπει κανείς να γνωρίζει».

Το εισαγωγικό μέρος των «Κατευθυντήριων Αρχών του ΜΘ στη Βαυαρία», όπως αυτές διατυπώνονται στο προαναφερθέν κείμενο, περιέχει προγραμματικές θέσεις για τον αυτοκαθορισμό του ΜΘ. Μεταξύ άλλων, σημειώνεται: «Με το ΜΘ αναλαμβάνει η Εκκλησία την ευθύνη της όσον αφορά την Εκπαίδευση σε μία πλουραλιστική κοινωνία και μάλιστα στο χώρο του Σχολείου».

Δύο πράγματα έρχονται εδώ στο φώς: α) Το ΜΘ δεν κατανοείται επ' ουδενί ως προέκταση της Εκκλησίας στο σχολείο· β) Δίνεται μια κριτική-παραγωγική διάσταση

στην τόσο εκτραπείσα αντιπαράθεση περί εκπαιδεύσεως, όπου εν μέρει παρουσιάζονται τελείως διαφορετικές έννοιες περί εκπαιδεύσεως και μορφώσεως.

Στην κοινωνία της γνώσης η θεωρητική διάσταση συνιστά την κυριότερη συνισταμένη. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο σήμερα ο μορφωμένος άνθρωπος παρουσιάζεται (όχι μόνο στα διάφορα τηλεπαιχνίδια) ως κινητή εγκυκλοπαίδεια, η οποία ενημερώνεται διαρκώς με τη διαδικασία της δια βίου μαθήσεως. Συνιστά κι αυτό, βεβαίως, ένα μοντέλο ανθρώπου, αν και δεν συμβαδίζει με την ιουδαιοχριστιανική παράδοση.

Αντίθετα, το μοντέλο που ανάγεται στην τελευταία κρύβει μέσα του κάτι πολύ πιό σπουδαίο: τον χαρακτήρα του ανθρωπίνου προσώπου, που βρίσκει –σύμφωνα με την ιουδαιοχριστιανική κατανόηση– την πραγμάτωσή του στη σχέση με το Θεό και τον πλησίον. Εξαιτίας του παραπάνω υποβάθρου δεν μπορούμε να περιορίσουμε την εκπαίδευση με βάση το κριτήριο της προσανατολισμένης στην κοινωνική χρηστικότητα μόρφωση, η οποία κάνει αισθητή την παρουσία της εκεί όπου γίνεται λόγος για την εκπαίδευση ως το «κεφάλαιο» ή τη «σπουδαιότερη πηγή πλούτου» μας. Το χριστιανικό μορφωτικό ιδεώδες μάς υπενθυμίζει έναντι μιας κατά τα παραπάνω λειτουργικοποίησης [μηχανοποίησης] της εκπαίδευσης την «αξία και το αναπαλλοτρίωτο κάθε επιμέρους προσώπου», που θεμελιώνεται στη διδασκαλία του «καθ' ομοίωσιν» και αντιστέκεται σε μία οικονομιστική αντιμετώπιση της μόρφωσης. Όπου γίνεται λόγος για μόρφωση, αναζητείται πάντοτε το καθοδηγητικό ανθρώπινο μοντέλο, ο προορισμός του ανθρώπου.

Σε μια τέτοια συζήτηση, το χριστιανικό μορφωτικό ιδεώδες που βρίσκεται στη βάση του ΜΘ μας έχει ιδιαίτερη συμβολή: Όσο κι αν είναι απαραίτητες οι κερδοφόρες

πληροφορίες, οι αξιολογήσεις και οι δεξιότητες, δεν πρέπει να οδηγούν στον υποβιβασμό του ανθρώπου σε ένα σύνολο απλώς [χρηστικών] λειτουργιών. Όπως, λοιπόν, είναι αδύνατη η μόρφωση δίχως μάθηση, έτσι ασφαλώς και η μάθηση χωρίς μόρφωση εκφυλίζεται νωρίτερα ή αργότερα σε μία μηχανική εκπαίδευση (M. Meyer-Blanck).

Ο προορισμός του ανθρώπου να καταστεί «εικών Θεού», πραγματώθηκε εν Χριστώ (βλ. Β' Κορ. 4,4· Κολ. 1,15). Η μόρφωση, με τη χριστιανική έννοια, αποσκοπεί επομένως στο να αναγνωρίσει καταφατικά ο άνθρωπος το θείο του προορισμό, ο οποίος φανερώθηκε εν Χριστώ Ιησού, ως οδηγό της ζωής του. Ο σκοπός αυτός ποτέ δεν καθίσταται μέρος μιας ελέγξιμης διαδικασίας, ενώ δεν υποτάσσεται σε καμία παιδαγωγική μεθοδολογία. Το γεγονός ότι ο άνθρωπος δια της πίστεως συλλαμβάνει το θείο του προορισμό είναι και θα εξακολουθεί να είναι ενέργεια του αγίου Πνεύματος (βλ. Ρωμ. 8,14· Α' Κορ. 2,10 εξ.). Το αναπαλλοτρίωτο που αναφέραμε προηγουμένως, αφ' ενός, και το συγκεκριμένο του σκοπού, αφ' ετέρου, συνδέονται –από χριστιανική άποψη– αξεχώριστα μεταξύ τους, κατά βάση δε συναντιούνται και σε κάθε άλλη έννοια περί μορφώσεως.

Εκείνος ο οποίος αναγνωρίζει το αναπαλλοτρίωτο του μορφουμένου, που θεμελιώνεται –όπως είπαμε– στο «κατ' εικόνα», δεν θα μετατρέψει ποτέ τον άλλο άνθρωπο ή τους μαθητές του σε αντικείμενα της Παιδαγωγικής, αλλά θα τους βοηθήσει να καταστούν υποκείμενα μορφώσεως, η οποία αποβλέπει σε υπεύθυνη σκέψη και πράξη. Τούτο μας το υπενθυμίζουν και οι προαναφερθείσες «Κατευθυντήριες Αρχές για το ΜΘ στη Βαυαρία», οι οποίες θέλουν να τονίσουν ότι η μετάδοση, η προσωπική αντιμετώπιση και προσοικείωση συνιστούν τις καίριες διδακτικές κατηγορίες κατά τη μορφωτική διαδικασία: «Το Ευαγ-

γελικό ΜΘ έχει την ευθύνη, στο πλαίσιο των λοιπών σχολικών μαθημάτων, να υπηρετεί τη βαθύτερη γνωριμία των μαθητών με τη χριστιανική παράδοση στο σύγχρονο κόσμο».

Η περί μορφώσεως χριστιανική αντίληψη, καθώς και το χριστιανικό μορφωτικό ιδεώδες, υπέρ του οποίου συνηγορεί σαφώς το ομολογιακό ΜΘ, επιτελούν ακόμη και για το αυριανό σχολείο μία κριτική λειτουργία: Στρέφονται ενάντια σε μία ομολογιακή εκκοσμίκευση. Με άλλους λόγους, η διαχρονική σημασία του ΜΘ στο δημόσιο σχολείο έγκειται στο γεγονός ότι το μάθημα θέτει τα θεμελιώδη ζητήματα για τον ρόλο και τον αυτοπροσδιορισμό του ανθρώπου στον κόσμο. Εάν το ΜΘ αποκλειόταν από το σχολείο, θα εύρισκε τελικά χώρο σε αυτό, αναγκαστικά, μία εκκοσμικευτική αντίληψη περί κόσμου και ανθρώπου, καθώς κι ένας νέος, εκκοσμικευμένος, «κονφεσσιοναλισμός».

2.2.3. Το ΜΘ συνηγορεί υπέρ της βιβλικής παραδόσεως σε μία εποχή πολιτισμικής αμνησίας.

Η χριστιανική μόρφωση, καθώς μόλις προαναφέραμε, έχει αναλάβει έκπαλαι έναν μεσολαβητικό ρόλο ανάμεσα στην παράδοση και τη γλώσσα, και μάλιστα με αφορμή την κριτική αντιμετώπιση της ιουδαιοχριστιανικής παραδόσεως, δεδομένης μάλιστα της κατανοήσεως της ΑΓ ως «πηγής» της χριστιανικής πίστεως. Γι' αυτό στο προαναφερθέν κείμενο των «Κατευθυντήριων Αρχών» τονίζεται με νόημα ότι: «Το ΜΘ πληροφορεί και παρέχει ορθό προσανατολισμό όσον αφορά τη χριστιανική παράδοση και τις εβραϊκές τις ρίζες, την Εκκλησία στην Ιστορία και στο σήμερα…».

Εδώ διακρίνει κανείς μία από τις σπουδαιότερες ευθύνες και προκλήσεις του ΜΘ στο σχολείο του αύριο, επειδή η ΑΓ ακριβώς, για κάποιους «το βιβλίο των βιβλίων», κατέστη ένα από τα πλέον απειλούμενα σήμερα στοιχεία του πολιτισμού μας, καθώς δικαίως υπογράμμισε ο λατινιστής Manfred Fuhrmann (από το Πανεπιστήμιο της Konstanz) σε ένα κείμενο περί μορφώσεως και ευρωπαϊκής πολιτιστικής ταυτότητας. Η τελευταία διαπίστωση επιβεβαιώνεται μάλιστα και από πιό πρόσφατες εμπειρικές έρευνες[1].

Έτσι μια δημοσκόπηση που διενήργησε το Ινστιτούτο δημοσκόπησης Allensbach για την οικείωση του γερμανικού πληθυσμού πάνω από 16 ετών με τα βιβλικά αναγνώσματα (τέλος του 2005) έδειξε «ότι το επίπεδο ακριβούς γνώσεως της Βίβλου από τις νεότερες γενιές υπολείπεται πολύ από το μέσο όρο του γενικού πληθυσμού»[2]. Συνολικά το 70% του γενικού πληθυσμού γνώριζε λ.χ. τι εννοείτο υπό τους όρους «Μυστικός Δείπνος», ενώ από τους κάτω των 30 ετών μόνο το 57%. Την αφήγηση του «Ασώτου υιού» (Λουκ. 15, 11-32), την σπουδαιότερη ίσως παραβολή που εκφράζει την περί Θεού χριστιανική αντίληψη, γνωρίζει πάλι μόνο το 37% των νέων. Υπάρχουν ακόμη μόνο λίγα κείμενα, όπως η ιστορία της Γεννήσεως, τα οποία είναι σε όλες σχεδόν τις γενιές γνωστά. Η εξέλιξη αυτή οφείλεται, κατά κύριο λόγο, στο γεγονός ότι η νέα γενιά εκτός από μία «πολύ ισχνή μειονότητα του 7% πε-

---

[1] Πρβλ. Manfred Fuhrmann, *Bildung. Europas kulturelle Identität*, Stuttgart 2002, 90 εξ.

[2] Institut für Demoskopie Allensbach, «Geschichten aus der Bibel-Die Weihnachtsgeschichte kennen jung und alt, aber viele Geschichten aus der Bibel sind der Jüngeren inzwischen unbekannt», στο: *Allensbacher Berichte* 20, 2005, 2 εξ.

ρίπου» έχει διακόψει την επαφή της με την παράδοση των βιβλικών αναγνωσμάτων.

Η τελευταία πάντως εξήγηση από μόνη της οπωσδήποτε δεν επαρκεί. Πολύ περισσότερο καταδεικνύεται από διάφορες θρησκειοπαιδαγωγικές μελέτες πάνω στο θέμα «Μαθητές και Αγία Γραφή» ότι η βαθύτερη αιτία για την άγνοια της Βίβλου από πολλούς μαθητές βρίσκεται κυρίως στο γεγονός ότι η Γραφή έχει καταντήσει για τους πιο πολλούς ένα ξένο προς την άμεση εμπειρία βιβλίο, χωρίς κάποια συνάφεια με τη λοιπή καθημερινότητα.[1] Επειδή η Γραφή για αρκετούς, προφανώς, εντάσσεται στην κατηγορία απλώς ενός *βιβλίου που σχετίζεται με το σχολικό μάθημα* και κατανοείται λιγότερο από την πλευρά της ποιότητος που αντιστοιχεί σε ένα βιβλίο ζωής, τα πιο καίρια κείμενα της βιβλικής παράδοσης περιπίπτουν γρήγορα στη λήθη, ακόμη κι αν διδάσκονται με ειδική αναφορά στο ΜΘ.

Το αποτέλεσμα των παραπάνω παρατηρήσεων μάς οδηγεί σε δύο υποχρεώσεις σχετικά με το ΜΘ:

(1) Πρώτον, οφείλουμε να διαφυλάξουμε κατά τρόπο τελείως ουσιαστικό τη βεβαιότητα της βιβλικής παραδόσεως ως απαραίτητης προϋποθέσεως για την κατανόηση, τη μετοχή και τη διατήρηση του πολιτισμού μας. Και τούτο όχι μόνο σε συνάρτηση με την τέχνη και τη λογοτεχνία μας, αλλά και με τη συναίσθηση της κοινωνικής ευθύνης για τους αδυνάτους και τους λιγότερο προνομιούχους, συνείδηση η οποία εντείνεται στο έπακρο μέσα από την βιβλική παράδοση.

---

[1] Πρβλ. Martin Bröking-Bortfeld, *Schüler und der Bibel. Eine empirische Untersuchung religiöser Orientierungen. Die Bedeutung der Bibel für 13-bis 16-jährige Schüler*, Aachen 1984· Horst Klaus Berg, *Grundriss der Bibeldidaktik. Konzepte, Modelle, Methoden*, München / Stuttgart 1993, 18.

Το πόσο σπουδαία είναι η άποψη αυτή το αντιλαμβάνεται κανείς εδώ και κάποια χρόνια ακόμη και στο λαϊκό κράτος της Γαλλίας, όπου ως γνωστόν δεν προσφέρεται κανένα ΜΘ στα δημόσια σχολεία. Μια συζήτηση που ξεκίνησε, λοιπόν, εκεί από τον συγγραφέα Regis Debray οδήγησε στο να εισαχθούν τουλάχιστον σε κάποιες τάξεις Γυμνασίου και Λυκείου στοιχεία θρησκειογνωσίας ενταγμένα στα μαθήματα της Ιστορίας, της γλώσσας και της Φιλοσοφίας («culture religieuse»). Κι αυτό, με σκοπό να διευκολυνθούν οι οσημέραι και πιο αδαείς περί τα θρησκευτικά μαθητές να κατανοούν στοιχειωδώς τόσο την βιβλική παράδοση όσο και τις αντίστοιχες μη χριστιανικές. Το τελευταίο αποτελεί, άλλωστε, μία θεμελιώδη γνωσιολογική προϋπόθεση για τη συμμετοχή στην (κοινή) πολιτιστική κληρονομιά και για τη διαμόρφωση κλίματος ειρηνικής συμβίωσης χωρίς προκαταλήψεις σε μια κοινωνία πολυπολιτισμική. Ορθά επεσήμαινε, λοιπόν, το κείμενο Αρχών για το Ευαγγελικό ΜΘ ήδη από τη δεκαετία του '70 την ανάγκη να τονισθεί τόσο η *οικείωση* με τη χριστιανική (δυτική) πολιτιστική παράδοση όσο και το *άνοιγμα* εν πνεύματι διαλόγου προς άλλες θρησκείες και κοσμοθεωρήσεις.

(2) Εκτός από την πιστότητα στη βιβλική παράδοση, το ΜΘ έχει επιπλέον τη διδακτική υποχρέωση να καθιστά τους μαθητές ικανούς να ανακαλύπτουν με τον δικό τους προσωπικό τρόπο την Βίβλο και να την κάνουν τρόπο ζωής τους. Η υποχρέωση αυτή απαιτεί να συνειδητοποιήσουμε κάτι βασικό: Επειδή η συνάντηση με την βιβλική παράδοση –έστω και με τις κατά τόπους διαφοροποιήσεις της– είναι συν τω χρόνω, για πολλούς μαθητές και μαθήτριες, μία πρώτη συνάντηση με το «ξένο», προστίθεται στο ΜΘ εντονότερα η υποχρέωση να αποδώσει από πλευ-

ράς θρησκειοδιδακτικής τα πιο στοιχειώδη και ουσιαστικά, και συγκεκριμένα:

α) Να καταστήσει σαφές μέσα από τον πλούτο της βιβλικής παραδόσεως τι είναι πράγματι το στοιχειώδες και ουσιαστικό· και

β) Να αναζητήσει τα στοιχειώδη εκείνα ερωτήματα μέσα από τη ζωή, τα οποία μπορούν οι μαθητές να θέσουν στην παράδοση της Βίβλου. Να επεξεργασθεί νέες βιβλιοδιδακτικές προτάσεις, οι οποίες, με τη σειρά τους, μπορούν να προσφέρουν νέα βοηθητικά μέσα και σπουδαίες αφορμές για να προχωρήσουμε πιο πέρα. Έτσι λ.χ. προσφέρει σήμερα ο Jugo Baldermann με τις εργασίες του για τις γλωσσικές μορφές της Βίβλου, ιδίως σε ό,τι αφορά τους Ψαλμούς, ένα πολύτιμο εργαλείο για την διδασκαλία στο Δημοτικό. Ομοίως, και ο Gerd Theißen, ο οποίος, μέσα από την «Ανοικτή διδακτική της Βίβλου» και τα δύο θεμελιώδη αξιώματα που εντοπίζει εκεί και τα οποία προσδιορίζουν τη χριστιανική πίστη (ήτοι την μονοθεΐα και την περί Σωτήρος διδασκαλία), επισημαίνει δεκατέσσερα βιβλικά θέματα-μοτίβα, από αυτό της Δημιουργίας μέχρι εκείνο της δικαίωσης· στα μοτίβα αυτά αντιστοιχούν συγκεκριμένα μοτίβα βίου, γεγονός που συνεπάγεται ότι θεμελιώδη βιβλικά ζητήματα ανταποκρίνονται άμεσα στα στοιχειώδη και θεμελιώδη ζητήματα της ζωής[1].

2.2.4. Το ΜΘ μεταδίδει αντιλήψεις συνειδητού πρακτικού προσανατολισμού.

Αν αποτιμηθεί η συμβολή του ΜΘ στην περιοχή της σχολικής εκπαίδευσης από πολιτική άποψη και ειδικά

[1] Βλ. G. Theißen, *Zur Bibel motivieren. Aufgaben, Inhalte und Methoden einer offenen Bibeldidaktik*, Gütersloh 2003.

με ευρωπαϊκά κριτήρια, τότε πρέπει κανείς να υποδείξει, πλάι στην διαφωτιστική-πληροφοριακή λειτουργία, προ πάντων την ηθική-εκπολιτιστική διάσταση της θρησκευτικής εκπαίδευσης, που συνδέεται συνήθως με τις έννοιες-κλειδιά: «μετάδοση αξιών» ή «αγωγή αξιών». Διότι, μεταξύ άλλων, συγκρούσεις και βιαιότητες με θρησκευτικό κίνητρο κατέστησαν σαφή δύο πράγματα:

α. Ότι η θρησκεία δεν είναι απλά μια ιδιωτική υπόθεση, αφού αφορά οπωσδήποτε στο δημόσιο συμφέρον το εάν η θρησκεία συμβάλλει στην ειρηνική συνύπαρξη ή όχι.

β. Ότι το κοσμικό κράτος έχει συνειδητοποιήσει πως η ελεύθερα διαμορφωμένη τάξη αξιών δε στέκεται μόνη της. Η τάξη αξιών, ακόμη κι αυτή του Συντάγματος, είναι πλήρης προϋποθέσεων κι αυτό έχει να κάνει και με τη θρησκεία, και μάλιστα τη χριστιανική. Οι θρησκευτικές πεποιθήσεις είναι σημαντικές για τον προσωπικό προσανατολισμό συμπεριφοράς, αλλά βέβαια και για τη διαμόρφωση μιας λειτουργικής κοινής ζωής.

Αν οι πολιτικοί, όπως άλλωστε και πολλοί γονείς, αναμένουν πρωτίστως από το ΜΘ έναν προσανατολισμό του στοχασμού και της πράξης προς την κοινή ωφέλεια, τότε στο κύριο ερώτημα για τη θεμελίωση της ηθικής αντιστοιχεί η διαμόρφωση του θρησκευτικού μαθήματος με τον προσήκοντα σκοπό. Ένα ΜΘ που θέλει να διαμορφώσει τον χαρακτήρα και να προσανατολίσει τη συμπεριφορά πολύ δύσκολα –νομίζω– μπορεί να διδαχθεί με τη μορφή ενός ουδέτερου, θρησκειογνωστικού ή θρησκειολογικού μαθήματος, διότι η απλή μετάδοση γνωστικού υλικού πολύ απέχει από του να διαμορφώνει χαρακτήρες. Αυτοί διαμορφώνονται μόνον όπου δίνεται θεμελιωδώς η δυνατότητα για θρησκευτική εμπειρία, πράγμα που καθιστά απαραίτητο το στοιχείο της δεσμευτικότητας, με την

έννοια του ομολογιακά οριοθετημένου διδακτικού υλικού και του διδασκάλου. Επίσης, κι από πλευράς εξελικτικής ψυχολογίας, είναι γνωστό ότι ο άνθρωπος αναπτύσσεται μόνον επί τη βάσει συγκεκριμένων περιεχομένων, αλλά κι ότι η ψυχική δόμηση ή διαμόρφωση επιτυγχάνεται μόνο επί τη βάσει συγκεκριμένου υλικού.

Κάθε «πρέπει», κάθε οργάνωση αξιών βασίζεται στην πίστη, «όχι μόνο στην επιστήμη, που μας λέει μόνο τι υπάρχει, αλλά όχι τι πρέπει να υπάρχει»[1]. Στις ιστορικές εμπειρίες ανήκει και η γνώση ότι, όποτε το κράτος παίρνει το ίδιο στα χέρια του τον καθορισμό του ηθικά επιβεβλημένου, τότε αυτό το επιβεβλημένο μετατρέπεται γρήγορα σε παίγνιο ανάμεσα στα εναλλασσόμενα συμφέροντα των κομμάτων. Και τούτο ανεξαρτήτως του γεγονότος ότι ένα υπαγορευόμενο άμεσα από το κράτος μάθημα Ηθικής, με την έννοια ενός υποχρεωτικού μαθήματος για όλους, διατρέχει τον κίνδυνο να παραβιάσει την ελευθερία πίστεως και συνειδήσεως των πολιτών του, όπως μας έδειξε η διαμάχη για το LER [= Lehrengestaltung-Ethik-Religionskunde][2] στο Βραδεμβούργο και η σύγχρονη πρωτοβουλία Pro Reli [= Pro Religion][3] στο Βερολίνο. Ήδη, για τον ίδιο λόγο, αποκτά το ομολογιακό ΜΘ, ως κατ' επιλογήν υποχρεωτικό στο δημόσιο σχολείο, μια μονιμότερη αξιοπιστία.

Εδώ, όμως, υπάρχει και μια άλλη πλευρά: Εκτός από το πρόβλημα της θεμελίωσης της Ηθικής, τίθεται όχι λιγότερο σοβαρά κι εκείνο του κινήτρου για μια ηθική συμπεριφορά. Υπάρχει, ωστόσο, ουσιώδης διαφορά ανάμεσα σε μια φιλοσοφική συναγωγή ηθικών αρχών συμπεριφο-

---

[1] Πρβλ. W. Franke, *Die Zukunft des Religionsunterrichts*, Leipzig κ.α. 1919, 3.

[2] [(Υπερομολογιακό) μάθημα Ηθικής και Θρησκειολογίας.]

[3] [Πρωτοβουλία για ένα ακραιφνώς ομολογιακό ΜΘ.]

ράς και στην απαραίτητη *βούληση* για την μετατροπή τους σε πράξη. Στο θέμα τούτο, ομολογεί συνήθως κι ο ηθικολόγος, η θρησκεία, ως προς την ικανότητά της για προσανατολισμό βίου, και ειδικά όσον αφορά στο θέμα της δυνάμεως η οποία κινητοποιεί (προσφέρει κίνητρα), είναι ανώτερη από κάθε ηθική, με την προϋπόθεση βεβαίως, ότι τις θρησκευτικές προϋποθέσεις τις *πιστεύει* κανείς *αληθινά*[1].

Το σχολικό ΜΘ είναι, λοιπόν, για το σχολείο και την κοινωνία απαραίτητο, όχι απλώς λόγω της ηθικής του στοχοθεσίας, αλλά προπάντων εξαιτίας αυτής της πίστεως, πάνω στην οποία θεμελιώνονται το ήθος και η ηθική. Η βασική παραδοχή ότι η χριστιανική πίστη δεν θεμελιώνεται σε κάποιες αξίες, αλλ' αντιθέτως οι αξιακές τοποθετήσεις μας είναι εκείνες οι οποίες απορρέουν από την πίστη, έχει μια διαρκή σημασία που εκφράζεται στις παρακάτω κατευθυντήριες αρχές: *«Το ΜΘ διατυπώνει ερωτήσεις και προκλήσεις του καιρού μας, ωθώντας μαθήτριες και μαθητές στην αντιπαράθεση με την χριστιανική πίστη και πράξη, και παρακινώντας τους να αναπτύξουν προοπτικές μέσα από το Ευαγγέλιο για το δικό τους προσωπικό προσανατολισμό»*.

Όσον αφορά ειδικότερα τη συγκεκριμενοποίηση της ηθικής διδασκαλίας στο ΜΘ στο σχολείο, το ερώτημα σχετικὰ μὲ τη σημασία και το βάρος της χριστιανικής πίστεως για έναν αντίστοιχο προσανατολισμό στη ζωή και τη συμπεριφορά θα απαντηθεί στο μέλλον καλύτερα σε περιβάλλον μάθησης που ενώνει σ' έναν κοινό τόπο, όπως συμβαίνει για παράδειγμα στο Πρόγραμμα «Συμπό-

---

[1] Πρβλ. G. Lohmann, «Zehn Thesen zum Verhältnis von Ethik und Religion im Ethikunterricht», στο: K. E. Grözinger/ B. Gladigow/ H. Zinser (επιμ.), *Religion in der schulischen Bildung und Erziehung*, Berlin 1999, 155-167, ενώ για το θέμα ειδικά, 167.

νοια» (Compassion). Το Πρόγραμμα αυτό εγκαινιάσθηκε αρχικά το 1994 στο χώρο των ελεύθερων Ρωμαιοκαθολικών σχολείων. Στοχεύει σε μια «ανάπτυξη κοινωνικά στρατευμένης στάσης, όπως αλληλεγγύη, συνεργασία και επικοινωνία με ανθρώπους, που – για οποιοδήποτε λόγο– χρειάζονται τη βοήθεια άλλων»[1]. Η έννοια «compassion» [συμπόνοια] είναι δανεισμένη από το λεξιλόγιο των αδελφών Κέννεντυ, οι οποίοι «εν όψει των τάσεων αποσάθρωσης της αλληλεγγύης στη βορειοαμερικανική κοινωνία απαιτούσαν μια κοινωνία με «συμπόνοια», όπου η αρωγή και η διάθεση για βοήθεια θα είναι αυτονόητες αστικές αρετές στο πεδίο του κοινωνικού». Από θεολογική πλευρά, το πρόγραμμα έχει την αναφορά του στον ρωμαιοκαθολικό θεολόγο Johann Baptist Metz, ο οποίος «στην ευαισθησία για τον πόνο του άλλου» («συμπόνοια») δεν βλέπει μόνο μια έκφραση της μίμησης του Χριστού, αλλά και την «ιδιαίτερη χριστιανική προίκα» που έρχεται να καταθέσει ο Χριστιανισμός στη χορεία των παγκόσμιων θρησκειών.

Στο πλαίσιο ενός Προγράμματος «Συμπόνοια» επισκέπτονται οι μαθήτριες και οι μαθητές κατά τη διάρκεια ενός σχολικού έτους επί δύο εβδομάδες ένα κοινωνικό ίδρυμα (γηροκομείο, κέντρο προσφύγων, ίδρυμα για αναπήρους, παιδικό σταθμό, νοσοκομείο, άσυλο αστέγων κ.τ.τ.). Η πρακτική αυτή γίνεται αντικείμενο επεξεργασίας στο ειδικό μάθημα πριν και μετά. Η επιστημονική αξιολόγηση έδειξε καθαρά ότι το Πρόγραμμα «Συμπόνοια», στη βάση μιας διδακτικά λογικής σύνδεσης μαθήματος και πρακτικής εξάσκησης, αποτελεί μια πολλά υποσχό-

[1] Lothar Kuld, «Lernfach Compassion. Empfindlichkeit für das Leid der anderen», στο: A. Pithan/ G. Adam/ R. Kollmann (επιμ.), *Handbuch Integrative Religionspädagogik*, Gütersloh 2002, 381.

μενη μορφή κοινωνικού μαθήματος, διότι έχει μακροπρόθεσμη επίδραση. Ή, για να το πούμε αλλιώς: μόνον η δυνατότητα να δοκιμαστεί κανείς ηθικά στην ενεργό πράξη οδηγεί σε μόνιμα ηθικοπαιδαγωγικά αποτελέσματα.

2.2.5. Το ΜΘ προσφέρεται ως εφόδιο ζωής στο βιωματικό περιβάλλον του σχολείου.

Σε ένα πρόσφατο τευχίδιο του Κέντρου Χριστιανικής Παιδαγωγικής (RPZ) στο Heilsbronn για το θέμα του ολοήμερου σχολείου διαβάζουμε: «Όταν οι άνθρωποι περνούν ένα μεγάλο μέρος της ημέρας στο σχολείο, πρέπει το σχολείο να είναι ένας τόπος μέσα στον οποίο θα αισθάνονται και θα ξέρουν ότι είναι αποδεκτοί, ανεξάρτητα από βαθμούς και επιδόσεις. Η σχολική ποιμαντική κατανοείται ως χριστιανική συμβολή για ένα φιλικό προς τον άνθρωπο σχολείο»[1]. Εδώ θίγεται μια όψη του ΜΘ, η οποία είχε βέβαια πάντοτε –αν και σε διαφορετικό βαθμό– για μαθήτριες και μαθητές μια σημασία που δεν μπορεί να παραθεωρηθεί. Στο μέλλον θα γίνει ακόμη πιό σημαντική, με την ανάπτυξη του ολοήμερου προγράμματος, ώστε οι μαθητές με στοχευμένα προγράμματα, όπως ελεύθερου χρόνου, πνευματικές αφορμές ή ακόμη βοήθεια σε καταστάσεις κρίσης, αλλά και με κοινές ευκαιρίες για «σιωπή και γιορτή» (βλ. *Κατευθυντήριες Αρχές)*, να βιώσουν το σχολείο ως κοινότητα, «όπου θα μπορούν να μοιράζονται χαρές και λύπες». Σε τούτο μπορούν να επιτελέσουν τόσο το ΜΘ όσο και οι διδάσκοντες αυτό μια εξαιρετική συμβολή.

Η προσφορά ποιμαντικής εφοδίου ζωής είναι σημαντική, ιδιαίτερα στο χώρο της υποχρεωτικής εκπαίδευ-

[1] Πρβλ. RPZ Heilsbronn (έκδ.), *Mehrwert Ganztagsschule*, χ.χ. [2008].

σης. Κι αυτό, γιατί πολλοί μαθητές υποφέρουν προφανώς από το στιγματισμό τους ως «μαθητών του Υποχρεωτικού», που προκύπτει σε τελική ανάλυση από την κατηγοριοποίηση του υποχρεωτικού Μέσου Σχολείου ως «Σχολείου των υπολειμμάτων». Επιπλέον, ακόμη και σήμερα, ένα μεγάλο ποσοστό δεν έχει καμία σωστή επαγγελματική προοπτική, επειδή ένα ποιοτικό απολυτήριο Λυκείου μοιάζει ανέφικτο. Σ' αυτό το σκηνικό το ΜΘ εξυπηρετεί, πλάι στην εξειδικευμένη εκπαίδευση και τη μετάδοση γενικών παιδευτικών γνώσεων και βασικών δεξιοτήτων, και το έργο της «βοήθειας και κατεύθυνσης στη ζωή», στο πλαίσιο των σχολικών δυνατοτήτων, σε μεγάλο βαθμό.

Πιθανόν να έπρεπε να σκεφτούμε, στη συνάφεια της διαμόρφωσης προσφερομένων μαθημάτων στο ολοήμερο σχολείο, μήπως στη βαθμίδα της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης να εγκαθιδρυόταν μια «ώρα επαφής», όπως στη Βόρεια Ρηνανία-Βεστφαλία, που θα βελτίωνε τη σχέση μεταξύ σχολείου και ενορίας στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, όπου μια τέτοια ώρα θα προσφερόταν σαν αναπλήρωση απέναντι στην κατάργηση της τρίτης ώρας του ΜΘ στην Γ' και Δ' τάξη. Συνήθως, η «ώρα επαφής» προσφέρεται από τον πάστορα της ενορίας. Η συμμετοχή είναι προαιρετική. Θέματα που θίγονται σ' αυτό το μάθημα αφορούν το νεανικό έργο της ενορίας, την Εκκλησία ως εργοδότη, φιλανθρωπικά ή ακόμη και πολιτιστικά προγράμματα της ενορίας (στην περιοχή της μουσικής, της αγωγής και της τέχνης). Πολλοί πάστορες χρησιμοποιούν αυτή την «ώρα επαφής» και για να μιλήσουν με τα παιδιά για επίκαιρα ζητήματα ή προκλήσεις, τον θάνατο ενός στενού συγγενή ή άλλα θέματα, για τα οποία τα παιδιά θα ήθελαν να μοιραστούν τις σκέψεις τους.

Η ανταπόκριση από τη μεριά των μαθητών σ' αυτή την προσφορά της Εκκλησίας είναι σε μεγάλο βαθμό θε-

τική και οι διευθύνσεις των σχολείων στηρίζουν, επίσης, αυτό το έργο. Με τις μέχρι τώρα εμπειρίες καταδεικνύεται ότι, οι «ώρες επαφής» δίνουν μια καλή δυνατότητα να μειωθεί το χάσμα ανάμεσα στη διδασκόμενη και τη βιούμενη θρησκεία[1]. Αυτό θα μπορούσε εκτός από το Δημοτικό να είναι βέβαια και ένα κέρδος και για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

2.2.6. Το Μάθημα των Θρησκευτικών απαντά εκ του Ευαγγελίου στο ερώτημα περί του νοήματος.

Γράφει ο Friedrich Schweitzer στο βιβλίο του *Το δικαίωμα του παιδιού για θρησκεία*: «Ακόμη κι όταν η μόρφωση και η ανατροφή αξιολογούνται μόνον επί τη βάσει της επαγγελματικής επιτυχίας που αποφέρουν στη ζωή, παρόλα αυτά σε πολλούς ανθρώπους γεννιέται παράλληλα η επιθυμία να μην περιορίσουν τη ζωή τους στην επαγγελματική σταδιοδρομία. Στη ζωή δεν υφίσταται μόνον η οικονομική πλευρά, αλλ' είναι πάντοτε πολύ σπουδαίο να βρίσκει κανείς στην πρώτη νόημα».[2] Οι σοβαροί κλυδωνισμοί στις οικονομικές αγορές κατά το τελευταίο διάστημα ανά την υφήλιο υπογραμμίζουν την αλήθεια της προηγουμένης διατυπώσεως, ιδιαιτέρως όταν αναλογίζεται κανείς συγχρόνως τους υπαρξιακούς φόβους και την αγωνία για το μέλλον που γεννά όλη αυτή η κατάσταση.

Γι' αυτό είναι αληθής και η εξής διαπίστωση: Όποιος κάποτε αναγνώρισε ή έστω βίωσε με επώδυνο τρόπο πόσο

---

[1] Chr. Grethlein, *Fachdidaktik Religion. Evangelischer Religionsunterricht in Studium und Praxis*, Göttingen 2005, 124. Πρβλ. σχετικά με το θέμα: Bernd Schröder, *Evangelische Kontaktstunde an Grundschulen. Modell gelingender Nachbarschaft von Schule und Gemeinde*, Neukirchen-Vluyn 2003.

[2] F. Schweitzer, *Das Recht des Kindes auf Religion: Ermutigungen für Eltern und Erzieher*, Gütersloh, 2000, 10.

σπουδαίος είναι ο προσανατολισμός στη ζωή, εκείνος ο οποίος της δίνει νόημα, δεν θα αποκλείσει ποτέ εντελώς τη θρησκευτική μόρφωση στο σχολείο, αν πράγματι νοιάζεται για την επιτυχή ανάπτυξη της προσωπικότητας νέων ανθρώπων. Και τούτο, πολλώ μάλλον, καθ' όσον το να είναι κανείς παιδί δεν έχει να κάνει, στα παιδιά τουλάχιστον, μόνο με το χρήσιμο αλλά προπαντός με ό,τι τα ενθουσιάζει, ό,τι τους προκαλεί θαυμασμό, ό,τι τα καλεί να διατυπώνουν απορίες.

Τα ερωτήματα, μάλιστα, τα οποία εν προκειμένω *θέτουν* τα παιδιά ανήκουν στα μεγάλα ζητήματα της ζωής, με τα οποία παλεύουμε πολλές φορές κι εμείς οι μεγάλοι. Τα πέντε μεγάλα ζητήματα-ερωτήματα, τα οποία, κατά τη σύμφωνη μαρτυρία της παιδικής Φιλοσοφίας και Θεολογίας, διαδραματίζουν ένα σπουδαίο ρόλο κατά την ανάπτυξη των παιδιών, και στα οποία αναλογεί η αντίστοιχη θρησκευτική διάσταση, είναι τα εξής: α) *Ποιος είμαι;* (Είναι το ερώτημα για τον ίδιο τον εαυτό μου). β) *Γιατί πεθαίνουμε;* (Το ερώτημα περί του νοήματος). γ) *Υπάρχει Θεός;* (Το ερώτημα για την έσχατη αιτία των πραγμάτων. δ) *Τι οφείλω να κάνω;* (Το ερώτημα περί του ηθικώς ενεργείν και ορθώς πράττειν). ε) *Γιατί κάποια παιδιά πιστεύουν στον Αλλάχ;* (Το ερώτημα για τη θρησκεία των άλλων).

Για να μπορούν να ανταποκρίνονται σε τέτοια ερωτήματα νέοι άνθρωποι, έχουν ανάγκη από *βοήθεια προσανατολισμού*, κυρίως από έναν χώρο, ώστε να σκεφτούν τα μεγάλα τούτα ζητήματα. Μεταξύ των τελευταίων, μνημονευτέο αυτό του νοήματος της ζωής, κατά τον Bruno Bettelheim «το μεγαλύτερο και συγχρόνως το πιο βαρύ χρέος» στη ζωή ενός ανθρώπου, το οποίο αγγίζει σ' όλο της το βάθος τη δυνατότητα της αυτοπραγμάτωσης, όπως και τη δυνατότητα και τις συνέπειες της αποτυχίας. Μέ

άλλα λόγια, έχει να κάνει με την ίδια τη διαμόρφωση της προσωπικής ταυτότητας.

Η παραπάνω προβληματική, στο πλαίσιο ενός ακραίου κοινωνικού πλουραλισμού (W. Welsch), έχει σήμερα πολύ πιο έντονο χαρακτήρα και θα καθίσταται πιό επιτακτική, όσο η απώλεια της κοινωνικής διαφοροποίησης θα γίνεται περισσότερο ορατή. Υπ' αυτές τις προϋποθέσεις, αποκτά εξαιρετική σπουδαιότητα η διαχρονική προσφορά της δυνατότητος να έχει η ατομική ύπαρξη έναν ασφαλή χώρο άντλησης νοήματος, όπως αυτός περιγράφεται μέσα στο Ευαγγέλιο.

Στην ίδια συνάφεια θα έλεγα ότι συμφωνώ με όσα δηλώνονται σήμερα από την επίσημη Εκκλησία σχετικά με το ΜΘ, ότι δηλαδή σε ένα περιβάλλον εξαιρετικά πλουραλιστικό είναι απολύτως αναγκαίος ο προσδιορισμός συγκεκριμένης ομολογιακής αφετηρίας. Και τούτο, διότι η διατύπωση της ομολογιακής αφετηρίας προσφέρει την αφορμή πραγματικής και ουσιαστικής αντιπαράθεσης θέσεων. Συμβάλλει έτσι στην *διαμόρφωση της ατομικής προσωπικότητας*[1], της οποίας μέρος αποτελεί και η συνείδηση της οικειώσεως, του να ανήκει δηλαδή κανείς κάπου, του να έχει τη δική του πατρίδα-αφετηρία. Είναι αυτό περίπου που τονίζεται στις «Κατευθυντήριες Αρχές για το ΜΘ στη Βαυαρία»· σύμφωνα με αυτές, το ΜΘ δεν δίνει

---

[1] Πρβλ. F. Schweitzer, «Erfahrung-Dialog-Verantwortung: Ru in der Schule für morgen», στο: *KatBl* 119 (1994), 245-250, εδώ 249: «Αν το ΜΘ καλείται να συμβάλλει στη διαμόρφωση της προσωπικότητος, τούτο προϋποθέτει ότι η αξίωση για αλήθεια συνυπονοείται. Οι διδάσκοντες πρέπει να έχουν την ευχέρεια να λαμβάνουν θέση πάνω στην οποία να δίνουν όλο τον εαυτό τους, όχι με την έννοια ενός κατηχητισμού ή ενός προσηλυτισμού, που ούτως ή άλλως πρέπει, για λόγους παιδαγωγικούς και θεολογικούς, να αποκλείεται, αλλά μάλλον προσωπικών και αναγνωρίσιμων πεποιθήσεων».

μόνον «έκφραση στο βιβλικό μήνυμα ως ιστορικό δεδομένο», αλλά ταυτόχρονα θέλει να είναι ανοικτό «στην προσωπική πρόσκληση του Θεού προς τον άνθρωπο», να δημιουργεί «προσβάσεις στην πίστη, βοηθώντας έτσι τους μαθητές», «να προσδιορίσουν τη δική τους θέση στην κοινότητα των χριστιανών». Διότι μόνο μία προσωπικώς προσοικειωθείσα πίστη είναι σε θέση –παρά την όποια πολεμική που δέχεται και είναι αναμενόμενη– να ενθαρρύνει μία ζωή η οποία απορρέει από την εις Χριστόν ελπίδα, παρά «την καταθλιπτική καθημερινή εμπειρική πραγματικότητα».

Εδώ μπορούμε να προσθέσουμε και κάτι ακόμη: Αν το Ευαγγελικό ΜΘ λαμβάνει τη δική του θέση στην ένταση ανάμεσα «στην ομολογιακή σαφήνεια και την οικουμενική κατανόηση», το κάνει διότι μόνο μια ομολογιακή αφετηρία με σταθερότητα και συνέπεια είναι σε θέση να απαιτήσει με έμφαση την ανεκτικότητα, η οποία ούτε τις διαφορές ζητεί να μηδενίσει ούτε η ίδια δείχνει να κρύβεται φοβούμενη την αλήθεια που διεκδικούν οι άλλοι. Το ομολογιακό ΜΘ επιδιώκει –εν όψει μάλιστα ενός ολοένα και πιο πολυθρησκευτικού σχολείου– μία επικοινωνιακή στάση που δεν διστάζει να λαμβάνει θέση σε ένα περιβάλλον θρησκευτικού και κοσμοθεωρητικού προσανατολισμού, ο οποίος μπορεί να διατηρεί τη σταθερότητα σε ένα πεδίο εντάσεων ανάμεσα στη σχετικοκρατία και τον φονταμενταλισμό και στην ικανότητα να διαλέγεται.

3. Το σχολείο στην κοινωνία της γνώσης είναι υποχρεωμένο να ενδιαφέρεται για το ζήτημα της θρησκείας. Θέσεις υπό μορφή συνόψεως των προηγουμένων.

Ακόμη και στο σχολείο του αύριο μπορεί το ΜΘ να προσφέρει την πολύτιμη συμβολή του. Το σχολείο στην κοινωνία της γνώσης δεν είναι δυνατό να παραβλέψει το ερώτημα της θρησκείας, διότι η θρησκεία δεν εξαφανίστηκε λόγω της εκκοσμίκευσης, αλλά προσέλαβε κατά τις τελευταίες δεκαετίες νέα πολιτισμική αξία, ενώ δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι θα συνεχιστεί αυτό και στο μέλλον.[1] Εφ' όσον η θρησκεία αποτελεί και θα εξακολουθεί να αποτελεί μία σημαντική διάσταση του ανθρωπίνου βίου, το ΜΘ έχει τη θέση του στο σχολείο για ένα ολοκληρωμένο μοντέλο ανθρώπου, που αποκλείει την κατανόησή του ως συνόλου επιμέρους χρηστικών λειτουργιών.

Το εάν βεβαίως το σχολείο του μέλλοντος θα παραμένει στα μέχρι τώρα *χριστιανικά* θεμέλια εξαρτάται, σε τελική ανάλυση, και από τη δύναμη της διαλεκτικής η οποία είναι εγγενής στο χριστιανισμό. Τούτη την τελευταία, λοιπόν, οφείλει να διατηρεί το ΜΘ στη βάση ταυτότητας και αλληλοκατανόησης και να την ανανεώνει τόσο στο πλαίσιο ενός ομολογιακού μαθήματος ανοιχτού σε συνεργασίες όσο και στους τομείς υποχρεωτικής διδασκαλίας. Συγχρόνως, οφείλει με κάθε τρόπο να συμμετέχει στην διαμόρφωση της σχολικής ζωής και του σχολικού πολιτισμού.

Στη συνέχεια, θα θέλαμε και πάλι να υπογραμμίσουμε κάποια σημεία της εισηγήσεως, τα οποία συνιστούν θέσεις για τη σχέση θρησκείας και εκπαίδευσης:

α. Η θρησκεία ανήκει κι αυτή στην εκπαίδευση. Η προσωπική όμως πίστη δεν αποτελεί τον πρωταρχικό σκοπό του ΜΘ. Αυτό για το οποίο προετοιμάζει το ΜΘ στο

[1] Πρβλ. Friedrich W. Graf, «10 Thesen zur Religion im 21. Jahrhundert», στο: *Glaube und Religion. Götter, Rituale, Spiritualität: Die Faszination des Übersinnlichen* [= *GEO kompakt*, Nr. 16 (9.2008)], 20.

σχολείο έγκειται στην απόκτηση ικανότητος ερμηνείας κι όχι μετοχής στο γεγονός το θρησκευτικό.

β. Το ΜΘ οφείλει να ακολουθεί τα κριτήρια της παροχής γενικής παιδείας και να διαμορφώνεται, ιδίως στο δημόσιο σχολείο, σύμφωνα με τον γενικότερο μορφωτικό σκοπό του σχολείου. Εδώ είναι αναγκαίο να υπομνησθεί το δικαίωμα του παιδιού στην θρησκεία και την θρησκευτική ανάπτυξη. Από την άλλη πλευρά, το ΜΘ δεν πρέπει να απολέσει τη σχέση του με τον κατ' εξοχήν χώρο εμπειρίας της πίστεως, την Εκκλησία, καθότι η θρησκεία είναι κάτι πολύ περισσότερο από γνώση και κατανόηση, είναι δυνατότητα συμμετοχής.

γ. Η θρησκευτική εκπαίδευση δεν πρέπει να περιοριστεί σε ένα μάθημα απλώς περί θρησκείας, διότι τούτο οδηγεί σε ισοπεδωτική αντιμετώπιση της θρησκείας. Συγχρόνως, όμως, δεν θα έπρεπε να περιοριστεί σε μία εισαγωγή σε ορισμένη θρησκευτική παράδοση, αλλά να βοηθήσει στην καλλιέργεια μιας γλώσσας που να μπορεί να εκφράσει τις διαφορετικές θέσεις. Πρόκειται για την συγκεκριμενοποίηση της θρησκευτικής πεποιθήσεως μακριά από οιοδήποτε σχήμα σχετικοκρατίας ή φονταμενταλισμού. Για το λόγο αυτό, ένα ΜΘ ικανό να σταθεί στον πλουραλισμό και την πρόκληση του μέλλοντος οφείλει να αφομοιώνει πλευρές της σύγχρονης διαχριστιανικής συνεργασίας (χριστιανική Οικουμένη), καθώς και της συναντήσεως σήμερα των χριστιανών με εκπροσώπους άλλων θρησκειών.

δ. Η θρησκευτική εκπαίδευση δεν πρέπει να εννοηθεί εσφαλμένως ως μάθημα Ηθικής ή αξιολογικών αρχών, καθότι η θρησκεία δεν είναι συνώνυμη της Ηθικής. Σύμφωνα με τη χριστιανική αντίληψη των πραγμάτων, οι «αξίες» και οι μορφές χριστιανικού ήθους αποτελούν καρπό της πίστεως στο Θεό.

ε. Το ΜΘ χρειάζεται την αναγνώριση μιας κανονικής ειδικότητος μεταξύ των μαθημάτων, δεν θα έπρεπε ωστόσο να περιοριστεί σε ένα μάθημα δύο ωρών. «Θρησκεία» θα έπρεπε να είναι κάτι που απαντά και σε άλλα αντικείμενα του σχολείου, αφού αυτή αγγίζει πολλές πλευρές της ανθρώπινης ζωής (τέχνη, ιστορία, λογοτεχνία κ.λπ.).

στ. Το ΜΘ οφείλει να είναι ελεύθερη επιλογή. Οι μαθητές πρέπει να έχουν τη δυνατότητα εξαιρέσεως. Ως μέρος όμως του σχολικού προγράμματος και του σκοπού του σχολείου δεν θα έπρεπε αυτό επ' ουδενί να αμφισβητηθεί.

ζ. Το ΜΘ έχει, επομένως, σταθερή αξία, καθώς θέτει θεμελιώδη ερωτήματα για τη θέση και την αυτοσυνειδησία του ανθρώπου επί της γης. Αν το ΜΘ αποκλειστεί από το χώρο του σχολείου, τότε θα επικρατήσει μία εκκοσμικευμένη κατανόηση του ανθρώπου και του κόσμου, θα κάνει δε την είσοδό του στο σχολείο ένας νέος (εκκοσμικευμένος) «κονφεσσιοναλισμός».

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΓΚΥΚΛΙΟΙ - ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

1. ΟΙ ΕΓΚΥΚΛΙΟΙ ΤΟΥ ΥΠ.Ε.Π.Θ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΑΛΛΑΓΗ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΑΠΟ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝ. ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΝΙΑΙΟΣ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΣ ΤΟΜΕΑΣ ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑΣ
ΚΑΙ ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΣΠΟΥΔΩΝ Π/ΘΜΙΑΣ ΚΑΙ Δ/ΘΜΙΑΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΤΜΗΜΑ Γ΄

Αθήνα, 13/6/2002
Αριθ. Πρωτ. 61723/Γ2

ΘΕΜΑ: «Απαλλαγή από το μάθημα των Θρησκευτικών»

Ύστερα από την υποβολή ερωτημάτων σχετικά με το θέμα της απαλλαγής των μαθητών της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης από το μάθημα των θρησκευτικών, την προσευχή και τον εκκλησιασμό, σας κάνουμε γνωστό ότι η απαλλαγή αυτή πρέπει να στηρίζεται σε δήλωση του ίδιου του μαθητή, αν είναι ενήλικος, ή των γονέων του, αν είναι ανήλικος, στην οποία θα αναφέρει ότι δεν είναι Χριστιανός Ορθόδοξος, χωρίς να είναι υποχρεωτική η αναφορά του Θρησκεύματος στο οποίο ανήκει.

Σε περίπτωση απαλλαγής του μαθητή από την παρακολούθηση του μαθήματος των Θρησκευτικών, στη θέση "Θρήσκευμα" στον Απολυτήριο Τίτλο δεν υπάρχει λόγος αναγραφής ενδείξεως.

Ο ΥΦΥΠΟΥΡΓΟΣ
ΝΙΚΟΣ ΓΚΕΣΟΥΛΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝ. ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΝΙΑΙΟΣ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΣ ΤΟΜΕΑΣ ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑΣ ΚΑΙ ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΔΙΕΥΘΎΝΣΕΙΣ ΣΠΟΥΔΩΝ Π/ΘΜΙΑΣ ΚΑΙ Δ/ΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΤΜΗΜΑΤΑ Γ' ΚΑΙ Γ'

Μαρούσι, 10/07/2008
Αριθ. Πρωτ. 91109/Γ2

ΘΕΜΑ: «Ρύθμιση μαθητικών θεμάτων»

1. Σύμφωνα με την παρ. 3 του άρθρου 7 του Π.Δ. 201/98 για την εγγραφή μαθητών στην Α' τάξη του Δημοτικού Σχολείου απαιτείται μεταξύ άλλων και πιστοποιητικό γέννησης Δήμου ή Κοινότητας. Για την εγγραφή μαθητών στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση ισχύουν τα άρθρα 8,9,10 του Π Δ. 104/79.

Η Εθνική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ), λαμβάνοντας υπόψη την εφαρμογή της σύμβασης του Ο.Η.Ε. για τα Δικαιώματα του Παιδιού, επισημαίνει την ανάγκη διευκόλυνσης της εγγραφής των αλλοδαπών μαθητών σε σχολεία της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

Ως εκ τούτου, σας γνωρίζουμε ότι οι αλλοδαποί μαθητές που δεν δύνανται να προσκομίσουν το πιστοποιητικό γέννησης μπορούν να εγγραφούν στα σχολεία με ληξιαρχική πράξη γέννησης.

Επίσης, οι μαθητές οι οποίοι είναι κάτοχοι των ειδικών δελτίων ταυτότητας ομογενών δεν υποχρεούνται να προσκομίζουν άλλη βεβαίωση ή πιστοποιητικό για την απόδειξη των ατομικών τους στοιχείων.

2. Ύστερα από την υποβολή ερωτημάτων σχετικά με το θέμα της απαλλαγής των μαθητών από το μάθημα των Θρησκευτικών, σας κάνουμε γνωστό ότι για την απαλλαγή αυτή απαιτείται υπεύθυνη δήλωση του κηδεμόνα του μαθητή, αν είναι ανήλικος, ή του ιδίου, αν είναι ενήλικος, στην οποία θα αναφέρεται η επιθυμία απαλλαγής, χωρίς να δηλώνεται ο λόγος της συγκεκριμένης επιλογής.

Ο ΕΙΔΙΚΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΟΥΣΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝ. ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΝΙΑΙΟΣ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΣ ΤΟΜΕΑΣ ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑΣ ΚΑΙ ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΔΙΕΥΘΎΝΣΕΙΣ ΣΠΟΥΔΩΝ Π/ΘΜΙΑΣ ΚΑΙ Δ/ΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΤΜΗΜΑΤΑ Γ' ΚΑΙ Γ'

Μαρούσι, 04/08/2008
Αριθ. Πρωτ. 104071/Γ2

ΘΕΜΑ: «Ρύθμιση μαθητικών θεμάτων»

Σε συνέχεια της υπ' αριθμ. 91109/Γ2/10-7-2008 εγκυκλίου μας και προκειμένου να αποσαφηνισθούν τυχόν παρερμηνείες που δημιουργήθηκαν με αφορμή τη διαδικασία απαλλαγής κάποιων μαθητών από το μάθημα των Θρησκευτικών, διευκρινίζονται τα εξής:
α) Το μάθημα των Θρησκευτικών διδάσκεται σε όλες τις σχολικές μονάδες της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, σύμφωνα με τα επίσημα υποχρεωτικά Αναλυτικά και Ωρολόγια Προγράμματα που έχουν καθορισθεί από το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων.
β) Για τους γονείς των ανήλικων μαθητών ή τους ίδιους τους μαθητές, εάν είναι ενήλικοι, που για λόγους συνείδησης δεν επιθυμούν να παρακολουθήσουν το μάθημα των Θρησκευτικών, δεν είναι αναγκαία η αιτιολόγηση της άρνησης στην υπεύθυνη δήλωση που απαιτείται. Διαδικασία άλλωστε που ακολουθείται στη πρωτοβάθμια εκπαίδευση για πάρα πολλά χρόνια.

γ) Η ανωτέρω εγκύκλιος μας εναρμονίζει με τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των ανεξάρτητων αρχών της χώρας μας.

Ο ΕΙΔΙΚΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΟΥΣΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝ. ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΝΙΑΙΟΣ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΣ ΤΟΜΕΑΣ ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑΣ ΚΑΙ ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΣΠΟΥΔΩΝ Π/ΘΜΙΑΣ ΚΑΙ Δ/ΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΤΜΗΜΑΤΑ Γ' ΚΑΙ Γ'

Αθήνα, 26-8-2008
Αριθ. Πρωτ. Φ12/977/109744/Γ1

ΘΕΜΑ: ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΜΑΘΗΤΩΝ

Σας ενημερώνουμε ότι οι μη Ορθόδοξοι μαθητές δηλ. οι αλλόθρησκοι ή ετερόδοξοι, οι οποίοι σύμφωνα με την υπ' αριθμ. 104071/Γ2/4.8.2008 εγκύκλιο του ΥΠ.Ε.Π.Θ απαλλάσσονται από το μάθημα των Θρησκευτικών για λόγους συνείδησης, κατά την ώρα διδασκαλίας του συγκεκριμένου μαθήματος παρακολουθούν υποχρεωτικά τη διδασκαλία διαφορετικού διδακτικού αντικειμένου σε άλλο τμήμα της ίδιας τάξης.

Στην περίπτωση, που η συγκεκριμένη τάξη λειτουργεί μόνο με ένα τμήμα, οι μαθητές αυτοί παρακολουθούν εκπαιδευτικό πρόγραμμα που καθορίζεται για το σκοπό αυτό από το Σύλλογο Διδασκόντων του Σχολείου. Για μεν τους αλλοδαπούς το πρόγραμμα αφορά στο μάθημα της ελληνικής γλώσσας, για δε τους υπόλοιπους μάθημα ανάλογο με τις μαθησιακές τους ανάγκες.

Ο ΕΙΔΙΚΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΟΥΣΗΣ

2. ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΑΘΗΝΩΝ ΓΙΑ ΤΙΣ ΕΓΚΥΚΛΙΟΥΣ ΤΙΣ ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΜΕ ΤΗΝ ΑΠΑΛΛΑΓΗ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΑΠΟ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΚΟΣΜΗΤΕΙΑ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

Αθήνα, 8 Σεπτεμβρίου 2008
Αριθμ. Πρωτ. 70/2008

Προς
τον Υπουργό Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων
κ. Ευριπίδη Στυλιανίδη

Κοινοποίηση:
Μακαριώτατο Αρχιεπίσκοπο Αθηνών και πάσης Ελλάδος
Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος
Πρωθυπουργό της Ελλάδος
Βουλή των Ελλήνων
Θεολογική Σχολή Θεσσαλονίκης
Ημερήσιο και Απογευματινό Τύπο

Κύριε Υπουργέ,

Η Γενική Συνέλευση της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών κατά τη συνεδρίαση της 4ης Σεπτεμβρίου 2008 έλαβε γνώση των υπ’ αριθμ. 91109/Γ2/10-7-2008, 104071/Γ2/4-8-2008 και Φ12/977/109744/Γ1/26-8-08 εγκυκλίων του ΥΠΕΠΘ, που αφορούν την απαλλαγή μιας ορισμέ-

νης κατηγορίας μαθητών από το μάθημα των Θρησκευτικών, και κατόπιν συζητήσεως κατέληξε στα εξής διαλαμβανόμενα:

1. Σύμφωνα με το άρθρο 16 § 2 του ελληνικού Συντάγματος η Παιδεία «αποτελεί βασική αποστολή του κράτους και έχει σκοπό την ηθική, πνευματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων, την ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης και της διάπλασής τους σε ελεύθερους πολίτες». Σε εφαρμογή της συνταγματικής αυτής επιταγής στο άρθρο 1 § 1α του Ν. 1566/1985, ορίζεται ότι το σχολείο έχει ως αποστολή τη δημιουργία ελευθέρων, υπευθύνων και δημοκρατικών πολιτών, οι οποίοι θα «διακατέχονται από πίστη προς την πατρίδα και τα γνήσια στοιχεία της ορθόδοξης χριστιανικής παράδοσης». Τέλος, το άρθρο 2 του Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος (Ν. 590/77) προβλέπει ότι η Εκκλησία της Ελλάδος «συνεργάζεται μετά της Πολιτείας, προκειμένου περί θεμάτων κοινού ενδιαφέροντος, ως τα της χριστιανικής αγωγής της νεότητος».

Το ΥΠΕΠΘ προκειμένου να εφαρμόσει τόσο το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο περί της υποχρεωτικής σχολικής θρησκευτικής εκπαίδευσης των ορθοδόξων ελληνοπαίδων, αλλά και το άρθρο 13 του Συντάγματος περί θρησκευτικής ελευθερίας καθώς και τον νόμο περί προστασίας των προσωπικών δεδομένων, εξέδωσε την υπ' αριθμ. 61723/Γ2/13-6-2002 εγκύκλιο, όπου ορίζεται ότι γίνεται δεκτή η απαλλαγή των μαθητών από το μάθημα των Θρησκευτικών στα σχολεία, εφόσον δηλωθεί αρμοδίως ότι ο μαθητής δεν είναι χριστιανός ορθόδοξος, και χωρίς να απαιτείται ρητή δήλωση του θρησκεύματος στο οποίο ανήκει.

Από τη συνδυαστική ερμηνεία των ισχυουσών διατάξεων περί της σχολικής θρησκευτικής εκπαίδευσης και των

τριών πρόσφατων εγκυκλίων (Ιουλίου και Αυγούστου 2008), οι οποίες έχουν διευκρινιστικό χαρακτήρα και δεν καταργούν προφανώς την υπ' αριθμ. 61723/Γ2/13-6-2002 προγενεστέρα εγκύκλιο του ΥΠΕΠΘ, συνάγεται ότι διατηρείται σε ισχύ και δεν έχει καταργηθεί το υποχρεωτικό του μαθήματος των Θρησκευτικών για τους ορθόδοξους μαθητές της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

2. Η υπ' αριθμ. 91109/Γ2/10-7-2008 εγκύκλιος, παρόλο που εκδόθηκε ως διευκρινιστική της υπ' αριθμ. 61723/Γ2/13-6-2002, λόγω της ασαφούς διατυπώσεώς της, σε συνδυασμό με τον τρόπο προβολής της από τον τύπο δημιούργησε σύγχυση στο διοικητικό και εκπαιδευτικό προσωπικό της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, στις Θεολογικές Σχολές των Πανεπιστημίων Αθηνών και Θεσσαλονίκης, στους γονείς και μαθητές και στην ελληνική κοινωνία γενικά, με αποτέλεσμα ορισμένοι από τους ανωτέρω φορείς και φυσικά πρόσωπα να θεωρήσουν ότι καταργείται το υποχρεωτικό του μαθήματος των Θρησκευτικών για τους ορθόδοξους μαθητές.

Η ασάφεια αυτή θεωρούμε ότι προήλθε από τη διατύπωση της εγκυκλίου περί αναιτιολογήτου δηλώσεως απαλλαγής εκ μέρους των γονέων των ανηλίκων μαθητών ή των ενηλίκων μαθητών. Η Εγκύκλιος δεν προβλέπει ρητώς ότι το αναιτιολόγητο της δηλώσεως δεν περιλαμβάνει τους λόγους θρησκευτικής συνειδήσεως, οι οποίοι με βάση το άρθρο 13 του Συντάγματος και την υπ' αριθμ. 61723/Γ2/13-6-2002 εγκύκλιο πρέπει να προβάλλονται ως νόμιμοι λόγοι απαλλαγής από το καταρχήν και δια νόμου θεσπισθέν υποχρεωτικό μάθημα των Θρησκευτικών.

Την ανωτέρω ασάφεια επιχείρησε να άρει η υπ' αριθμ. 104071/Γ2/4-8-2008 εγκύκλιος, κάνοντας ρητή μνεία της ανάγκης επικλήσεως «λόγων συνειδήσεως» προκειμένου

να απαλλαγεί κανείς από την υποχρεωτική παρακολούθηση του μαθήματος. Και η εγκύκλιος αυτή, όμως, δε στάθηκε ικανή να διαλύσει το θόρυβο και τη σύγχυση που επέφερε η υπ' αριθμ. 91109/Γ2/10-7-2008 εγκύκλιος, διότι και πάλι δημιουργήθηκε η εντύπωση σε ορισμένους κύκλους ότι οι «λόγοι συνειδήσεως» μπορούν να γίνουν αντικείμενο επίκλησης για την απαλλαγή και από τους ορθοδόξους μαθητές, πράγμα βέβαια άτοπο, αφού, ένας ορθόδοξος χριστιανός δε νομιμοποιείται να επικαλεστεί τέτοιο λόγο, καθώς το περιεχόμενο του μαθήματος, όπως έχει διαμορφωθεί με βάση τα Αναλυτικά Προγράμματα του ΥΠΕΠΘ βασίζεται στις αξίες και τα διδάγματα του χριστιανισμού και της ορθόδοξης παράδοσης.

Προς άρση όλων αυτών των παρανοήσεων και παρερμηνειών, εκδόθηκε και τρίτη εγκύκλιος, η Φ12/977/109744/Γ1/26-8-08, διευκρινιστική όλων των προηγουμένων, όπου από την όλη διατύπωσή της καθίσταται σαφές ότι οι «λόγοι συνειδήσεως» είναι λόγοι που μπορούν να επικαλεστούν αποκλειστικά οι ετερόδοξοι και οι αλλόθρησκοι μαθητές.

Συνεπώς, για να είναι σε θέση το σχολείο να ελέγξει τη νομιμότητα της δηλώσεως θα πρέπει να προκύπτει και να αποδεικνύεται η ιδιότητα του μαθητή ως αλλοθρήσκου ή ετεροδόξου. Στο σημείο αυτό εξακολουθεί να τελεί σε ισχύ η εγκύκλιος του 2002, όπου για την απόδειξη αυτής της ιδιότητας δε ζητείται τίποτε περισσότερο από μια απλή αρνητική δήλωση ότι ο μαθητής δεν είναι ορθόδοξος, χωρίς να απαιτείται κάποια θετική δήλωση ή πιστοποιητικό ότι ανήκει σε κάποιο άλλο θρήσκευμα ή είναι άθεος.

3. Οι ανωτέρω τρεις εγκύκλιοι του καλοκαιριού του 2008, δεν κατήργησαν την εγκύκλιο του 2002, αλλά απλώς αφορούν στην απαγόρευση επιβολής εκ μέρους των σχολικών μονάδων υποβολής αιτιολογημένης δηλώσεως α-

παλλαγής από το μάθημα, περιοριζόμενης της δηλώσεως μόνο στο σημείο ότι ο μαθητής δεν είναι ορθόδοξος, ώστε να προκύπτει η ιδιότητα του μαθητή ως ετεροδόξου ή αλλοθρήσκου και έτσι να διασφαλίζεται ότι η απαλλαγή ζητείται για «λόγους συνειδήσεως» και όχι για άλλους λόγους.

Παρά την ανωτέρω διαπίστωση, ότι από πλευράς νόμου δεν έχει αλλάξει τίποτε ουσιαστικά, η Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών εκφράζει τον προβληματισμό της, ως προς την ανάγκη έκδοσης των ανωτέρω τριών εγκυκλίων του καλοκαιριού του 2008, καθώς, μόνο η τελευταία, ήτοι η Φ12/977/109744/Γ1/26-8-08, προσθέτει ένα νέο στοιχείο στο ήδη υπάρχον νομοθετικό πλαίσιο, το οποίο αφορά στην αντικατάσταση του μαθήματος του Θρησκευτικών με μάθημα άλλου διδακτικού αντικειμένου.

4. Η Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών εκφράζει την ανησυχία της σε σχέση με τη φθίνουσα πορεία του αριθμού των διοριστέων θεολόγων κατά τα τελευταία έτη και την εν γένει υποβάθμιση του μαθήματος στην εκπαιδευτική πράξη, παρά τη μη αλλαγή του νομοθετικού πλαισίου. Θεωρεί δε ότι οι δύο πρώτες εγκύκλιοι αντανακλούν αυτό το πνεύμα υποβάθμισης του μαθήματος υπό το πρόσχημα των προσωπικών δεδομένων, ενώ η τρίτη κατά σειρά αποσαφηνίζει ότι οι προηγούμενες δύο δεν καταργούν την εγκύκλιο του 2002. Το γεγονός δε ότι ο ίδιος ο κ. Υπουργός Παιδείας έκρινε ότι δημιουργήθηκε η ανάγκη να δηλώσει ρητώς σε γνωστό τηλεοπτικό σταθμό ότι δεν καταργείται ο υποχρεωτικός χαρακτήρας του μαθήματος των Θρησκευτικών για τους ορθόδοξους μαθητές, οδήγησε το σώμα της Γενικής Συνέλευσης της Σχολής μας στην απόφαση να εκφράσει την ανησυχία του για το μέλλον του μαθήματος των Θρησκευτικών, και τη συρρίκνωση των επαγγελματικών οριζόντων των αποφοίτων της.

5. Πρέπει να σημειωθεί ότι η Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών παρέχει δια των προγραμμάτων σπουδών της όλα τα εφόδια στους αποφοίτους της για να διδάξουν το μάθημα των Θρησκευτικών με βάση το Ορθόδοξο περιεχόμενό του, αλλά ταυτόχρονα με υπεύθυνη και αντικειμενική στάση, σεβασμό και ανεκτικότητα προς τις μεγάλες θρησκευτικές παραδόσεις των άλλων λαών, οι οποίες ήδη κατά τα ισχύοντα αναλυτικά προγράμματα διδάσκονται στη δευτεροβάθμια κυρίως εκπαίδευση σε γνωστικό και παιδαγωγικό επίπεδο.

6. Η Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών είναι διατεθειμένη να συνεργαστεί με το ΥΠ.Ε.Π.Θ και το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, ώστε να αναβαθμιστεί ακόμη περισσότερο το μάθημα των Θρησκευτικών, να εμπλουτιστούν τα αναλυτικά σχολικά προγράμματα με μαθήματα κοινωνικής ηθικής ή ιστορίας των θρησκευμάτων, τα οποία θα μπορούν να παρακολουθούν οι μαθητές στο σύνολό τους ανεξαρτήτως θρησκείας ή ομολογίας.

7. Η Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών θεωρεί ότι στη σύγχρονη εκπαιδευτική πραγματικότητα του δυτικού κόσμου, όπου οι πολιτικές και οι διαπολιστισμικές προκλήσεις και οι διαθρησκειακές επαφές, αλλά και οι συγκρούσεις σε επίπεδο επιμέρους κοινωνικών ομάδων είναι περισσότερο έντονες από ποτέ, οι αξίες πρέπει να επανατοποθετηθούν στο επίκεντρο της Παιδείας προκειμένου: α) να λειτουργήσουν εξισορροπητικά στην αλματώδη ανάπτυξη της τεχνολογικής προόδου και της αποθέωσης του οικονομικού κέρδους εις βάρος των ανθρωπιστικών ιδεωδών, ώστε να αποσοβηθεί ο κίνδυνος διάπλασης ατόμων που να ενδιαφέρονται μόνο για την ανάπτυξη ορισμένων δεξιοτήτων τους και όχι για τη δημιουργία μιας ελεύθερης και ολοκληρωμένης προσωπικότητας, όπως απαιτεί το ελληνικό Σύνταγμα αλλά και όλα τα Συντάγμα-

τα των δημοκρατικών Κρατών, β) να καλλιεργηθεί ακόμη περισσότερο στη νεολαία και τον κοινωνικό ιστό το πνεύμα της ανεκτικότητας, του σεβασμού απέναντι στο διαφορετικό, της υπεράσπισης των δικαιωμάτων των αδυνάτων και των ολίγων, αξίες που κατά βάση ο Χριστιανισμός έχει προσφέρει στην ανθρωπότητα δια του ευαγγελισμού της εν Χριστώ αγάπης, γ) να αντιμετωπιστούν αρνητικές επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης όπως, η ηθική σχετικοκρατία, ο θρησκευτικός συγκρητισμός, ο αντιδραστικός φονταμενταλισμός και να ενισχυθούν οι θετικές παράμετροι του παγκόσμιου αυτού φαινομένου, όπως η διάθεση επικράτησης της ειρήνης, της αλληλεγγύης και της συνεργασίας των λαών.

8. Η Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών επισημαίνει ότι η αναβάθμιση, ο εμπλουτισμός και η πλήρης αξιοποίηση του μαθήματος των Θρησκευτικών στις σχολικές μονάδες καθώς και η τοποθέτηση θεολόγων καθηγητών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση θα προσφέρει υπολογίσιμο κοινωνικό και μορφωτικό όφελος, καθώς θα ενισχύσει την άμεση σύνδεση του ελληνικού Πανεπιστημίου με την αγορά εργασίας και την κοινωνία γενικότερα, θα αυξήσει την απορροφητικότητα των αποφοίτων των Θεολογικών Σχολών στα δημόσια και ιδιωτικά σχολεία με ταυτόχρονη μείωση της ανεργίας των νέων θεολόγων επιστημόνων και θα αποτελεί εγγύηση για μια υπεύθυνη και νηφάλια θρησκευτική αγωγή που θα λειτουργεί ως ανασταλτικό μέσο στη μισαλλοδοξία, στο θρησκευτικό φανατισμό, στην κοινωνική αδικία και κάθε είδους διαχωρισμό, επιθετικότητα, βία ή άλλο εμπόδιο στην επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων και των επιμέρους κοινωνικών ομάδων.

Κατόπιν όλων αυτών, ζητούμε, σε συνέχεια των τηλεοπτικών δηλώσεων του κ. Υπουργού, να διευκρινιστεί με

νέα εγκύκλιο ότι παραμένει σε ισχύ η αρχική εγκύκλιος του 2002 και ότι το μάθημα των Θρησκευτικών είναι υποχρεωτικό για τους ορθοδόξους μαθητές. Περαιτέρω δηλώνουμε ότι επιζητούμε την αγαστή συνεργασία με το ΥΠ.Ε.Π.Θ, για την ευρύτερη αναγνώριση της παιδευτικής αξίας και αναγκαιότητας του μαθήματος των Θρησκευτικών.

Η Κοσμήτωρ
της Θεολογικής Σχολής

Ελένη Παπακώστα-Χριστινάκη
Καθηγήτρια

3. ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ ΤΟΥ *ΣΥΝΗΓΟΡΟΥ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ* ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΑΛΛΑΓΗ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΑΠΟ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΚΑΙ Η ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΟΥ ΥΠ.Ε.Π.Θ

ΣΥΝΗΓΟΡΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ
ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΗ ΑΡΧΗ   Δελτίο Τύπου 17.11.2008

Η απαλλαγή μαθητών από το μάθημα των Θρησκευτικών

Ο Συνήγορος του Πολίτη έχει δεχτεί τον τελευταίο καιρό αναφορές πολιτών, οι οποίοι επισημαίνουν ότι σε αρκετά σχολεία της χώρας, για την απαλλαγή των μαθητών από το μάθημα των Θρησκευτικών, αξιώνεται από τους γονείς τους η ρητή θετική ή αρνητική δήλωση σχετικά με το θρήσκευμα τους. Με την ευκαιρία αυτή, ο Συνήγορος του Πολίτη διευκρινίζει ότι:

Σύμφωνα με τις ισχύουσες πρόσφατες εγκυκλίους του ΥΠΕΠΘ (συγκεκριμένα, τις 91109/Γ2/10.7.2008 και 104071/Γ2/4.8.2008), οι οποίες δεν θέτουν νέο κανόνα, αλλά απλά ερμηνεύουν τον νόμο, οι μαθητές πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης μπορούν να απαλλάσσονται από το μάθημα των Θρησκευτικών, εφόσον οι γονείς ή κηδεμόνες τους (όταν οι μαθητές είναι ανήλικοι) ή οι ίδιοι οι μαθητές (όταν είναι ενήλικοι) υπογράψουν και προσκομίσουν στο σχολείο υπεύθυνη δήλωση, στην οποία θα αναφέρουν την επιθυμία απαλλαγής τους για λόγους συνείδησης, χωρίς να δηλώνεται ο λόγος της συγκεκριμένης αυτής επιλογής.

Επειδή, ωστόσο, νεότερη εγκύκλιος του ΥΠΕΠΘ (η Φ. 12/977/109744/Γ1/26.8.2008), με θέμα: «Απασχόληση μαθητών», προκάλεσε σύγχυση σχετικά με το ποιοι δικαιούνται να υποβάλλουν την παραπάνω δήλωση, οδηγώντας μάλι-

στα ορισμένους σε παρερμηνεία του ίδιου του περιεχομένου της απαιτούμενης δήλωσης, ο Συνήγορος του Πολίτη θυμίζει ότι το Υπουργείο Παιδείας προέβη στην έκδοση των παραπάνω δύο εγκυκλίων, όπως ρητά αναφέρεται στη δεύτερη εξ αυτών, «εναρμονιζόμενο με τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και των ανεξαρτήτων αρχών της χώρας μας». Ειδικότερα, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έκρινε ότι η αξίωση γνωστοποίησης πεποιθήσεων ως προϋπόθεση άσκησης δικαιώματος είναι αθέμιτη.

Η δυνατότητα απαλλαγής μαθητών από το μάθημα των Θρησκευτικών για λόγους συνείδησης δεν αναιρεί τον υποχρεωτικό χαρακτήρα του μαθήματος των Θρησκευτικών στο σχολείο. Επιβάλλεται ωστόσο να υπάρχει, όσο το μάθημα των Θρησκευτικών θα διατηρεί τον ομολογιακό χαρακτήρα που προβλέπει η οικεία νομοθεσία. Δεδομένου, συνεπώς, του ομολογιακού χαρακτήρα του μαθήματος των Θρησκευτικών, δεν είναι συνταγματικώς θεμιτό η απαλλαγή για λόγους συνείδησης να εξαρτάται από οποιασδήποτε μορφής –θετική ή αρνητική– δήλωση θρησκεύματος. Δικαίωμα δε απαλλαγής από το μάθημα αυτό δεν έχουν μόνο οι «αλλόθρησκοι ή ετερόδοξοι», αλλά όλοι οι μαθητές, ανεξάρτητα από τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις, όταν οι γονείς τους ή οι ίδιοι –όταν είναι ενήλικοι– επικαλούνται λόγους συνείδησης με υπεύθυνή τους δήλωση.

Ο Συνήγορος του Πολίτη έθεσε την παραπάνω διευκρίνιση υπόψη του ΥΠΕΠΘ με επιστολή του (14.11.2008), ζήτησε δε από τις διευθύνσεις των σχολικών μονάδων, στις οποίες παρατηρήθηκαν συναφή προβλήματα, την πιστή εφαρμογή του νόμου.

ΣΥΝΗΓΟΡΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ
ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΗ ΑΡΧΗ Αθήνα, 14.11.2008

Αρ. Πρωτ. 15595.02/2008, 17598.01/2008.17454.01/2008,17674.01/2008

Προς κύριο Γεώργιο Γούση,
Ειδικό Γραμματέα Θεμάτων Σπουδών, Επιμόρφωσης και Καινοτομιών Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης
Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων

Αξιότιμε κύριε Ειδικέ Γραμματέα,

Με αφορμή σειρά αναφορών που υποβλήθηκαν στον Συνήγορο του Πολίτη (με αρ. πρωτ. 15595/2008.17598/ 2008. 17454/2008, 17674/2008), αλλά και ερωτήματα που απηύθυναν σε αυτόν μαθητές και εκπαιδευτικοί, η Ανεξάρτητη Αρχή ασχολήθηκε με το ζήτημα της απαλλαγής των μαθητών από το μάθημα των Θρησκευτικών.

Από τη διερεύνηση των παραπάνω αναφορών διαπιστώθηκε ότι σε αρκετά σχολεία της χώρας, για την απαλλαγή των μαθητών από το μάθημα των Θρησκευτικών αξιώνεται από τους γονείς τους η ρητή θετική ή αρνητική δήλωση σχετικά με το θρήσκευμα τους. Ειδικότερα, αναφέρθηκε ότι κάποιοι διευθυντές σχολικών μονάδων ζητούν από γονείς και μαθητές να βεβαιώσουν ότι δεν είναι Χριστιανοί Ορθόδοξοι.

1. Σύντομο ιστορικό του προβλήματος.

Επιτρέψτε μας να σας θυμίσουμε ότι ήδη από το 2002 ο Συνήγορος του Πολίτη είχε επισημάνει ότι το γενικό

πλαίσιο προστασίας της θρησκευτικής ελευθερίας επιβάλλει το να μην συνοδεύεται η απαλλαγή από οιαδήποτε έμμεση κύρωση ή επαχθή προϋπόθεση. Ως επαχθής προϋπόθεση θα μπορούσε να εκληφθεί η απαίτηση αποκάλυψης των θρησκευτικών πεποιθήσεων του μαθητή. Η τότε ισχύουσα εγκύκλιος (Γ2/8904/29.11.95), απαιτούσε ρητή επιλογή μεταξύ τριών ιδιοτήτων («άθρησκος» ή «ετερόδοξος» ή «ετερόθρησκος»), οι οποίες ενέχουν μερική αποκάλυψη θρησκευτικών πεποιθήσεων. Το άρθρο 16 παράγρ. 2 του Συντάγματος δημιουργεί υποχρέωση της πολιτείας να παρέχει θρησκευτική εκπαίδευση, όχι όμως και υποχρέωση των πολιτών να την δέχονται, εφόσον το μάθημα των Θρησκευτικών στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα διατηρεί ομολογιακό χαρακτήρα.

Το δικαίωμα απαλλαγής από το μάθημα των Θρησκευτικών πρέπει, συνεπώς, να αναγνωρισθεί σε όλους τους μαθητές, εφόσον οι ίδιοι (όταν είναι ενήλικοι) ή οι γονείς τους για λογαριασμό τους ζητούν απαλλαγή από το μάθημα, επικαλούμενοι λόγους συνείδησης. Η συνταγματική κατοχύρωση επικρατούσης θρησκείας δεν σημαίνει ότι η ιδιότητα του μαθητή ελληνικού σχολείου αποτελεί άνευ άλλου τινός τεκμήριο (έστω και μαχητό) θρησκευτικών πεποιθήσεων (: Συνήγορος του Πολίτη, Έγγραφο με αρ. πρωτ. 3607.02.2 3/7.6.2002).

Με αφορμή νεώτερη αναφορά, ο Συνήγορος του Πολίτη επεσήμανε ότι το θέμα της απαλλαγής οδηγείται αναπόφευκτα προς επανεξέταση, καθ' όσον πρόσφατα το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Αλεξανδρίδης κατά Ελλάδος, απόφαση της 21.2.2008 με αφορμή τη διαδικασία επιλογής μη θρησκευτικού όρκου) έκρινε αθέμιτη την αξίωση (ακόμη και αρνητικής) γνωστοποίησης πεποιθήσεων ως προϋπόθεση άσκησης δικαιώ-

ματος (: Συνήγορος ταυ Πολίτη, με Έγγραφο αρ. πρωτ. 13216.07.23/5.1.2008).

Επιπλέον, η Ανεξάρτητη Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα με την απόφαση της με αρ. 77Α/25.6.2002 επεσήμανε ότι «το θρήσκευμα αποτελεί δεδομένο προσωπικού χαρακτήρα και μάλιστα ευαίσθητο», καθώς και ότι «η υποχρεωτική δήλωση του θρησκεύματος που προβλέπεται ως αναγκαία προϋπόθεση για την απαλλαγή μαθητή από τα Θρησκευτικά προσβάλλει την αρχή της αναγκαιότητας διότι αφενός μεν αντιβαίνει προς την αρνητική θρησκευτική ελευθερία τόσο των ενδιαφερόμενων μαθητών όσο και των γονέων και κηδεμόνων τους, αφετέρου θα προσέκρουε προς το ειδικότερο δικαίωμα τον γονέων «όπως εξασφαλίζωσι την μόρφωσιν και εκπαίδευσιν των παιδιών τους, συμφώνως προς τα ιδίας αυτών θρησκευτικάς και φιλοσοφικάς πεποιθήσεις» (άρθρο 2 Πρώτου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ)».

Η Αρχή αποφάσισε ότι «οι γονείς ή κηδεμόνες που επιθυμούν τα παιδιά τους να απαλλαγούν από το μάθημα των Θρησκευτικών να μην ζητείται να δηλώνουν αν είναι άθρησκοι, ετερόδοξοι, ετερόθρησκοι, αλλά να ασκούν το δικαίωμα τους αυτό κατ' επίκληση των πεποιθήσεων τους και χωρίς να προβαίνουν σε καμιά περαιτέρω διευκρίνιση».

2. Οι τρεις εγκύκλιοι για την απαλλαγή από τα Θρησκευτικά.

Το καλοκαίρι του 2008, το Υπουργείο Παιδείας προέβη στην έκδοση των δύο εγκυκλίων (συγκεκριμένα, τις 91109/Γ2/10.7.2008 και 104071/Γ2/4.8.2008), όπως ρητά αναφέρεται στη δεύτερη εξ αυτών, «εναρμονιζόμενο με τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δι-

καιωμάτων και των ανεξάρτητων αρχών της χώρας μας». Σύμφωνα με τις ισχύουσες πρόσφατες εγκυκλίους του ΥΠΕΠΘ, οι οποίες δεν θέτουν νέο κανόνα, αλλά απλά ερμηνεύουν τον νόμο, οι μαθητές πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης μπορούν να απαλλάσσονται από το μάθημα των Θρησκευτικών, εφόσον οι γονείς ή κηδεμόνες τους (όταν οι μαθητές είναι ανήλικοι) ή οι ίδιοι οι μαθητές (όταν είναι ενήλικοι) υπογράψουν και προσκομίσουν στο σχολείο υπεύθυνη δήλωση, στην οποία, θα αναφέρουν την επιθυμία απαλλαγής τους για λόγους συνείδησης, χωρίς να δηλώνεται ο λόγος της συγκεκριμένης αυτής επιλογής.

Ωστόσο νεότερη εγκύκλιος του ΥΠΕΠΘ (η Φ12/977/109744/Π/26.8.2008), με θέμα «Απασχόληση μαθητών» προκάλεσε σύγχυση σχετικά με το ποιοι δικαιούνται να υποβάλλουν την παραπάνω δήλωση, οδηγώντας μάλιστα ορισμένους σε παρερμηνεία του ίδιου του περιεχομένου της απαιτούμενης δήλωσης. Αυτό συνέβη επειδή η 3η σχετική εγκύκλιος (Φ12/977/I09744/Γ1/26.8.2008), την οποία εξέδωσε το Υπουργείο Παιδείας σχετικά με τον τρόπο απασχόλησης των απαλλασσομένων, χαρακτήριζε τους τελευταίους ως να ήταν «μη Ορθόδοξοι μαθητές δηλ. οι αλλόθρησκοι ή ετερόδοξοι». Όπως είναι κατανοητό, εάν αυτή η 3η εγκύκλιος εφαρμοζόταν κατά γράμμα –όπως συνέβη στις περιπτώσεις που αναφέρθηκαν στον Συνήγορο του Πολίτη–, θα αντέβαινε στον ίδιο τον κανόνα τον οποίον ερμηνεύει, καθώς θα απαιτούσε και πάλι δήλωση θρησκευτικών πεποιθήσεων.

Προσπαθώντας να διευκολύνει τους διευθυντές των σχολικών μονάδων στην ορθή εφαρμογή του νόμου, ο Συνήγορος του Πολίτη επικοινώνησε μαζί τους, καθώς και με εσάς υποδεικνύοντας το πρόβλημα και επιχειρώντας να συμβάλει στην επίλυση του. Σε κάποιες μονάδες το

πρόβλημα επιλύθηκε κατόπιν κατανόησης και εφαρμογής των σχετικών εγκυκλίων από τους διευθυντές των μονάδων.

Ωστόσο, η συνεχιζόμενη παραλαβή νέων αναφορών από γονείς μαθητών που αντιμετωπίζουν την άρνηση εκ μέρους διευθυντών σχολικών μονάδων να απαλλάξουν τους μαθητές τους χωρίς δήλωση θρησκεύματος επιβεβαιώνει ότι το πρόβλημα δεν μπορεί να λυθεί με μεμονωμένες παρεμβάσεις.

3. Προτάσειςεπίλυσης.

Η παροχή δυνατότητας απαλλαγής μαθητών από το μάθημα των Θρησκευτικών για λόγους συνείδησης δεν αναιρεί τον υποχρεωτικό χαρακτήρα του μαθήματος των Θρησκευτικών στο σχολείο. Επιβάλλεται, ωστόσο, λόγω του συγκεκριμένου ομολογιακού χαρακτήρα, τον οποίο έχει το μάθημα αυτό στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Ο Συνήγορος του Πολίτη, συνεπώς, προτείνει:

Την αποσαφήνιση του περιεχομένου της 3ης εγκυκλίου, με αντικατάσταση του χαρακτηρισμού «μη ορθόδοξοι μαθητές, δηλ. οι αλλόθρησκοι ή ετερόδοξοι» από το «απαλλασσόμενοι μαθητές».

Την ενημέρωση όλων των διευθυντών σχολικών μονάδων για το περιεχόμενο των δύο εγκυκλίων που προηγήθηκαν και οι οποίες, όπως διαπιστώσαμε, δεν είναι εις γνώση πολλών εξ αυτών, έτσι ώστε να εφαρμόζεται ορθά η κείμενη νομοθεσία. Θα θέλαμε επίσης να σας ενημερώσουμε ότι ο Συνήγορος του Πολίτη προετοίμασε ανακοίνωση την οποία θα αναρτήσει στον ιστοχώρο του, στην οποία καθιστά σαφές το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο σχετικά με το ζήτημα της απαλλαγής μαθητών από το μάθημα των Θρησκευτικών.

Σε κάθε περίπτωση, για τη διασφάλιση της άσκησης και προστασίας των δικαιωμάτων και τον σεβασμό της θρησκευτικής ελευθερίας των μαθητών και γονέων / κηδεμόνων τους, καθώς και για την εύρυθμη λειτουργία των σχολείων, ο Συνήγορος του Πολίτη τονίζει ότι, σύμφωνα με το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο, δικαίωμα απαλλαγής από το μάθημα των Θρησκευτικών για λόγους συνείδησης έχουν όλοι οι μαθητές, εφόσον αυτοί οι ίδιοι ή οι γονείς τους, ανάλογα με την περίπτωση, επικαλούνται εν προκειμένω λόγους συνείδησης. Η εγκυρότητα της δήλωσης αυτής δεν είναι συνταγματικώς θεμιτό να εξαρτάται από οποιασδήποτε μορφής –θετική ή αρνητική– δήλωση θρησκεύματος.

Με εκτίμηση,

Γιώργος Μόσχος
Βοηθός Συνήγορος του Πολίτη
για τα Δικαιώματα του Παιδιού

Ανδρέας Τάκης
Βοηθός Συνήγορος του Πολίτη
για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

Αθήνα, 20 Νοεμβρίου 2008
Αριθμ. Πρωτ. 450

Απαντητική Επιστολή του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων κ. Ευριπίδη Στυλιανίδη σε Επιστολή του Συνηγόρου του Πολίτη για το μάθημα των Θρησκευτικών

Προς
κ. Γεώργιο Καμίνη
Συνήγορο του Πολίτη

Αξιότιμε κε Συνήγορε του Πολίτη,

Θα ήθελα να σας εκφράσω τη δυσαρέσκειά μου, διότι θεωρώ ότι η Ανεξάρτητη Αρχή, της οποίας προΐστασθε, υπερέβη τα όρια της θεσμικής της αρμοδιότητος. Είναι αντιδεοντολογικό το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων να πληροφορείται για παρέμβασή σας σε θέμα της αρμοδιότητάς του από δελτίο τύπου που κυκλοφόρησε στο σύνολο των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, με επισυναπτόμενη τη σχετική επιστολή, κι ενώ η επιστολή δεν είχε ακόμη φτάσει στον αποδέκτη της.

Το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, με σχετικές εγκυκλίους του, επιδεικνύοντας εμπράκτως τον σεβασμό του στις προτάσεις της Ανεξάρτητης Αρχής, της οποίας προΐστασθε, για το μάθημα των Θρησκευτικών, αποδέχθηκε ότι οι εξαιρούμενοι για λόγους συνείδησης αλλόθρησκοι ή ετερόδοξοι μαθητές δεν υποχρεούνται να δηλώνουν το διαφορετικό δόγμα ή θρήσκευμα στο οποίο πιστεύουν.

Το μάθημα των Θρησκευτικών παραμένει υποχρεωτικό για όλους τους Ορθοδόξους Χριστιανούς μαθητές. Μπορούν, επίσης, να το παρακολουθήσουν και όσοι μη ορθόδοξοι το επιθυμούν. Το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων εκτιμά, και είναι το μόνο αρμόδιο να το κρίνει αυτό σύμφωνα με το Σύνταγμα και τους νόμους, ότι το μάθημα των Θρησκευτικών δεν έχει ομολογιακό-κατηχητικό χαρακτήρα αλλά είναι γνωσιολογικό, δηλαδή συμπεριλαμβάνει αναφορές όχι μόνον στην επικρατούσα θρησκεία, αλλά και σε άλλα δόγματα και θρησκείες.

Ως εκ τούτου προκύπτει ότι:

1. Το μάθημα των Θρησκευτικών είναι υποχρεωτικό για όλους τους μαθητές.
2. Δικαίωμα εξαιρέσεως έχουν οι αλλόθρησκοι ή ετερόδοξοι μαθητές εφ' όσον το επιθυμούν, οι οποίοι στην αίτησή τους δεν χρειάζεται να αναγράφουν το δόγμα ή θρήσκευμα στο οποίο πιστεύουν.
3. Οι εξαιρούμενοι αλλόδοξοι και αλλόθρησκοι, όταν είναι αλλοδαποί, την ώρα του μαθήματος των Θρησκευτικών συμμετέχουν στο μάθημα της ελληνικής γλώσσας και, όταν είναι ημεδαποί, συμμετέχουν στο μάθημα που υποδεικνύεται από το σύλλογο διδασκόντων.

Επιτρέψτε μου, επίσης, να σας ενημερώσω ότι, κατά το διάστημα που μεσολάβησε από την έκδοση των εγκυκλίων μέχρι σήμερα, υπήρξε προσπάθεια από κάποιους περιορισμένους κύκλους να εκμεταλλευθούν ιδεολογικοπολιτικά το ζήτημα με συστηματική προπαγάνδα της εξαίρεσης από το μάθημα των Θρησκευτικών μέσω διανομής φυλλαδίων και με τη χρήση άλλων μεθόδων που λειτούρ-

γησαν παραπλανητικά ως προς το περιεχόμενο των εγκυκλίων.

Αξιότιμε κε Συνήγορε του Πολίτη,

Το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων έχει εμπράκτως επιδείξει το σεβασμό του έναντι της Ανεξάρτητης Αρχής της οποίας προΐστασθε.

Οφείλω, όμως, να ξεκαθαρίσω ότι οι ρόλοι μας είναι διακριτοί και προσδιορίζονται από το Σύνταγμα και τους νόμους. Υπό την έννοια αυτή η δημοκρατικά εκλεγμένη κυβέρνηση και το αρμόδιο Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων δεν προτίθενται να εκχωρήσουν, στο ελάχιστο, τμήμα του πεδίου ευθύνης τους.

Γνωρίζοντας την ευαισθησία σας για τα ζητήματα σεβασμού του Συντάγματος και των νόμων, πιστεύω ότι η συνεργασία μας στο μέλλον θα συνεχισθεί εποικοδομητικά.

Ο ΥΠΟΥΡΓΟΣ

Ευριπίδης Στυλιανίδης